

ՀՀ ՍՓԻԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵՂՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՅԱԿՈՐ ՉՈԼԱՔԵԱՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆ

(կանոնակարգ եւ խնդիրներ)

Ա. Գիրք

ԵՐԵՒԱՆ - 2017

**ՀՀ ՍՓԻԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՅԱԿՈՒՐ ԶՈՒԱՔԵԱՆ

**ԱՐԵՒՄ ՏԱՀԱՅԵՐԸՆԻ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
(Կանոնակարգ եւ խնդիրներ)**

Ա. Գիրք

Երեւան 2017

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ
Ա 863

**Կը տպագրուի ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի
ինստիտուտի գիտական խորհուրդի որոշումով
Կը հրատարակուի
ՀՀ Սփիւռքի նախարարութեան դրամաշնորհով**

ՅԱԿՈՒԲ ՉՈԼԱՔԵԱՆ

Ա 863 ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ (կանոնակարգ եւ
խնդիրներ).- Եր.: Ասողիկ, 2017.- 216 էջ:

Այս գիրքը կը ներկայացնէ արեւմտահայերէնի գոյական, ածական, թուական եւ դերանուն խօսքի մասերուն ձեւաբանութիւնն ու շարահիսակական իրայայտութիւնները: Լայնօրէն կը քննէ կանոնակարգման հարցերը՝ անդրադառնալով գոյութիւն ունեցող փարաբնոյթ փարբերակներուն ու բազմաձեւութիւններուն, որոնցմէ ոմանք կու գան արեւմտահայերէնի ակունքներէն, իսկ ուրիշներ թափանցած են խօսակցական լեզուէն:

Նախապետուած է լեզուաբաններուն եւ հայերէնի փարրական քերականութեան ծանօթ բոլոր հետաքրքրուողներուն համար:

ՀՏԴ 811.19
ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 978-9939-50-391-2

© ՀՀ ԳԱԱ Հ.Աճառեանի անվան լեզվի ինստիտուտ, 2017

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Սփիւռքեան իրականութեան մէջ լեզուական գիտելիքներու հիմնական աղբիւրները դպրոցական քերականութիւնները եղած են եւ են: Անոնք իրենց տարրական, միջին եւ բարձրագոյն գիրքերով ստիպողաբար ինկած են ժամանակի, տարիք-դասարանի եւ հնարաւորութիւններու սահմանափակումներուն մէջ: Շատ դպրոցներու քերականութիւնը կը տրուի մէկ ամփոփ դասագիրքով. լեզուական համակարգուած ուսուցումը կը սահմանափակուի վեցամեայ նախակրթարաններու 4-6-րդ դասարաններով, իսկ բախտաւոր պարագային՝ կը հասնի մինչեւ միջնակարգի 8-րդ դասարան: Ընթերցարանները որոշ յաւելում մը կը բերեն քերականութեան գիրքերուն վրայ: 9-րդ դասարանէն ետք հիմնական նիւթը հայ նոր գրականութիւնն է՝ զարթօնք, իրապաշտներ, արուեստագէտ սերունդ, սփիւռքահայ եւ խորհրդահայ շրջաններու առաջին քանի մը տասնամեակը: Այս չորս կարգերուն մէջ հեղինակային լեզուի ընձեռած տարրէն դուրս չ'ելլեր լեզուի սերտողութիւնը: Կայ նաեւ շարադրութեան գործնական աշխատանքը, ուր կրկին հնարաւոր չէ լեզուական երեւոյթներու աւելի խորացում ու համակարգեալ մատուցումը: Միջնակարգէն ետք համեմատաբար քիչ դպրոցներ ունեցան մինչեւ երկրորդական դպրոցի ասարտը հասնող հայ գրականութեան ու լեզուի համադրեալ դասագիրքեր. անոնք եւ որոշ սահմանափակումներէ զերծ չեն: Օգտագործուող դասագիրքերն ալ տարաբնոյթ են. որոշ վայրերու մէջ կան նորերը, իսկ ուրիշ վայրերու մէջ ըստ էութեան հինգած դասագիրքեր են: Ասոնք բնականաբար կը տարբերին ոչ միայն լեզուական երեւոյթները ներկայացնելու իրենց եղանակով, ընդգրկումով, եզրաբանութեամբ, այլեւ երեւան կը հանեն ուղղագրական, ձեւաբանական ու շարահիւսական մակարդակներու վրայ զգա-

լի տարբերություններ: Լեզուական գիտելիքներու պաշարով մեծ տարբերություն կը նկատուի գաղութ գաղութ, դպրոցէ դպրոց: Ասոնք կը բացայայտուին գրաւոր խօսքի տարբեր արտայայտություններու մէջ՝ մամուլ, գեղարուեստական գրականութիւն, տեղեկագիր, անհատական օգտագործման համացանցային էջեր եւ այլն: Ամբողջ Սփիւռքի մէջ պարբերաբար գործող միայն քանի մը հայագիտական երկամեայ կամ քառամեայ դասընթացքներ ունին լեզուի ուսուցման աւելի խորացուած վիճակ:

Եւ բնականաբար կը ծագի լեզուի համակարգումի հարցը: Այդ հարցը միշտ ալ գոյութիւն ունեցած է. վկայ՝ ռոմանթիքներէն մինչեւ իրապաշտ ու անկէ մինչեւ արուեստագէտ սերունդի արեւմտահայերէնի որակական տարբերութիւնը: Բայց չմոռնանք, որ Ռուբէն Զարդարեանի, Միսաք Մեծարենցի, Դանիէլ Վարուժանի, Սիամանթոյի լեզուն չափանիշ չէ անոնց ժամանակի արեւմտահայերէնին համար. անկախ անկէ, որ այդ գրողներու լեզուն եւս ունի տարբերակային բազմաթիւ տարրեր. կայ նաեւ մերօրեայ ընթերցողի ստեղծումէն դուրս մնացած հեղինակային եւ մամուլի լեզուն, որ երեւան կը հանէ ոչ նուազ տարբերություններ, քան այսօրուան արեւմտահայերէնը: Նոյնը կարելի է ըսել անցեալ դարու մինչեւ 60-ական թուականներու սփիւռքահայ առօրեային մէջ հնչող ու գրուող լեզուական որակներուն մասին: Իրենց ժամանակին մէջ հ. Արսէն Ղազիկեանի, Բենիամին Թաշեանի. Շաւարշ Միսաքեանի եւ ուրիշներու գրաւոր ելոյթները ունէին նոյն մտահոգութիւնը՝ լեզուի կանոնակարգման հրամայականը:

Մեր խօսքը ի գործ դրուող ու տակաւին որոշ կենդանութիւն մը ունեցող մեր լեզուի բոլոր համակարգերուն մէջ բազմաձեւութիւններու առաջացման եւ օրինաչափութիւններու խախտման մասին է: Ներկայիս, սփիւռքահայ մամուլը պարբերաբար կ'անդրադառնայ ու քննութեան առարկայ կը դարձնէ այս կամ այն լեզուական երեւոյթը կանոնակարգելու խնդիրը: Վերջին

տասնամեակներուն մանաւանդ առցանց մամուլն ու անհատական օգտագործման համացանցային միջոցները լեզուի կանոնակարգումի հարցերը յաճախ աչքի առջեւ կը բերեն: Թերեւս աւելի ահազանգային՝ ելլելով այն հանգամանքէն, որ համեմատաբար աւելի կը նեղնան արեւմտահայերէնի ուսուցման օղակները: Յախուռն ու սրտցաւ մօտեցում մը կ'արտայայտեն մանաւանդ Արմենակ Եղիայեանի բաց նամակներն ու յօդուածները, որ քննութեան առարկայ կը դարձնեն արեւմտահայերէնի կէտադրական, ուղղագրական, բառագիտական-բառակազմական, ձեւաբանական, շարահիւսական ու ոճաբանական խնդիրները ու լուծումներ կը թելադրեն:

Միւս կողմէ՝ հայրենի լեզուաբանութեան մէջ եւս սուր հետաքրքրութիւն մը կայ արեւմտահայերէնի նկատմամբ: Համալսարաններու մէջ արեւելահայերէնի զուգադրութեամբ արեւմտահայերէնի ներկայացումը արդէն կայուն դասընթացք մըն է: Արտեմ Սարգսեանի, Ռուբէն Սազապետոյեանի, Եուրա Աւետիսեանի աշխատութիւնները թէւ գլխաւորաբար ունին զուգադրական մօտեցում, բայց միեւնոյն ատեն կը փորձեն բանալ արեւմտահայերէնի բոլոր ծալքերը՝ հնչիւնաբանութիւն, բառագիտութիւն, քերականութիւն: Բազմակողմանի ուշադրութեան առարկայ դարձած են արեւմտահայերէնի բառապաշարի տարբեր շերտերը, հոլովումի եւ խոնարհումի օրինաչափութիւնները: Ասոնք գլխաւորաբար արեւմտահայերէնի պատմական զարգացման եւ օրինաչափութիւններուն համապարփակ պատկերը տալու ջանադրութեամբ՝ հեռու են լեզուի արդի վիճակին մէջ տիրող բոլոր զարտուղութիւնները կանոնակարգելու վիճակէն, ինչ որ հիմնական նպատակն է սփիւռքահայ քերականներուն:

Սակայն կանոնակարգման խնդիրը արեւմտահայերէնի պարագային կապ չունի գիտական խօսքի հետ: Նոյնը կրնար պատահիլ արեւելահայերէնի պարագային, եթէ չըլլային լեզուի գերատեսչական պարտաւորութիւններ ունեցող համալսարան-

ներն ու հիմնարկները ու մանաւանդ Լեզուի պետական տեսչութիւնը: Արեւմտահայերէնը չունի նման մարմին: Համակարգող իշխանութեան մը բացակայութեան պայմաններուն մէջ նման կանոնակարգման փորձերը աւելի յամառ ու երկարաշունչ աշխատանք կը պահանջեն:

Ուրանալ նման փորձերու բարերար դերը՝ իրատեսական չէ:

Բայց նման աշխատանքներ կրնան հակառակ արդիւնքի հասնիլ՝ աւելի կայունացնելով տարբերութիւններն ու զուգաձեւութիւնները եւ ստեղծելով նորերը: Ներկայիս՝ կէտադրութեան, գլխագիրի գործածութեան, հոլովական ու խոնարհման համակարգերու եւ շարահիւսական ոչ քիչ երեւոյթներու պարագային բեւեռացած տարբերութիւններ կը նկատուին մեր լեզուին մէջ: Կը բաւէ աչքէ անցընել նոյն գաղութին մէջ նոյն օրը լոյս տեսած երկու օրաթերթեր ու պիտի տեսնէք տարբերակներու ոչ քիչ պարագաներ: Կը թուի, թէ անհատական միջամտութիւնները արդէն անզօր են միօրինականացում ստեղծելու, երբ երկձեւութիւնները արդէն համակարգային բնոյթ ունին: Կը մնայ մէկն ու մէկէն հրաժարելու անհրաժեշտութիւնը, օրինակ՝ հասարակ բառերէ կազմուած բաղադրեալ յատուկ անուններու լրացեալ բաղադրիչները պարզ, թէ գլխագիր գրել (*Հիւսիսային Սառուցեալ Ովկիանոս* > *Հիւսիսային սառուցեալ ովկիանոս*), հոլովական ձեւերուն մէջ հինէն եկող տառափոխութեան պարագան (լեռ՝ լերան) պահել, թէ մերժել, *ու/ի* զուգաձեւ հոլովումին ենթարկուող շատ բառեր (ծովու/ծովի, հովու/հովի, արեւու/արեւի) փոխանցել *ի* հոլովումին, թէ ոչ: Այս եւ նման բազմաթիւ հարցերու մասին, կը կարծեմ, քերականութեան ըսելիքը սպառած է: Լեզուի ուսուցման եւ կիրարկման միօրինակացումն ու դիրացումը աւելի մեծ հրամայականներ են արդէն:

Մեր այս աշխատասիրութեան նպատակն է վերահաստատել արեւմտահայերէնի քերականութեան, գլխաւորաբար ձեւա-

բանութեան ու մասամբ շարահիսութեան օրինաչափութիւնները՝ վկայակոչելով տիպար օրինակներ, ինչպէս որ կ'ընեն քերականութեան դասագիրքերը, նաեւ լայնօրէն անդրադառնալ կարգ մը երեւոյթներու մէջ յառաջացած ճեղքերուն ու բազմաձեւութիւններուն, որոնցմէ ոմանք կու գան արեւմտահայերէնի ակունքներէն, իսկ ուրիշներ ստեղծուած են ընթացքին. հոս լաւագոյն համարած ենք հեղինակային վկայութիւնները: Ասոնք այն պարագաներն են, որ

- ունին տարբերակներ,
- շփոթութիւններու եւ սխալներու պատճառ կը դառնան,
- գործածուող դասագիրքերու ծիրէն դուրս կը գտնուին,
- յաճախ ճիշդ ձեւի մասին հարցում կ'ընդունին,
- նոր երեւոյթներ են ու չեն հաստատուած քերականներու կողմէ,

– հին երեւոյթներ են, որ կը յամենան տեղ-տեղ՝ յաճախ սխալ ինքնաթելադրութեամբ մը:

Փորձած ենք գործնական հետաքրքրութիւններ գոհացնել. հետեւաբար խուսափած ենք տեսական վերլուծութիւններ կատարելէ, քերականագիտական սահմանումներ մէջբերելէ, բացի այն պարագաներէն, երբ հարցը հասկնալի դարձնելու համար նախ անհրաժեշտ եղած է ընդհանուր օրինաչափութիւն մը յիշեցնելը:

Լեզուական-քերականական բազմաձեւութիւններուն մէջ փորձած ենք առանձնացնել ոճական-կիրառական տարբերութիւնները, ազատ ու համարժէք երեւոյթները, խօսակցական եւ օտարամուտ մերժելի տարբերակներն ու անառարկելի սխալախօսութիւնները: Յայտնենք, որ եթէ գրականին կողմէ յստակ կերպով մերժելի տարբերակներ կան, ապա դժուար է թելադրական ըլլալ շատ ու շատ հարցերու պարագային, դարձեալ նոյն մտահոգութեամբ, որ այս կամ այն կերպի հաստատումը ոչինչ կրնայ փոխել իրականութենէն, եթէ բոլորին կողմէ ընդու-

նելի խողովակով մը չտարածուի: Մեր ըրածը այստեղ՝ փաստը ներկայացնելն է գլխաւորաբար:

Կը թուի, որ համակարգող ընդհանուր ու լիազօր մարմինի մը առաջացումը իրատեսօրէն անհրազօրծելի բան մըն է Սփիւռքի համար: Բայց այդ դերը կրնայ յաջողութեամբ վերցնել մամուլը: Նկատի ունիմ կուսակցական, միութենական եւ թեմական պարբերաթերթերը, գրական եւ հայագիտական հանդէսները: Համակարգումի աշխատանքը նախ մամուլ լեզուէն պէտք է սկսի եւ սկսի համադրական աշխատանքով մը, մամուլ սրբագրիչներու եւ լեզուաբաններու թելադրութեամբ տրուած որոշումներով, անկէ անցնելու համար անհատական կամ հեղինակային պարագաներու եւ վերջապէս՝ հրատարակուող դասագիրքերու:

Աշխատութեան մէջ քերականական եզրոյթներուն քով փակագիծերու մէջ նշուած են սփիւռքահայ տարբեր դասագիրքերու մէջ գործածուած համարժէք անուանումները եւս: Հեղինակային մէջբերումներուն մէջ կէտադրական միջամտութիւններ չենք կատարած: Ուղղագրական զուգածութիւններէն գործածած ենք ցարդ ւելի տարածուն տարբերակները, բայց օտար ու խօսակցական բառերու պարագային օ-ի փոխարէն նախընտրած ենք ո-ն:

Արեւմտահայերէնը ապրող, շնչող ու զարգացող լեզու մըն է տակաւին. ամբողջ զանգուածի մը հայերէնն է, դպրոցի, եկեղեցւոյ, ակումբի, բժշկական, մարզական, բարեսիրական, ազգային հաստատութիւններու եւ ծառայութիւններու, մամուլի, գրականութեան լեզուն: Սփիւռքեան շատ միջավայրեր հոգ կը տանին անոր այս գործառոյթներու պահպանման: Հարկադրուած ենք ւելի պահանջկոտ ու հետեւողական ըլլալու անոր ուսուցման, պահպանման ու զարգացման մեր համազգային ճիգին մէջ:

Ա.- ԳՈՅԱԿԱՆ

1.1.- Գոյականը իբրև խօսքի մաս

Ընդհանուր իմաստով՝ գոյական (**անուն** կամ **գոյական**, **գոյական անուն**) խօսքի մասին մէջ կը մտնեն բոլոր այն բառերը, որոնք ցոյց կու տան առարկայական հասկացութիւն մը.

ա.- Անձ, կենդանի, բոյս եւ իր ցոյց տուող բառերը, ինչպէս՝ *մարդ, զինուոր, առիւծ, թռչուն, ծառ, տերեւ, փայտ, հող:*

բ.- Բնութեան երեւոյթներ ցոյց տուող բառերը, ինչպէս՝ *գարուն, աշուն, հով, գիշեր, օր, լոյս:*

գ.- Զանազան վերացական գոյակներ ու հասկացութիւններ, ինչպէս՝ *հրեշտակ, Աստուած, դէ, ոգի, սէր, գույթ, վախ:*

դ.- Առարկայացուած գործողութիւններ ու յատկանիշներ, ինչպէս՝ *հաւատք, թռիչք, էջք, ելք, զգացում, շարժում, բուժում, լաւութիւն, մեծութիւն, սելութիւն, ուրախութիւն:*

Ածականն ու թուականը փոխանուանաբար կը դառնան գոյական: Անուանողական եղանակով բոլոր բառերը կրնան գոյականաբար գործածուիլ՝ *եւ-ը շաղկապ է, ըստ-ը կապ է, երթալ-ը տարահիմք բայ է:*

Գոյականը ձեւաբանօրէն թեքուող խօսքի մաս է. գոյականին թեքումը կը կոչուի **հոլովում** (*ծառ-ծառի-ծառէ-ծառով*): Գոյականին հոլովական բոլոր ձեւերուն յատուկ են թիւի (ծառ-ծառեր, ծառի-ծառերու...) եւ առկայացման (յօդառութեան) կարգերը:

Շարահիւսօրէն՝ գոյականը խօսքի մէջ գլխաւորաբար կը կատարէ ենթակայի, բացայայտիչի, յատկացուցիչի եւ խնդիրներու պաշտօնները. ստորոգելիի դերով կը մասնակցի բարդ ստորոգիչի (ստորոգեալ) կազմութեան, կրնայ ըլլալ որոշիչ ու վերցնել պարագայական պաշտօններ:

Գոյականը չունի բառակազմական յատուկ բնութագիր: Գոյական բառերը կրնան ըլլալ պարզ՝ *տուն, խաղող, սալանայ, հրապարակ*, եւ բաղադրեալ՝ *վազք, պահակ, դպրոց, ապերջանկութիւն* (ածանցաւոր), *հնդկահաւ, գեղնախնձոր, զարդասեղ, հրասայլ* (բարդ): Կան գոյականակերտ ածանցներ. սակայն ոմանք կը կազմեն նաեւ ածականներ ու մակբայներ: Այսպէս՝

Ակ, եկ, իկ, ուկ, կիկ.– գոյականներուն կու տան փաղաքշական-փոքրացուցիչ իմաստ. *գեղ-գեղակ, կղզի՝ կղզեակ, տղայ-տղեկ, ուլ-ուլիկ, գառ՝ գառնուկ, պատանի՝պատանեկիկ (պատանեակ-իկ)...*: Կը կազմեն նոր գոյականներ՝ *բռնակ, դարակ, նոնակ, հարթակ, գնդակ, գնդիկ...*: Ունին ձեւական ներկայութիւն՝ *տետր-տետրակ, զանգ-զանգակ*: Ածականներուն կու տան փաղաքշական կամ նուազական նշանակութիւն՝ *մանր-մանրիկ, սեւ-սեւուկ...*:

(Ա)բան.– մասնագէտի անուններ՝ *բուսաբան, պատմաբան, սրտաբան, հնաբան...*: Կրնան գործածուիլ ածականաբար:

(Ա)բար.– *աշխարհաբար, գրաբար...*: Գլխաւորաբար մակբայակերտ է՝ *ծուլաբար, քաջաբար, հայրաբար, եղբայրաբար...*:

(Ա)գար.– *լեզուագար, ցաւագար, ջղագար...*: Կրնան գործածուիլ ածականաբար:

(Ա)գործ.– *երկաթագործ, մսագործ, ժամագործ, արտադագործ...*: Կրնան գործածուիլ ածականաբար կամ միայն իբրեւ ածական՝ *հրաշագործ, ոճրագործ*:

(Ա)նուտ.– յորձանուտ:

Անք.– *պաղապանք, փանջանք, չարչարանք, հեզնանք...*:

(Ա)պան.– *դռնապան, ջաղացպան, փռապան, կառապան...*:

Արան.– *գործարան, լուացարան, նստարան, այրբենարան, ւետարան, ընթերցարան...*:

Արար.– բան մը ընողի անուններ՝ *կազմարար, ներկարար, շինարար, խոհարար, խոռվարար, բարերար, յուշարար, գիւտարար...*: Կրնան գործածուիլ ածականաբար:

Արէն/երէն.– լեզուներ՝ *չինարէն, յունարէն, հայերէն, արաբերէն...*: Կրնան ունենալ ածականական եւ մակբայական գործածութիւններ:

Աւոր.– *դատարար, սպասարար, թագարար...*: Գլխարարաբար ածականակերտ է՝ *ակնոցարար, եղջերարար, լուսարար, ձիարար, ժամանակարար, հոգեարար, իշխանարար...*:

Արք. – *լուծարք* (լուծել բայէն), *գործարք*:

Ացի, եցի, ցի.– կը կազմեն տեղացիութիւն ցոյց տուող գոյականներ. *Լոռի՝ լոռեցի, Խոյ՝ խոյեցի, Հալէպ՝ հալէպցի, Քեսապ՝ քեսապցի, Ֆրանսացի, լեռնցի, տեղացի, գիւղացի, քաղաքացի...*: Ացի-ն նաեւ մակբայակերտ եւ ածականակերտ ածանց է՝ *բառացի, բերանացի, խելացի, մտացի...*:

(Ա)ցու.– *փեսացու, հարսնցու, սերմնցու, տիրացու...*: Կրնան գործածուիլ ածականաբար:

Եալ.– ունի ածականական եւ գոյականական կիրարկութիւններ՝ *բանտարկեալ* (բանտարկել բայէն), *յաւելեալ, կախեալ, երդուեալ, յիշեալ, ամբաստանեալ...*:

Եակ.– *քառեակ, վեցեակ, տասնեակ...*:

Եայ.– *պաշտօնեայ, քրիստոնեայ, Հրաչեայ...*: Գլխարարաբար ածականակերտ է՝ *փայտեայ, փղոսկրեայ, արծաթեայ, ադամանդեայ*: Ամ եւ օր բաղադրիչներուն հետ *եակ* ածանցը միշտ գոյականակերտ է, իսկ *եայ* ածանցը՝ ածականակերտ. *կիսամեակ – կիսամեայ, յիսնամեակ – յիսնամեայ, շաքաթօրեակ – շաքաթօրեայ...*:

Եան.– հայոց մականունները՝ *Յակոբեան, Կանանեան, Թումայեան, Համոյեան...*: Գլխարարաբար ածականակերտ է՝ *ամերիկեան, աջակողմեան, արդասահմանեան, միջնադարեան...*:

Եանց, ենց, ոնց, ունց.– հնատիպ մականուններ՝ *Մախասեանց, Ղեւոնդեանց, Արամեանց, Մինասեանց, Չարենց, Թոթովենց, Աղոնց, Բակունց ...*:

Եղէն.– հաւաքական անուններ՝ *ամանեղէն, չիրեղէն, կաթնեղէն, մրգեղէն...*: Նաեւ ածականներ՝ *ծիւնեղէն, լուսեղէն, ժայռեղէն...*:

Ենի.– ծառատեսակներ՝ *դեղծենի, թթենի, թզենի...*: Նաեւ ածականներ՝ *մայրենի, հայրենի, վայրենի, քաղքենի...*:

Ելի.– *հայելի, զմելի, գործելի* (ածուխ): Մեծաւ մասամբ ածականներ՝ *ապրելի* (ատել բայէն), *սիրելի, բուժելի, գարշելի, բնակելի, կասկածելի, վստահելի, համակրելի...*:

Եստ, ուստ.– *գովեստ* (գովել բայէն), *պահեստ, ուրեստ, արհեստ, կորուստ, գալուստ*:

Էնք.– *խոնջէնք*:

Էք.– *տնօրհնէք, ջրօրհնէք, ութօրէք, դոնբացէք, հիմնարկէք, արժէք, կողպէք...*:

Ի.– ծառի անուններ՝ *կաղնի, բարդի, նոճի...*:

Իչ.– բան մը ընող անձի անուններ՝ *թարգմանիչ, արդուկիչ, երգիչ, արարիչ, բնակիչ*. գործիքներ՝ *քամիչ, բրիչ, բռնիչ...*: Գլխաւորաբար ածականակերտ է՝ *քանդիչ* (քանդել բայէն), *խանգարիչ, սպառիչ, սփոփիչ, յուզիչ...*:

Իք.– *գործիք, երախայրիք, երախտիք, ընթրիք, կարծիք, կեղծիք, հարսանիք, տանիք...*: Բայի անորոշ դերբայէն կը կազմուի Բ. ապառնի դերբայը, որ գլխաւորաբար ունի ածականական գործածութիւն՝ *բռնելիք, խնդալիք, լալիք, սրբելիք, գալիք...*: Փոխանուանաբար գոյական են՝ *խաղալիք, փակցնելիք, տեսնելիք, լսելիք, համարեսելիք, հոտոտելիք, շօշափելիք*:

Ինք.– *նախատիւնք, դաշինք, քրտինք...*:

Իոն.– բնածայնական անուններ՝ *կարկաչիւն, խոխոջիւն, բառաչիւն, վրնջիւն...*:

Մուսք.– բայաիմբերէ՝ *ուսմունք, յուզմունք, վարմունք, ցուցմունք, բուրմունք, ասմունք, սխալմունք...*:

Ող.– ներկայ դերբայի վերջաւորութիւնն է. գլխաւորաբար ածականակերտ է՝ *մատուցող, աշխատող, մեկնող, լրտեսող...*: Գոյականներ են *գրող, լրագրող, ծաղկող...*:

Ոյթ.– ճաշկերոյթ, երեկոյթ, ասոյթ, ելոյթ, երեւոյթ, հասոյթ, արժոյթ...:

Ոյկ.– գրքոյկ:

Ոյք.– կահոյք, խնճոյք, հաճոյք:

Ոսի(ք).– *ցնցոյի, հնոյիք, փորոյիք...*: Նաեւ ածականներ՝ *սնոյի, օտարոյի...*:

Որդ.– *անձ՝ ճամբորդ, անցորդ, յաճախորդ, առաջնորդ, բաժանորդ...*: Ածականներ՝ *քառորդ, յաջորդ, նախորդ, ատելորդ...*:

Ոց.– բնածայնական անուններ՝ *խշխշոց, բզզոց, գոռոց, տոտոց, շրխկոց, ծլլոց, ճւճոց*. նաեւ՝ տեղի ու գործիքի անուններ, ինչպէս՝ *դպրոց, թաքստոց, հնոց, դարբնոց, ամրոց, խարտոց, յօտոց, փքոց...*:

Ուած, ած.– բայերու յարակատար դերբայն է. *սիրուած, սիրած, բանտարկուած, բանտարկած...*: Լայնօրէն կը գործածուին իբրեւ ածական: Ոմանք գոյականներ են՝ *կաթուած, յօդուած, զանգուած, ընթերցուած, նշանած...*:

Ուածք.– բայահիմքերէն գոյականներ կը կազմէ՝ *ասացուածք, դարձուածք, պատմուածք, գրուածք, կառուցուածք, ունեցուածք, նայուածք...*:

Ութիւն.– բայահիմքերէ, ածականներէ ու գոյականներէ գոյականներ կը կազմէ՝ *բարութիւն, չարութիւն, դառնութիւն, սեւութիւն, ազնուականութիւն, դերձակութիւն, բժշկութիւն, պարտութիւն, յաղթութիւն, սպտութիւն...*:

Ուիի.– *բժշկուիի, ուսուցչուիի, բանուորուիի, բանաստեղծուիի, Վանուիի, Թագուիի, Սրբուիի, Հայկուիի...*:

Ունդ.– *սնունդ, ծնունդ, սերունդ*:

Ունք.– *ակունք, արբունք, բարձունք, իրաւունք, լորձունք, մասունք, շրթունք, սկզբունք...*:

Ուոր.– *զինուոր, բանուոր, ջրուոր, կալուոր...*: Աղու բառէն ունինք *աղուոր* ածականը:

Ուչ.– *տեսուչ, ընկալուչ...*: Նաեւ ածական՝ *վայելուչ* (վայելել բայէն):

Ուրդ.– արծակուրդ (արծակել բայէն), ժողովուրդ, խառնուրդ, խորհուրդ, յագուրդ, աճուրդ...:

Ուց(ք).– այրուցք, սերուցք, մոլուցք, այրուց:

Ուք.– վլվլուք (վլվլալ բայէն), փսփսուք, քաշքշուք, մտմտուք, ւաւելցուք, մանրուք, գինարբուք, սրտխառնուք...:

Չեայ.– առհաւարչեայ:

Չէք.– վարձքեր՝ կարողչէք, ներկողչէք, մաքրողչէք...:

Օս(ք).– գողօն, գործօն, թափօն, թերթօն, ծամօն, կրծօն, կտրօն, զարթօնք, կրօն/կրօնք, ցրօնք: Տարբեր ծագում ունի ոն-ը թատրոն եւ կեդրոն բառերուն մէջ:

Ք. – դրուելով արմատներու վրայ

ա.– անոնց անկախ գործածութեան իրաւունք կու տայ՝ աղօթք, անէծք, երկինք, խելք, կուրծք, հրաշք, ոտք, ձեռք, փառք, քիմք ...:

բ.– ձեւական ներկայութիւն մըն է՝ հաւատ-հաւատք, հիմ-հիմք, շեմ-շեմք, շող-շողք, տեսիլ-տեսիլք, կրօն-կրօնք...:

գ.– իմաստը փոխելով նոր բառ կը կազմէ՝ գիր-գիրք, դէմ-դէմք, պահ-պահք, խաղ-խաղք, կող-կողք...:

դ.– ածականներէ գոյականներ կը կազմէ՝ արժանի-արժանիք, բարի-բարիք, լայն-լայնք, ուշ-ուշք, հայրենի-հայրենիք, ըն-տանի-ընտանիք...:

ե.– բայահիմքերէ գոյականներ կը կազմէ՝ գովք, ելք, խօսք, վաճառք, վազք, տեսք, մուտք ...:

զ.– ազգի կամ տոհմի անուններէ տեղի անուններ կը կազմէ կամ ընդհանրապէս՝ հայ-Հայք, վիր-Վիրք, ասորի-Ասորիք, աղուան-Աղուանք, Գուգարք, Ծովիք, Ռշտունիք...:

Ք ածանցը կը ճանչցուի անկումով. գիրք՝ գրակալ, բարք՝ բարոյական, վարք՝ վարուիլ, շարք՝ շարել, բերք՝ բերել, խորք՝ խորունկ, ձիրք՝ ձրի, չարք՝ չարութիւն եւ այլն: Պէտք է գիտնալ նաեւ, որ վերի օրինաչափութիւնը բացարձակ չէ. ք ածանցը կրնայ չիյնալ կարգ մը ածանցումներու եւ բարդութիւններու մէջ. մեղք՝ մեղաւոր, բայց՝ մեղքնալ, կուրծք՝ կրծկալ, բայց՝ կրծքավանդակ, դիրք՝ դրութիւն, բայց՝ դիրքորոշում, աչք՝ աչալուրջ,

բայց՝ *աչքառու, վարք՝ վարմունք, բայց՝ վարքագիծ, վարքաբանություն, ձեռք՝ ձեռնոց, ձեռնածալ, բայց՝ ձեռքբերում:*

Քյոզնակերտի մասնակի պարագաները տես *թիփ կարգին* մէջ:

1.2.– Յատուկ եւ հասարակ անուններ

Իմաստաբանօրէն կ'առանձնացուին գոյականի միայն այն խումբերը, որոնք իրարու կը հակադրուին նաեւ քերականական իրայատկութիւններով: Կան անձի եւ իրի, թանձրացական եւ վերացական, հաւաքական եւ անեզական, նիւթ ու զանգուած ցոյց տուող անուններու իմաստային-քերականական խումբեր: Հոս առանձին քննարկումի կ'ենթարկենք միայն գոյական խօսքի մասին մէջ մտնող յատուկ անուններուն խումբը, որովհետեւ յատուկ անունի ճանաչումին, գլխազրութեան, կրճատումին ու յապաւումին մէջ տարբերակային խնդիրները շատ են արեւմտահայերէնի մէջ:

Գոյականի յատուկ եւ հասարակ անուններու տարանջատումը նախ իմաստային բաժանում է: Հասարակ գոյականները կ'արտայայտեն միատեսակ առարկաներու ընդհանրացուած հասկացութիւններ՝ *մարդ, բանուոր, ծիծեռնակ, գետ, գիւղ, դաշտ, ծով, լեռ*, իսկ յատուկ գոյականները կ'անուանեն եզակի առարկաներ՝ զանոնք տարբերելով նոյն տեսակի առարկաներէ՝ *Արամ, Սօսի, Արագած, Շիրակ, Հայաստան, Արաքս*: Հասարակ գոյականները ցոյց կու տան ընդհանուրը, իսկ յատուկները՝ եզակին:

Հասարակ եւ յատուկ անունները կը տարբերին քերականօրէն: Հասարակ անունները կ'ունենան եզակի եւ յոգնակի թիւ՝ *քաղաք-քաղաքներ, դաշտ-դաշտեր*, իսկ յատուկ անունները օրէնքով միայն եզակի ձեւ՝ *Վարդան, Եփրատ, Արարատ*: Անձի յատուկ անունները կրնան յոգնակի ըլլալ, եթէ նոյն անունը ունեցող մէկէ աւելի անձերու մասին է խօսքը՝ *դասարանին երկու Սարգիսները*:

Յատուկ եւ հասարակ անունները խիստ կերպով սահմանազատուած չեն իրարմէ ու մէկէն միւսը փոխանցումները բազմաթիւ են: Այսպէս՝ նկատելի է հասարակ անուններու յատուկ անունի վերածումը, որ լեզուի մէջ բազմաթիւ համանուններ ստեղծած է՝ *նուէր-Նուէր, պարգեւ-Պարգեւ, յասմիկ-Յասմիկ* (անձի), *ջրվէժ-Ջրվէժ, գեղափ-Գեղափ, աւան-Աւան, այգեստան-Այգեստան* (տեղի) եւ այլն:

Յատուկ անունի կը վերածուին ոչ միայն հասարակ գոյականները, այլեւ ածականները, ինչպէս՝ *անթառամ-Անթառամ, արի-Արի, զուլալ-Ղուլալ, համեստ-Համեստ, անդրանիկ-Անդրանիկ, քնքուշ-Քնքուշ, հրաշեայ-Հրաշեայ* (անձի), *լուսակերպ-Լուսակերպ, քարոտ-Քարոտ, կաղնուտ-Կաղնուտ, ջրառատ-Ջրառատ* (տեղի) եւ այլն:

Օտար ծագում ունեցող շատ անձնանուններ բուն լեզուին մէջ *ունին հասարակ գոյականի նշանակութիւն, ինչպէս Անաստաս՝* յն. «յարութիւն», *Գրիգոր՝* յն. «արթուն», *Պեգրոս՝* յն. «քար», *Պօղոս՝* լատ. «պզտիկ», *Անահիպ՝* պրս. «անարատ», *Գուրգէն՝* պրս. «գայլ», *Յակոբ՝* եբր. «ստախոս» եւ այլն:

Ըստ կազմութեան՝ յատուկ անունները կրնան ըլլալ միանդամ ու բազմանդամ: Բազմանդամ յատուկ անունները կը կոչուին բաղադրեալ յատուկ անուններ, այսինքն՝ երկու եւ աւելի բառերէ կազմուած յատուկ անուններ, ինչպէս՝ անուն-մականունները կամ անուն-հայրանուն-մականունները, տեղանունները, միութիւններու, հաստատութիւններու, պետութիւններու անունները, արուեստի եւ գրական գործերու անունները եւ այլն: Բաղադրեալ յատուկ անուններու կազմին մէջ կը մտնեն ոչ միայն անկախաբար յատուկ անուն եղող բառերը (*Վրէժ-Արմէն Արթինեան*), այլեւ հասարակ բառերը (*Հայաստանի Հանրապետութիւն*). մեծ թիւ կը կազմեն ամբողջապէս հասարակ անուններէ բաղադրեալ յատուկ անունները (*Հիւսիսային սառուցեալ ովկիանոս*):

Յատուկ անուններուն առաջին տառը գլխագիրով կը գրուի: Գլխագիրն ալ այսպիսով կը դառնայ յատուկ անունը ճանչնալու միջոցը գրաւոր խօսքին մէջ:

Գլխագիր այբուբենն ունեցող բոլոր լեզուները գլխագրութեան երկու հիմնական պարագաներ ունին՝ դիրքային եւ յատուկ անունի: Եթէ դիրքային գլխագրութիւնը գրեթէ նոյնական է բոլոր պարագաներուն, ապա յատուկ անունի պարագային կը ցուցաբերէ էական տարբերութիւններ: Իրաքանչիւր լեզու ունի գլխագրութեան իր իւրայատկութիւնները: Այսպէս՝

– Եթէ տեղի, անձի ու կենդանիի անուններուն մէջ բոլորին համար ընկալելի է յատուկի ըմբռնումը, անդին՝ ոչ բոլորն են, որ յատուկ անունի կարգին մէջ կը մտցնեն, օրինակ, ամսանուններն ու օրանունները, կ'ընդունին այս կամ այն բառի այս կամ այն հասկացութեան յատուկ անունի կարգին անցած ըլլալը: Հետեւաբար այդ պարագաներուն ոմանք կը գրեն պարզ, ոմանք՝ գլխագիր:

– Բաղադրեալ յատուկ անունի պարագային կը ծագի բոլոր բաղադրիչներն ալ գլխագիրով սկսելու, թէ միայն առաջինով բաւարարուելու հարցը, անշուշտ եթէ լրացեալ բաղադրիչներէն մէկն ու մէկը պարզ յատուկ անուն չէ: Հոս եւս բաւական շատ են գրութեան երկձեւութիւնները:

– Կայ բաղադրեալ յատուկ անունը ճանչնալու տարբերութիւնը. այսպէս՝ ոմանք բաղադրեալ յատուկ անունի բաղադրիչ կը նկատեն տիտղոսները, կոչումները, քաղաքավարական վերադիրները, իսկ ոմանք՝ ոչ: Այս եւս գրութեան երկձեւութիւններ կը ստեղծէ:

– Կայ նաեւ գլխագրիի ոճական գործածութիւնը, որ օրինաչափական չէ. հեղինակներ թէ քարտուղարութիւններ գաղափարական, կենցաղագիտական, կրօնական տարբեր ըմբռնումներով գլխագիրը կը գործածեն որեւէ հասարակ բառի կամ սովորական կոչումի ու վերադիրի պարագային: Ասիկա չի մտներ վերի երեք կարգերու պարտադիր կանոնակարգին մէջ, բայց որոշ պարագաներու՝ ընդհանրացած երեւոյթ է:

Մեր երկու գրական լեզուները ունին գլխագրութեան ոչ քիչ տարբերութիւններ: Սփիւռքեան համակարգին մէջ կը մտնեն պարզ յատուկ բառերու ենթախումբեր, որոնք հասարակ կը

նկատուին հայաստանեան համակարգին մէջ, ինչպէս օրանուններն ու ամսանունները: Տիրական է բաղադրեալ յատուկ անուններու բոլոր բաղադրիչները գլխագրելու սկզբունքը, մինչ հայաստանեան համակարգին մէջ միայն առաջին բաղադրիչը կը գլխագրուի սովորաբար¹: Սփիւռքեան համակարգին մէջ կը գլխագրուին տիտղոսները, կոչումները, քաղաքավարական վերադիրները, մնայուն տեղ ունի ոճական գլխագրութիւնը: Ասոնք գրեթէ կը բացակային հայաստանեան համակարգին մէջ:

Հայաստանի մէջ պարզ յատուկ եւ բաղադրեալ յատուկ անուններու ընդունուած համակարգը կը վերահսկուի Լեզուի պետական տեսչութեան կողմէ, մինչ սփիւռքեան պայմաններուն մէջ պարբերական շեղումներ կանոնակարգման խնդիրը կը դժուարացնեն:

Վերջին տասնամեակներուն սփիւռքեան գլխագրութեան մէջ կանոնակարգումներ բերելէ աւելի հիմնական փոփոխութիւններու իր համակարգով հանդէս եկաւ Արմենակ Եղիայեանը²: Բաց նամակներով եւ դիմատետրային գրառումներով ան հետապնդեց իր առաջարկներուն գործադրութիւնը: Ոմանք սկսան կիրառել այս նոր համակարգը: Սփիւռքեան մամուլը ու գրական առօրեան գլխագրութեան բեւեռացման պարագանե-

¹ Տես Դավիթ Գյուրջինյան, *Մեծարմո, թե փոքրարարտ, Հայերէն բառարան-տրեղեկագրու շուրջ 4500 բառարանային միատոր, չորրորդ հրատարակութիւն, Երեւան, 2007, էջ 6-26*:

² Արմենակ Եղիայեան, *Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց*, ձեռնարկ Արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան յանձնախումբի, Պէյրութ-Լիբանան, 2014, էջ 43-63: Հեղինակը կը հետեւի հայաստանեան ուղեցոյցին, «որ հիմնուած է մեր ուղղագրական ամենավճիտ, հարազատ ու հայեցի ամանդրթներուն վրայ: ... Ասոնցմէ վերջինը վերանայուած է անուանի լեզուաբան Յովհաննէս Բարսեղեանի կողմէ, կը կրէ 14 Յունուար 2003 թուականը եւ ստորագրուած է օրուան կրթական նախարար Լեւոն Մկրտիչեանի կողմէ»: Հեղինակի շարադրանքին մէջ այդ ուղեցոյցը «պատշաճեցուած է արեւմտահայ իրականութեան, ուր ոչ մէկ ատեն մուտք գործած է նման ուղեցոյց մը, եւ յատուկ անուններու գրութիւնը, աւելի ճիշդը՝ գլխագրելի անունները ենթակայ մնացած են պատահականութեան, անձնական նախասիրութեան քմահաճ տնօրինումի, ինչպէս նաեւ օտար լեզուներու մեքենական ու հետեւակային ընդօրինակումին» (էջ 43):

րու մէջ ինկան՝ *Ուրբաթ-ուրբաթ, Յուլիս-յուլիս, Մեծ Եղեռն-Մեծ Եղեռն, Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն-Հայկական բարեգործական ընդհանուր միութիւն, Հալէպի Ազգային գերեզմանատուն-Հալէպի ազգային գերեզմանատուն*: Նկատելի է, որ բերուած առաջարկները կը միտին նոյնացում ստեղծելու հայաստանեան համակարգին հետ: Սակայն իւրաքանչիւր սկզբունքային մօտեցում բոլորը «նոյն տոպրակին մէջ» չդնելու միտումով ստեղծած է նաեւ իր բացառութիւններն ու զարտուղութիւնները, այնպէս որ լեզուի գերատեսչութեան մը բացակայութեան մեր պարագային, գրեթէ անկարելի կը դառնայ անոնց համակարգումը, բայց մանաւանդ անոնց դպրոցական ուսուցումը:

Յաջորդ հատուածին մէջ կը տրուի գլխագրութեան սփիւռքեան պատկերը՝ իր կայուն ու երկձեւ բոլոր վիճակներով:

1.3.– Գլխագիրի գործածութիւնը

ա.– Գլխագիրի դիրքային գործածութիւնները

Ամբողջապէս կը գլխագրուին.

– Որեւէ հրատարակութեան մը կողքի առաջին էջին ու անուանաթերթին գրութիւնները՝ հրատարակիչ, հեղինակի անուն, վերնագիր. վերնագիրին տակ փակագիծի մէջ սովորաբար առաջին տառի գլխագրումով կը դրուին գիրքին տեսակն ու հրատարակութեան տեղը:

«ՌԻՉՐԵՏ ԵՒ ԹԻՆԱ ԳԱՐՕԼԱՆ» ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ – ԹԻՒ 2
ՅԱԿՈՐ ՉՈՒԱՔԵԱՆ
ԱՆՏԻՈՔԻ ՄԵՐՁԱԿԱՅ ՌՈՒՃԻ ՀՈՎԻՏԻ ՀԱՅԵՐԸ
(Պատմա-ազգագրական ուսումնասիրություն)
Անթրիխա 2000

– Լրիւ կը գլխագրուին գիրքին ներածականը, վերջաբանը, գլուխներն ու մասերը՝ ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԻՄ, ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ, ասոնց վերնագիրները՝ ամբողջութեամբ:

– Լրիւ գլխագրուած կ'ըլլայ կոնդակներու առաջին մասը՝ դիմումը եւ այլն:

– Վիճական արձանագրութիւնները սովորաբար ամբողջապէս կը գլխագրուին, ինչպէս տապանաքարերը, վիճական յիշատակարանները եւ այլն:

2) Գլխագիրով կը սկսինք.

– Ոտանաւորի տողերուն առաջին բառը.

Ես սիրեցի, բայց ոչ ոք

Սիրածներէս գիտցաւ թէ

Չինքը որքան սիրեցի.

Ո՛վ կարդալ սիրտը գիտէ (Վահան Թէքէեան):

Ասիկա օրինաչափական է:

Արդի բանաստեղծութեան մէջ ոճական նկատառումներով ոմանք պարզով ալ կը սկսին ոտանաւորին տողը: Այս ձեւը, ամէն պարագայի, օրինաչափական չի կրնար դառնալ:

– Վերջակէտէ ետք.

Պողոս էր անունը: Քսանը նոր անցուցած էր: Քիչ մը տաքութիւն ունէր:

Նաեւ վերջակէտի դեր կատարող կախման կէտէն ետք, երբ խօսքը կտրատուած չէ.

Քարը իր տեղը դրուած էր, բայց ո՛վ գիտէ, թէ որքան կը դիմանայ... Յիշատակը ինքզինք ինչպէ՛ս պահէ, եթէ զայն պահողը չկայ...

– Նոր տողը կամ պարբերության սկիզբը.

Ճշմարիտ փոթորիկ մը փրցուց հայ մայրիկը:

Պիպի խենթանար, խելքին պիպի գար (Շահան Շահնուր):

– Խօսակցական գիծէն ետք.

Հայրս հարցուց.

– *Ինչպէս կ'ընթանան դասերդ:*

– Չակերտի մէջ առնուած ուրիշի խօսքը, բայց ոչ առանձին բառեր կամ արտայայտութիւն.

Կը մտածէր. «Ո՛վ եմ ես, ինչ գործ ունիմ այսպեղ»:

– Առաջին դիրքի վրայ եկող դասական թուականը՝ *Ա., ԺԲ.:* Ասոր ենթաբաժինները սովորաբար կը նշուին արաբական թուանշաններով՝ *1., 12., 1), 12)*, ապա պարզ գիրերով՝ *ա., ժբ., ա), ժբ)*, իսկ յաջորդ փուլին՝ կրկին արաբական թուանշաններով: Խօսքի մէջ գլխագրուած դասական թուականները կը գործածենք *դար, գլուխ* եւ այլ նման բառերու հետ՝ *Ե. դարը եղաւ մեր ոսկեդարը, գիրքին ԺԱ. գլուխը* եւ այլն:

բ. – Յատուկ անունի գլխագրութեան պարագաները

1) Անձ ցոյց տուող պարզ ու բաղադրեալ յատուկ անունները

– Անձի յատուկ պարզ անունները՝ *Յակոբ, Լեւոն, Բենիամին, Մարի, Սօսի, Սաթենիկ* եւ այլն:

– Գրողներու, արուեստագէտներու եւ ընդհանրապէս անձերու յատուկ ծածկանունները՝ *Գառզու* (Գառնիկ Չուլումեան), *Ծերենց* (Յովսէփ Շիշմանեան), *Սիամանթօ* (Ատոմ Եարճանեան), *Համասպեղ* (Համբարձում Կելէնեան), *Փարամազ* (Մատթէոս Սարգիսեան) եւ այլն:

– Մականունները՝ *Թումանեան, Մալխասեանց, Արծրունի, Ապրունի*, նաեւ յոգնակի ձեւերը՝ *Արտաշէսեաններ, Մամիկոնեաններ, Սարգիսեաններ, Արծրունիներ* եւ այլն:

– Առասպելական անհատներու եւ հեթանոս աստուածներու անունները՝ *Վանապուր, Տիր, Խալդի, Ափողօ* եւ այլն, բայց ոգի-

ներու կամ առասպելական էակներու անունները՝ պարզ, իբրեւ հասարակ անուններ՝ *պարհկ, մուսայ, հուրի-փերի, ծովանոյշ, քաջք* եւ այլն:

Անձի անուններէն ծագած բոլոր բառերը կը գրուին պարզ. *Հայկ՝ հայկական, հայկեան, Գորդիաս՝ գորդեան հանգոյց, Դամոկլէս՝ դամոկլեան սուր, Մաշտոց՝ մաշտոցեան տեսիլ* եւ այլն: Յատուկ անունները կը վերածուին հասարակ գոյականներու, ինչպէս՝ *մեկենաս, կայսր, օգոստոս, վոյթ, ամփեր* եւ այլն, ու, պարզ է, իբրեւ նիւթական պարզ հասկացութիւններ՝ կը գրուին պարզ գիրով: Կայ նաեւ յատուկ անուններու փոխաբերական իմաստով գործածուելու պարագան, ուր նախընտրելի է գլխագիրը պահել, կրնան անորոշ յօդով ալ գործածուիլ, յոգնակի ունենալ. «*Իր կեղծ համբոյրներով Յուդա մը եղաւ*»: «*Մեր ժողովուրդը Վարդաններ (անձնագոհ հերոսներ), Կոմիտասներ (հանճարեղ երաժիշտներ) ու Նարեկացիներ (հանճարեղ բանաստեղծներ) շաք ունի*»:

– Անձի անունը, հայրանունը եւ մականունը, ինչպէս՝ *Խաչարուր Աբովեան, Յակոբ Պարոնեան, Սմբատ Բագրատունի, Արա Արծրունի, Պեպրոս Աբրահամ Դուրեան, Գէորգ Տիգրան Խրլորեան* եւ այլն: Արեւմտահայերէնի մէջ հայրանունը կը դրուի ուղիղ ձեւով, իսկ արեւելահայերէնի մէջ սեռական հոլովով՝ *Պեպրոս Աբրահամի Դուրեան*: Ներկայիս բաւական տարածած են կրկնակ անունները. ոմանք գծիկով կը գրեն, ոմանք առանց գծիկի՝ *Սարո Աբո Պապուճեան, Վահան Բեկ Սուլեան, Մարի Ալեք Մանուկեան, Վրէժ-Արմէն Արթինեան*: Կրկնակ անունը առանց գծիկի գրելու պարագային՝ երկրորդ անունը կրնայ շփոթուիլ հօր անունին հետ: Թելադրելի պիտի ըլլայ հայրանունին սեռական ձեւով՝ *Գէորգ Տիգրանի Խրլորեան*, իսկ կրկնակ անունը գծիկով տալը՝ *Սարո-Աբո*:

– Անձի յատուկ անունի կողքին իբրեւ մականուն կամ ծածկանուն ծառայող բառերը՝ *Յիսուս Քրիստոս, Մեսրոպ Մաշտոց,*

*Սահակ Պարթև, Յակոբ Օշական, Դանիել Վարուժան, Նիկո-
ղայոս Ադոնց, Եղիշէ Չարենց, Միսաք Մեծարենց, Յովհաննէս
Շիրազ, Մուշեղ Իշխան* եւ այլն:

– Ածականներէ եւ հասարակ գոյականներէ ծագած, բայց մնայուն բաղադրիչ դարձած անունին յետադաս կամ նախադաս վերադիրները՝ *Արա Գեղեցիկ, Աշոտ Երկաթ, Աշոտ Ողորմած, Մեծն Տիգրան, Մեծն Ներսէս, Դաւիթ Անյաղթ, Հայկ Նահապետ, Ներսէս Շնորհալի, Սողոմոն Իմաստուն, Առիծ Մետր, Գայլ Վահան, Սարգիս Պիծակ, Սերոբ Աղբիւր, Գէորգ Չաուշ, Գրիգոր Շղթայակիր, Պեպրոս Գեղադարձ, Խրիմեան Հայրիկ, Լորտ Պայրըն, Միս Եփփէ* եւ այլն:

– Տեղացիութիւն ցոյց տուող բառերը՝ *խորենացի, շիրակացի. նարեկացի* եւ այլն, կամ զբաղում ցոյց տուող բառերը՝ *գուսան, աշուղ* եւ այլն, հասարակ բառեր են, բայց կրնան անձը ճանչնալու յատուկ մականունի վերածուիլ՝ *Մովսէս Խորենացի, Եզնիկ Կողբացի, Գրիգոր Նարեկացի, Գուսան Աշոտ, Աշուղ Զիւանի* եւ այլն:

– Անձերու անուններուն ընկերացող դասական թուականները՝ հայերէնի այբուբենի գլխագիրերով արտայայտուած, ինչպէս՝ *Լեւոն Զ., Արշակ Բ.* (թագաւորներ), *Գարեգին Ա., Գէորգ Դ.* (կաթողիկոսներ) եւ այլն: Անձի պարագային նախընտրելի է կրճատուած ձեւը, իսկ գեղարուեստական գործերու մէջ՝ լրի գրութիւնը. *Արշակ Բ.* (թագաւորը), բայց «*Արշակ Երկրորդ*» (օփերան):

– Մականունին ընկերացող անկախ բաղադրիչները՝ *Տէր Պեպրոսեան, Մելիք Շահնազարեան, Խան Մասեհեան, Բեկ Փիրումեան, Թոր Սարգիսեան* եւ այլն: Ասոնք արեւելահայոց մէջ կը կցուին գծիկով՝ *Տէր-Պեպրոսեան, Մելիք-Շահնազարեան, Յովհաննէս Խան-Մասեհեան, Դանիել Բեկ-Փիրումեան*: Օտար ծագումով այդ կցորդները արդէն կը գրենք համարական ձեւով՝ *Ուստագարայեան, Քելսահակեան, Գարասար-*

գիսեան, Գարաեագուպեան: Անջատ գրելու պարագային՝ նախընտրելի պիտի ըլլար գծիկով գրելը, որպէսզի շփոթ չառաջանայ, թէ կցորդը կրկնակ անունի՞, թէ մականունի բաղադրիչ է. հմմտ.՝ Վահան-Բեկ Սուլեան, Դանիէլ Բեկ-Փիրումեան:

Չեն գլխագրուիր.

– **Անձի տրուած հանրայայտ բնորոշումները**, ինչպէս՝ *հայերէնի առաջին ուսուցիչ* (Մեսրոպ Մաշտոց), *հայ երգի Մեսրոպ Մաշտոց* (Կոմիտաս), *նորավէպի իշխան* (Գրիգոր Զոհրապ), *ամենայն հայոց բանաստեղծ* (Յովհաննէս Թումանեան), *հայոց հայրիկ* (Մկրտիչ Խրիմեան) եւ այլն:

Յատուկ անուններով սկսող այդպիսի բնորոշումները, հասկնալի է, կը սկսին մեծատառով՝ *Սկիւտարի սոխակ* (Պետրոս Դուրեան), *Հայաստանի վերջի երգիչ* (Խաչատուր Աբովեան):

– **Մասնագիտական վերադիրները**. գործին տեսակը կամ արհեստը նշող վերադիրները՝ *նաղաշ, գրիչ, ծաղկող, երկրաչափ, վարպետ* եւ այլն, ինչպէս՝ *երկրաչափ Յակոբ Փիլաւեան, մեքենագէտ Միհրան Բրդոյեան, նկարիչ Մարտիրոս Սարեան, վիպասան Րաֆֆի* եւ այլն: Մասնագիտական կոչումները Սփիւքի մէջ մեծատառով գրողներ կան, բայց նախընտրելի է պարզ գրել՝ *տորթ.(որ) Յարութիւն Գաբրիէլեան, փրոֆ.(ետոր) Պետրոս Յովհաննիսեան, դոկտ.(որ) Երուանդ Քասունի, դոց.(ենտ) Բագրատ Ներսիսեան, ակադ.(եմիկոս) Աշոտ Յովհաննիսեան* եւ այլն:

Այս շարքին մէջ կը մտնեն նաեւ հին կոչումներն ու պատուանունները, ինչպէս՝ *աղա, փաշա, բեկ, խան, ամիրա, խոճա, հանըմ, պէյ, էֆենտի*. օրինակ՝ *Արիստղոմ աղա, Ճեմալ փաշա, Ճենկիզ խան, Յարութիւն ամիրա Պեզճեան, Էլպիս հանըմ, Մելքոն էֆ. Քիրքճեան* եւ այլն:

Բայց հոս եւս կոչումը կրնայ վերածուիլ յատուկ անունի մնայուն բաղադրիչի. այդ պարագային գլխագիրով կը գրուի, ինչպէս՝ *Նաղաշ Յովնայթան, Դաւթակ Քերթոյ, Ուստա Մա-*

թաթ, Գէորգ Չաոււշ, Գրիգոր Մագիստրոս, Անդրանիկ Փաշա, Նուպար Փաշա եւ այլն:

– **Պաշտօնները եւ անոնց լրացումները**, ինչպէս՝ նախագահ, վարչապետ, երեսփոխան, քաղաքապետ, գիւղապետ, տնօրէն եւ այլն. այսպէս՝ հանրապետութեան վսեմաշուք նախագահ Էմիլ Լահուր, երեսփոխան Սուրէն Խանամիրեան, քաղաքապետ Վազգէն Չափարեան, վարժարանի պատուարժան տնօրէն պրն. Անդրանիկ Խաչատուրեան եւ այլն:

– **Օտար անձնանուններու նախադաս մասնիկները**, ինչպէս՝ ալ (էլ, լ, ուլ) բաղադրիչը, որ սովորաբար գծիկով կ'անջատուի կից բաղադրիչէն՝ Հարուն ալ-Ռաշիպ, Ֆուադ էլ-Հաքիմ, Նուր էպ-տիհ, Ապու ուլ-Քարիմ, Ապու լ-Ֆիպա, նոյնպէս արեւմտեան անձնանուններու տա, տը, տել, լա, վան, ֆոն եւ նման բաղադրիչները՝ Ժան տ'Արք, Լէոնարտո տա Վինչի, Շարլ տը Կոլ, Սապաթինո տել Կայծո, բայց այս բաղադրիչները բառասկզբին գալու պարագային կը գլխագրուին՝ Վան Կոխ, Լա Մանշ, Տը Կոլ, Ֆոն Քարայան, էլ-Մութանապպի եւ այլն: Արաբական ծագման մասնիկները շատ անգամ ուղղախօսօրէն կը կցուին առաջին բաղադրիչին կամ կը մտնեն ամբողջական կցումի մէջ՝ Նուրէպտիհ, Ապտուլ Քարիմ, Ապուլ Ֆիպա:

– **Յարգական բառերը եւ անոնց լրացումները**. սփիւռքեան մամուլին մէջ շատեր կը շարունակեն գրել գլխագիրով. ներկայիս երկփեղկում կայ. ոմանք անցած են պարզին, ինչպէս՝ պարոն (պրն.), տիար (տ.), տիկին (տիկ.), օրհորդ (օրդ.), ընկեր (ընկ.), ընկերուհի (ընկհ.), տէր եւ տիկին (տ. եւ տիկ.), վերադիրներով՝ մեծայարգ պարոն, ազնուափայլ տիկին, համեստափայլ օրհորդ եւ այլն, այսպէս՝ տիկ. Նուէր Աճեմեան, օրդ. Անի Բալուեան, պրն. Սարգիս Հաճեան, ընկ. Վրոյր, ազնուափայլ տիկ. Սիրվարդ Կարպուշեան, համեստափայլ օրդ. Անի Փանոսեան, մեծարգոյ տ. Կարապետ Սասունեան եւ այլն:

Յարգական բառերը անունին կ'ընկերանան կրճատ գրութեամբ:

Յարգական բառերը կրնան վերածուիլ յատուկ անունի մնայուն բաղադրիչի. այդ պարագային գլխագիրով կը գրուին, ինչպէս նպարավաճառ *Պարոն Խորէնը, կոյրերու դպրոցին Օրհորդ Սանամը* եւ այլն: Այսպիսի պարագայի՝ չեն կրճատուիր:

– Եկեղեցական կարգերը, կոչումները, պաշտօնները, անունին վերադիրները. ինչպէս՝ *դպիր, դպրապետ, սարկաւազ (սրկ.), աբեղայ (աբղ.), քահանայ (քին.), տէրտէր, աւագ քահանայ (աւ. քին.), վարդապետ (վրդ.), ծայրագոյն վարդապետ (ծ. վ. / ծ. վրդ.), եպիսկոպոս (եպս.), արքեպիսկոպոս (արք.), պատրիարք, կաթողիկոս (կթղ.), հայրապետ, պապ, քահանայապետ, արքահայր, միաբան, վանահայր, պատուելի (պատ.), վերապատուելի (վեր.), կոչումները՝ տէր հայր, հայր սուրբ, սրբազան, վեհափառ, քոյր, մայր, պաշտօնները՝ կաթողիկոս, կաթողիկոսական փոխանորդ, կաթողիկոսական պատուիրակ, նուիրակ, աթոռակից, առաջնորդ կամ առաջնորդ հայր, թեմակալ, անունին վերադիրները՝ հայր (հ.) Ղեւոնդ Ալիշան, տէր (տ.) Զաւէն քահանայ, հայր սուրբ, սրբազան հայր, արժանապատիւ (արժպ.) քահանայ հայր, հոգեշնորհ (հոգշ.) վարդապետ կամ հայր սուրբ, գերաշնորհ (գերշ.) եպիսկոպոս հայրեր կամ սրբազան հայրեր, վեհափառ տէր, բարեջան առաջնորդ, հոգեւոր հայր եւ այլն:*

Բայց հոս եւս վերադիրները յատուկ անունի բաղադրիչ կրնան դառնալ, երբ առօրեային մէջ անունով կը դիմենք այդ անձերուն կամ կը գրենք անոնց մասին՝ *Տէր Զաւէն, Հայր Ղեւոնդ, Զարեհ Սրբազան, Սողոմոն Պատուելի* եւ այլն:

Գրաւոր խօսքի մէջ բաղադրեալ յատուկ անունի վերադիրը կրնայ փոխարինել բաղադրեալ յատուկ անունը եւ գլխագիրով գրուիլ. համեմատել՝

Արամ Ա. վեհափառը քարոզեց: > Վեհափառը քարոզեց:

Կոզեան գերապայծառ ընդունեց հիւրերը: > Գերապայծառը ընդունեց հիւրերը:

Վեր. Սողոմոն Քիլաղպեան աղօթեց: > Վերապատուելին աղօթեց:

Գերշ. փ. Նորայր սրբ. եպս. Աշըգեանը պատարագեց: > Սրբազանը պատարագեց:

Հոգշ. փ. Ղեւոնդ վրդ. Բենդեզեանը կատարեց մկրտութիւնը: > Հայր սուրբը կատարեց մկրտութիւնը:

Տ. Զաւէն աւ. քին. Փոլատեանը սպասաւորեց: > Տէր հայրը սպասաւորեց:

Կարելի է այսպիսի կապակցութիւններու առաջին բաղադրիչը գլխազրել իբրեւ կոչական կիրարկուելու առթիւ եւս. այսպէս՝ *Վեհափառ տէր, Սրբազան հայր, Հայր սուրբ, Տէր հայր*:

Այստեղ եւս կը գործեն կենցաղագիտական որոշ աւանդութիւններ, որոնց զանցառումը որոշ պարագաներու տգեղութիւն է: Կարելի է գլխազրել եկեղեցականներու կարգերը, կոչումները, պաշտօններն ու վերադիրները իրենց ուղղուած նամակներուն եւ դիմումներուն մէջ, բայց ոչ անոնցմէ դուրս:

Եզակի հասկացութիւններ ցոյց տուող *Ամենայն հայոց կաթողիկոս* եւ *Ծայրագոյն պատրիարք* բաղադրեալ անուններուն առաջին բաղադրիչը՝ գլխազիր:

Ն. Ա. Օ. Տ. Տ. Գարեգին Բ. աթոռակից կաթողիկոս բաղադրեալ անունին կրճատուած բանաձեւը միշտ գլխազիր է, այլապէս կը գլխազրուի միայն առաջին բառը՝ *Նորին սուրբ օծութիւն տէր տէր Գարեգին Բ.*, այդպէս նաեւ՝ *Նորին սրբութիւն, Նորին սրբութիւն Գարեգին Ա. վեհափառ, Նորին վեհափառութիւն, Նորին վսեմութիւն, Սրբազան քահանայապետ կամ Նորին սրբութիւն քահանայապետ*:

2) Կենդանիների յատուկ անունները

Ասոնք ընդհանրապես կու գան հասարակ բառերէ՝ *ծաղիկ-Ծաղիկ* (կովու), *չալուկ-Չալօ*, *բրդոտ-Բրդոտ* (շունի), *սելուկ-Սելուկ* (ծիու, շունի) եւ այլն:

3) Տեղի յատուկ անունները

– Աշխարհագրական յատուկ պարզ անունները. *Արաքս*, *Եփրատ* (գետեր), *Արարատ*, *Արագած* (լեռներ), *Ասիա*, *Ափրիկէ* (ցամաքամասեր), *Յունաստան*, *Եգիպտոս* (երկիրներ), *Միջագետք*, *Պալքաններ* (աշխարհագրական շրջաններ), *Երեւան*, *Դամասկոս* (քաղաքներ), *Օշական*, *Քեսապ* (գիւղեր) եւ այլն:

– Երկնային մարմիններու՝ աստղերու եւ մոլորակներու յատուկ պարզ անունները՝ *Երկիր*, *Հրատ*, *Փայլածու*, *Լուսնթագ* (մոլորակներ), *Այծեղջիր* (համաստեղութիւն), *Լուսին* (արբանեակ), *Լուսաստղ*, *Արեւ* կամ *Արեգակ* (աստղեր), ինչպէս՝ «*Լուսին արբանեակը կը դառնայ Երկիր մոլորակին շուրջ, իսկ Երկիրը՝ Արեւուն*»:

Պարզ կը գրենք *երկիր*, *լուսին*, *արեւ* բառերը, երբ խօսքը յստակ կերպով երկնային մարմիններու մասին չէ, այլ՝ *երկիր* բառով նկատի կ'առնուի Երկիր մոլորակի որեւէ մէկ անկիւնը, *արեւ* եւ *լուսին* բառերով՝ անոնց լոյսն ու ցոլքը, *արեւոտ*, *լուսնակ* իմաստները, արեւը փոխաբերաբար նաեւ *կեանք* է, իսկ *լուսինը՝ պայծառ երես*: օրինակ մը՝ «*Այսօր եւս արեւը բակէն դուրս ելաւ, ձորերէն հաւաքեց փէշերը ու բարձրացաւ գագաթէ գագաթ*»: «*Գիշերով գիւղի մարդիկ հաւաքուած են փանիքին վրայ, ուր լուսին կայ: Մէկը հեռաւոր երկիրներու մասին կը պատմէ, երկրէ երկիր թափառած իր կեանքի պատմութիւնը կ'ընէ: Աստուած օր ու արեւ որ փայ, նորէն կ'երթայ, ինչ կայ որ...»:*

Պարզ կը գրուին տեղի յատուկ անուններէն ծագած տեղացիութիւն, լեզու, ազգութիւն, պատկանելիութիւն կամ որեւէ այլ յատկանիշ ցոյց տուող բառերը, օրինակ՝ *Հայաստան*, բայց *հա-*

յասստանցի, հայաստանեան, հայ, հայութիւն, հայերէն, հայեցի եւ այլն, *Ֆրանսա, բայց՝ ֆրանսական, ֆրանսուհի, ֆրանսացի, ֆրանսերէն, Երեւան, բայց՝ երեւանցի, երեւանեան, երեւանաբնակ* եւ այլն:

– Կողմերը պարզ բառեր են՝ *հիւսիս, հարաւ, արեւելք, արեւմուտք*, ինչպէս՝ *Սուրիոյ հիւսիսը, Հայաստանի արեւմուտքը*: *Արեւելք* եւ *արեւմուտք* բառերը ձեռք բերած են նաեւ աշխարհագրական-տարածքային, պատմամշակութային յատուկ իմաստ ու այդ պատճառով կը գրուին գլխագիրով. *Արեւմուտք* բառով կը հասկնանք Եւրոպա, Ա. Մ. Ն. ու Քանատա, իսկ *Արեւելք* բառով՝ ընդհանրապէս Ասիան. «*Արեւմուտք եւ Արեւելք հակամարտութիւնը քաղաքակրթութեան պայմաններին իսկ է*»: Նոյնը կրնայ ըլլալ *հիւսիս* եւ *հարաւ* հասկացութիւններու պարագային, ինչպէս *Հիւսիս-Հարաւ հակամարտութիւնը*, իբրեւ հարուստ ու աղքատ աշխարհներու հակամարտութիւնը:

– Տեղի յատուկ անուններուն որոշիչի դերով ընկերացող բոլոր ածականական բառերը (*մեծ, նոր, փոքր, վերին, միջին, ստորին, առաջաւոր, ծայրագոյն, հարաւային, հիւսիսային, արեւելեան, արեւմտեան* եւ այլն), որոնցմով կը մասնաւորուի տեղի յատուկ անունը աշխարհագրական տարբեր հասկացութեամբ մը՝ *Վերին Բասեն, Ստորին Բասեն, Փոքր Ասիա, Նոր Նախիջեւան, Փոքր Հայք, Մեծ Հայք, Արեւմտեան Հայաստան, Արեւելեան Հայաստան, Միջին Ասիա, Առաջաւոր Ասիա, Հարաւային Ամերիկա, Հիւսիսային Ամերիկա, Արեւելեան Եւրոպա, Արեւմտեան Եւրոպա* եւ այլն: *Արեւելք* յատուկ անունի իմաստ ձեռք բերած բառին ընկերացող բառերը՝ *Մերձաւոր Արեւելք, Միջին Արեւելք, Հեռաւոր Արեւելք, Ծայրագոյն Արեւելք*:

– Օտար տեղանուններուն ընկերացող *Սանթա, Սան, Սեն, Նիւ, Լա, Լոս* եւ համանման բաղադրիչները՝ *Սան Ֆրանսիսքո, Սան Փաուլո, Լոս Անճելլոս, Լաս Վեկաս, Նիւ Եորք, Սանթա Պարպարա, Լա Փլազա* եւ այլն: Չենք գլխագրեր օտար բաղա-

դրեալ տեղանուններուն մէջ տեղ գրաւած մասնիկները՝ *Նահր էլ-Քալայ, Տահր ուլ-Պայտար, Ռիո փէ ժանէրո*:

– Երկու բաղադրիչներէ կազմուած օտար տեղանունները, անկախ անկէ, թէ ինչ բաղադրիչներէ կազմուած է մէկն ու միւսը՝ *Մեքսիքո Սիթի, Քանզաս Սիթի, Պուէնոս Այրէս, Արիս Ապապա, Պանտար Ապապա, Ում Տուրման* եւ այլն: Նոյնը նաեւ՝ *Շապին Գարահիսար, Տէր Զոր, Դարանաղեսաց Անի* եւ այլն:

– Գծիկով կը կապենք այն բաղադրեալ տեղանունները, որոնք կազմուած են հոմանիշ յատուկ անուններէ՝ *Ուլնիա-Զէյթուն, Գերմանիկ-Մարաշ, Վան-Տոսպ, Տարօն-Տուրուբերան, Եդեսիա-Ուրֆա*, կամ երկու անջատ տեղանուններու զուգորդումներ են՝ *Լոռի-Փամպակի մարզ, Արփա-Սեւան ջրապար, Երեւան-Գիւմրի մայրուղի*, եւ կամ կեդրոնի եւ շրջանի զուգորդում՝ *Վան-Վասպուրական* եւ այլն:

Վերի բաղադրութիւնները այլ ածանցով մը խօսքի մասային փոփոխութիւն կրելով ոմանց կողմէ կը գրուին համադրական ձեւով եւ առանց գլխագիրի. Արեւելեան Եւրոպա՝ *արեւելաեւրոպական*, իսկ ոմանք գծիկով՝ *արեւելա-եւրոպական*: Գծիկը այս պարագային կը դիւրացնէ ընթերցանութիւնը, մանաւանդ որ ամէն պարագայի կը պահուի երկրորդ բաղադրիչի բառասկիզբի անկախ արտասանութիւնը. այսպէս՝ Արեւմտեան Եւրոպա՝ *արեւմտա-եւրոպական*, Հիւսիսային Ամերիկա՝ *հիւսիս-ամերիկեան* (ոչ թէ՛ *հիւսիսա-միւրիկեան*), Փոքր Ասիա՝ *փոքր-ասիական*, Միջին Ասիա՝ *միջին-ասիական*, Միջին Արեւելք՝ *միջին-արեւելեան*, Մերձաւոր Արեւելք՝ *մերձ-արեւելեան*, Լաս Վեկաս՝ *լաս-վեկասցի*, *լաս-վեկասեան*, Նիւ Եորք՝ *նիւ-եորքցի*, Սանթա Պարպարա՝ *սանթա-պարպարացի*, Պուէնոս Այրէս՝ *պուէնոս-այրէսցի*, Ատիս Ապապա՝ *արիս-ապապացի*, Շապին Գարահիսար՝ *շապին-գարահիսարցի* եւ այլն:

Ինչպէս անձի, այդպէս ալ յատուկ տեղանուններուն տրուած տարածուն բնորոշումները կը գրուին պարզ՝ *մայրիներու երկիր* (Լիբանան), *բուրգերու երկիր* (Եգիպտոս), *դրախտաւայր*

երկիր (Հայաստան), սուրբ երկիր (Պաղեստին), կղզիներու ծով (Եգէական ծով), արուեստներու մայրաքաղաք (Փարիզ) եւ այլն:

Սփիւռքը կտրակապէս հրաժարած է բաղադրեալ յատուկ անուններու աշխարհագրական պարզ հասկացութիւն մը արտայայտող վերջին բաղադրիչն ալ գլխազրելու նախկին սովորութենէն՝ *Միջերկրական Ծով, Սեւանայ Լիճ* եւ այլն: Այժմ կը գլխազրուի միայն առաջին բաղադրիչը. այսպէս՝

– Ածականով մը սկսող բաղադրեալ տեղի անուններ՝ *Միջերկրական ծով, Սեւ ծով, Կարմիր ծով, Մեռեալ ծով, Հարաւային բեւեռ, Հիւսիսային բեւեռ, Նոր քաղաք, Նոր գիւղ, Լեռի ջուր, Սեւ աղբիւր (գիւղ), Ծարաւ աղբիւր (փողոց)* եւ այլն: Այսպիսի տեղանուններ՝ ածական-գոյական կապակցութեամբ, կրնան երեւիլ բարդութեան ձեւով, ինչպէս *Օրթագիւղ, Գապրզգիւղ, Նորաշէն, Նորշէն, Սեւքար* եւ այլն, որոնք արդէն տեղի պարզ յատուկ անուններու շարքին կը դասուին: Պատահական շեղումներ պէտք է նկատել երկու անդամներուն գլխազրութիւնը՝ *Նոր Գիւղ, Սեւ Աղբիւր, Ներքի Գիւղ* եւ այլն:

Այս ընդունուած օրինաչափութիւնը քանի մը տեղ կը խանգարուի երկրորդ բաղադրիչին փոխաբերական իմաստով հանդէս եկած ըլլալուն պատճառաբանութեամբ. *Սպիտակ Տուն* (ԱՄՆ-ի նախագահի պաշտօնական նստավայրը), *Նոր Աշխարհ* (Ամերիկա ցամաքամասը) բաղադրութիւններուն մէջ տեղ ցոյց տուող երկու բառերն ալ կը գլխազրուին, որովհետեւ բառացիօրէն չեն ըմբռնուիր, ուրիշ իմաստ մը ձեռք բերած են: Պարզ կը գրենք *նոր աշխարհ* կապակցութիւնը, երբ նկատի ունենանք ժամանակակից՝ նոր աշխարհը կամ կեանքը, կամ ալ *նոր աշխարհ* պտուղը: Կայ *Կարմիր Շուկայ* անուն գիւղ մը, ուր վերջին բաղադրիչը կը գլխազրուի, որպէսզի հակադրուի *շուկայ* հասկացութեան, մինչ նման հարց չունի *Կարմիր կամուրջ* անուն կամուրջ մը Հայաստանի մէջ: Կը թուի, թէ համոզիչ տուեալ է, բայց կը բարդացնէ ուսուցումը եւ այլ բաղադրութիւններու երկ-

րորդ բաղադրիչներն ալ գլխագրելու միտում կը ստեղծէ՝ *Ծարաւ աղբիւր* (փողոց), *Լեղի ջուր* (դաշտ), *Հիւսիսային բելեռ* (աշխարհագրական յատուկ հասկացութիւններ) եւ *Հասարակաց գօտի* նման շատ ու շատ հասկացութիւններու պարագային: Կը կարծենք, որ միայն առաջին բաղադրիչի գլխագրութիւնը յատուկ անունը իմաստաբանօրէն արտայայտած կ'ըլլայ՝ *Սպիտակ տուն*, *Նոր աշխարհ* եւ ոչ մէկ շփոթ կը ստեղծէ:

– Հասարակ գոյականի մը սեռական հոլովով սկսող բաղադրեալ տեղի անուններ՝ *Ներքի գիւղ*, *Սարի թաղ*, *Ծովու թաղ*, *Քարին տակ*, *Ծիրանի տափ*, *Յաղթանակի կամար*, *Յաղթանակի գրօսայգի*, *Բարեյուսոյ հրուանդան*, *Հասարակաց գօտի* եւ այլն:

– Յատուկ անունէ մը ծագած ածականով բաղադրութիւնները՝ *Յունական կղզեխումբ*, *Հայկական բարձրաւանդակ*, *Հայկական պար* (լեռնաշղթայ), *Տարրոսեան լեռնաշղթայ*, *Ամանոսեան լեռնաշղթայ*, *Պոնտական լեռներ*, *Եգէական ծով*, *Արարատեան դաշտ*, *Կովկասեան լեռնաշղթայ*, *Արլանտեան ովկիանոս*, *Հայկական լեռնաշխարհ*, *Ափրիկեան եղջիւր*, *Արաբական թերակղզի* եւ այլն: Ուշադիր պէտք է ըլլալ, որ ասոնք անպայման տեղի մը յատուկ անունը ըլլան եւ ոչ թէ ընդհանուր հասկացութիւն մը, ինչպէս՝ *յունական քաղաք՝ գիւղ՝ կղզի*, կամ *տարրոսեան քարայծ*, *հայկական բնութիւն՝ շուրջպար՝ գինի* եւ այլն:

– Յատուկ անունի սեռական ձեւի լրացուցիչով կազմուած բաղադրեալ յատուկ անուններ՝ *Ալաշկերտի հովիտ*, *Արայի լեռ*, *Սուէզի ջրանցք*, *Տարտանէլի նեղուց*, *Սեւանայ լիճ*, *Վանայ լիճ*, *Սասնոյ գաւառ*, *Գուգարաց աշխարհ*, *Ծովաց աշխարհ*, *Մոկաց աշխարհ*, *Բզնունեաց ծով*, *Սիւնեաց աշխարհ*, *Աղուանից աշխարհ*, *Պարսից ծոց*, *Հայոց աշխարհ*, *Վայոց ձոր*, *Ծաղկանց լեռներ*, *Առաքելոց վանք*, *Տաթեւի վանք*, *Ամբերդի եկեղեցի*, *Էջմիածնի ճեմարան* եւ այլն, ինչպէս նաեւ ժամանակակից պե-

տուրթեան մը մէջ ինկող վարչատարածքային անուանումները՝ *Քրասնոտարի երկրամաս, Լաթաքիոյ նահանգ, Տաուշի մարզ, Քենթի կոմսութիւն* եւ այլն: Կարելի չէ գրել *Ալաշկերտի հովիտ, Արա լեռ, Քեսապ շրջան, Սուէզ ջրանցք*, ինչ որ տեղ-տեղ օտարաբանօրէն կ'երեւի մեր հրատարակութիւններուն մէջ:

– Առաջին բաղադրիչը տեղի յատուկ անունի մը ուղիղ ձեւն է եւ հանդէս կու գայ իբրեւ որոշիչ հասարակ տեղանունի մը՝ *Եփրատ գետ, Նեղոս գետ, Արփա լիճ, Այդր լիճ, Սիփան սար, Կասիոս լեռ, Կիպրոս կղզի* եւ այլն: Ասոնք բաղադրեալ յատուկ անուն ալ կարելի չէ համարել, որովհետեւ առաջին բաղադրիչը կրնայ առանձին գործածուիլ, առանց որոշեալի եւ շփոթ չի ստեղծեր՝ *Եփրատ, Նեղոս, Սիփան, Կիպրոս* եւ այլն:

Բայց բաղադրիչները այլ յարաբերութիւն մը ունին *Մուսա լեռ* անունին մէջ, որ իսկական բաղադրեալ անուն է եւ անտրոհելի: Այդ պատճառով ալ ոմանք կը գլխագրեն երկրորդ բաղադրիչն ալ՝ *Մուսա Լեռ*: Այս առանձին պարագան ալ կը բարդացնէ ուսուցումը ու այլ բաղադրութիւններու երկրորդ բաղադրիչներն ալ գլխագրելու միտում կը ստեղծէ, օրինակ՝ յատուկ անունի ըմբռնումի տեսակէտէն ինչո՞վ են տարբեր *Սեւ ծով, Կարմիր ծով* անտրոհելի բաղադրեալ յատուկ անունները *Մուսա լեռ* բաղադրութենէն, միայն այն, որ մին ածական որոշիչ է, իսկ միւսը՝ անոն որոշիչ: *Մուսա լեռ* (Անտիոքի մօտիկ) բաղադրութիւնը այլ տեղ կը ներկայանայ իբրեւ կցական բառ՝ *Մուսալեռ* (Վաղարշապատի մօտիկ):

Սփիւռքահայ մամուլն ու գրականութիւնը գրեթէ համաձայնած են պարզ գրել նաեւ բաղադրեալ անուններու այն վերջին բաղադրիչները, որ *տեղ* հասկացութեան հետ աղերս ունին, ինչպէս՝ *վարժարան, ճեմարան, եկեղեցի, վանք, հաստատութիւն, թեմ, առաջնորդարան, կաթողիկոսարան, պատրիարքարան, սրահ կամ թատերասրահ, ինչպէս նաեւ ճաշարան, այգի, պարտէզ, թատրոն, կրկէս, դպրեվանք, ուսուցչանոց, ծերանոց,*

որբանոց, պատրաստարան, հիւանդանոց, կեդրոն, յուշարձան եւ այլ նման հասարակ տեղանուններ: Այսուհանդերձ շատ անգամ կը նկատենք այդ բաղադրիչներու գլխագրման պարագան յատկապէս *Եկեղեցի, վարժարան, առաջնորդարան, պատրիարքարան, կաթողիկոսարան* բառերու պարագային՝ *Կեդրոնական վարժարան, Ազգային Ճեմարան, Հայոց Առաջնորդարան, Պոլսոյ Պատրիարքարան, Անթիլիասի Կաթողիկոսարան, Ս. Սարգիս Եկեղեցի* եւ այլն: Միտումը պարզ գրելն է, ինչպէս որ արեւելահայերէնի մէջ կայ՝ *Ապրիլեան յուշարձան, Ազգային ծերանոց, Կեդրոնական վարժարան, Աւերարանական եկեղեցի*:

– Համաստեղութիւն եւ աստղ բառերը պարզ կը գրուին բաղադրեալ անուններու մէջ՝ *Առիւծ համաստեղութիւն, Երկուորեակներ համաստեղութիւն, Պոչաւոր աստղ, Բելեռային աստղ*, բայց կը գլխագրուին երկու հասարակ բառերէ կազմուած համաստեղութիւններու եւ աստղերու անունները՝ *Մեծ Արջ, Յարդգողի Ճանապարհ, Փոքր Արջ, Եօթը Եղբայրներ, Կանգուն Կշիռ, Երկնային Թագ, Ծիր Կաթին (կաթի ուղի՝ ճամբայ՝ ծիր)*:

Եռանդամ կամ քառանդամ բաղադրեալ յատուկ անուններու պարագային կը գործեն գլխագրելու հետեւեալ մօտեցումները.

– Ոմանք կը գլխագրեն բոլորը՝ *Հիւսիսային Սառուցեալ Ովկիանոս, Հայ Աւերարանական Նահապակաց վարժարան, Քարէն Եփփէ Ազգային Ճեմարան, Ս. Քառասնից Մանկանց Եկեղեցի*: Ասիկա, ինչպէս տեսանք, գրեթէ վերացած գրելաձեւ է, սակայն կը յամենայ իբրեւ ոճ. յատկապէս կրթական եւ եկեղեցական կառոյցները իրենց գրագրութեան մէջ, ըստ սովորութեան՝ կը գլխագրեն նաեւ տեղ ցոյց տուող վերջին բաղադրիչը:

– Բացի վերջինէն՝ տեղ ցոյց տուող բառէն, կը գլխագրեն միւսերը՝ *Հիւսիսային Սառուցեալ ովկիանոս, Հայ Աւերարանական Նահապակաց վարժարան*:

– Կը գլխագրեն միայն առաջին բաղադրիչը՝ *Հիւսիսային սառուցեալ ովկիանոս, Հայ աւերարանական նահապակաց*

վարժարան, Մելզոնեան³ կրթական հաստատություն, Ազգային ուսումնասիրաց վարժարան: Ասիկա տարածուելու միտում ունի: Անշուշտ, ամեն պարագայի գլխագիրով կը գրուի բաղադրեալ անունին մէջ տեղ գտած յատուկ անունը՝ *Ազգային Սահակեան վարժարան, Համազգայինի Նիկոլ Աղբալեան սրահ եւ այլն:*

4) Ժամանակակից պետութիւններու, միջպետական, տարածքային եւ այլ հիմերով կազմուած միաւորումներու բաղադրեալ յատուկ անունները

Բոլոր բաղադրիչները գլխագիրով կը սկսին՝ *Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ կամ Միացեալ Նահանգներ, Մեծն Բրիտանիոյ Թագաւորութիւն կամ Միացեալ Թագաւորութիւն, Սուրիական Արաբական Հանրապետութիւն, Սէուրական Արաբիա կամ Սէուրական Թագաւորութիւն, Արաբական Միացեալ Իշխանապետութիւններ կամ Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններ, Երոսպական Միութիւն, Խորհրդային Միութիւն եւ այլն:*

Միայն առաջին բաղադրիչը կը գլխագրուի պատմութեան անցած պետութիւններու բաղադրեալ անուններու մէջ. ասոնք պետական կարգավիճակ չունին ներկայիս եւ երկրորդ բաղադրիչը հասարակ անուն է արդէն՝ *հարստութիւն, թագաւորութիւն, կայսրութիւն, եռապետութիւն, ամիրայութիւն, խալիֆայութիւն, մելիքութիւն, խանութիւն, իշխանապետութիւն եւ այլն, օրինակ՝ Արտաշիսեան հարստութիւն կամ թագաւորութիւն, Արշակունեաց հարստութիւն կամ թագաւորութիւն, Բագրատունեաց հարստութիւն կամ թագաւորութիւն, Կիլիկեան իշխանապետութիւն, Հռոմէական կայսրութիւն, Բիզանդական կայսրութիւն, Պաղարարի խալիֆայութիւն, Դամասկոսի ամիրայութիւն, Երեւանի խանութիւն, Հայկական առաջին հանրապետութիւն, Հայկական երկրորդ հանրապետութիւն (բայց՝ Հայաստանի Հանրապետութիւն), Օսմանեան կայսրութիւն եւ այլն:*

³ Հաստատութեան անունը միայն *Մելզոնեան*, այլապէս՝ *Մելքոն, Մելքոնեան:*

5) Կազմակերպություններու, միություններու, շարժումներու, կուսակցություններու, մարմիններու, խորհուրդներու եւ խումբերու անունները

Ասոնց գլխագրման մէջ եւս սկզբունքային տարբերութիւն կայ: Ոմանք կը գլխագրեն բոլոր բաղադրիչները *Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միութիւն*, ոմանք միայն առաջին բաղադրիչը՝ *Հայկական բարեգործական ընդհանուր միութիւն*: Վերջինը հակասութեան մէջ կ'իյնայ ժամանակակից պետութիւններու բաղադրեալ անուններուն բոլորին կողմէ լրիւ գլխագրելու կանոնին: Երկրորդ շփոթը կու գայ այն պարագայէն, որ թէ՛ պետութիւններու եւ թէ՛ այս անուններու կրճատումներն ու յապաւումները լրիւ գլխագրուած կ'ըլլան՝ *Ա. Մ. Ն. (Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ)*, *ՄԱԿ (Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւն)*, *ՀՄԸՄ (Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութիւն)*, *ՀՅԴ (Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն)*: Այս երկու պարագաներն ալ կը բաւեն, որ շատերը պահեն բոլոր բաղադրիչներն ալ գլխագիրով սկսելու ամանդութիւնը՝ *Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւն (ՄԱԿ)*, *Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն (ՀՅԴ)*, *Հայ Մարմնակրթական Ընդհանուր Միութիւն (ՀՄԸՄ)*, *Հայ Օգնութեան Միութիւն (ՀՕՄ)*, *Հայ Երիտասարդաց Ընկերակցութիւն (ՀԵԸ)*, *Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւն (ՍԴՀԿ)*, *Ռամկավար Ազատական Կուսակցութիւն (ՌԱԿ)*, *Մխիթարեան Միաբանութիւն*, *Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւն*, *Ամենայն Հայոց Հայրապետութիւն*, այդպէս նաեւ *համադաշնակցութիւն*, *շարժում*, *ուխտ*, *խորհուրդ*, *ժողով*, *դատ* բաղադրիչներով կազմութիւնները՝ *Հայոց Համազգային Շարժում*, *Հիւսիս-Արլանտեան Ուխտ*, *Քաղաքական Ժողով*, *Ուսումնական Խորհուրդ*, *Երեսփոխանական Ժողով*, *Ազգային Ժողով*, *Հայ Դատ եւ այլն*, մինչ միւս սկզբունքին հետեւողները միայն առաջին բաղադրիչը կը գրեն գլխագիր, բայց կը պահեն կրճատումներու եւ յապաւումներու գլխագիրները՝ *Հայ յեղափո-*

խական դաշնակցութիւն (ՀՅԴ), Ռամկավար ազապական կուսակցութիւն (ՌԱԿ):

Բաղադրեալ անունին մէկ բաղադրիչը կրնայ գործածուիլ ամբողջի փոխարէն. կը գլխագրուի՝ *Բարեգործական, Դաշնակցութիւն, Համազգային*: Ասոնցմէ շինուած բառերը պարզ կը գրուին, ինչպէս՝ *Համազգային՝ համազգայնականներ, ռամկավարներ, դաշնակցականներ, հնչակեաններ, մխիթարեաններ, յիսուսեաններ* եւ այլն, կամ յապաւումներով կը կազմուին գծիկով՝ *ՀԵԸ-ականներ, ԼԵՄ-ականներ, ՀՄԸՄ-ականներ* եւ այլն. ստեղծուած է նոյնիսկ *խաչուիի, յոգն.՝ խաչուիիներ*, բառը Օգնութեան խաչ կազմակերպութեան անդամուիիներուն համար:

Կազմակերպութիւն, միութիւն, գրողներու միութիւն, ընդհանուր միութիւն, բարեգործական ընդհանուր միութիւն, հայկական բարեգործական ընդհանուր միութիւն, դաշնակցութիւն, յեղափոխական դաշնակցութիւն, սոցիալ դեմոկրատ կուսակցութիւն, ազապական կուսակցութիւն, առողջապահութեան նախարարութիւն, արտաքին գործոց նախարարութիւն եւ նման բառերն ու բառակապակցութիւնները հասարակ հասկացութիւններ են, բայց երբ մեր մտածումին մէջ տեղի մը կամ ժողովուրդի մը կեանքին կը կապուին իբրեւ յատուկ երեւոյթ՝ կը վերածուին յատուկ անունի ու բնականաբար կը գլխագրուին: Նոյնպէս *աւեպարանական եկեղեցի, ազգային գերեզմանատուն, Ապրիլեան յուշարձան, կեդրոնական վարժարան, պեպական համալսարան* եւ նման հասարակ բառերէ կազմուած բառակապակցութիւնները նոյն տրամաբանութեամբ կը դառնան յատուկ անուն՝ *Աւեպարանական եկեղեցի, Ազգային գերեզմանատուն, Ապրիլեան յուշարձան, Կեդրոնական վարժարան, Առողջապահութեան նախարարութիւն, Արտաքին գործոց նախարարութիւն*: Յիշեցնենք սկզբունքային մօտեցումը. ոմանք այս բաղադրեալ յատուկ անուններուն բոլոր բաղադրիչները կը գլխագրեն, ոմանք՝ միայն առաջինը:

Այս յատուկ անունները տեղի յատուկ անունի մը սեռական հոլովին հետ գործածուելու պարագային բառացիօրէն կը տեղայնացուին ու այդ *պարագային ոմանք կը պահեն գլխագիրը, իսկ ուրիշներ՝ ոչ*։ Հայաստանի Հանրապետութեան կրթութեան նախարարութիւն / Հայաստանի Հանրապետութեան Կրթութեան նախարարութիւն, Լիբանանի Ելեւմրից նախարարութիւն / Լիբանանի Ելեւմրից նախարարութիւն, Հայաստանի գրողներու միութիւն / Հայաստանի Գրողներու միութիւն, Երեւանի պետական համալսարան / Երեւանի Պետական համալսարան: Բերիոյ թեմի ազգային առաջնորդարանի քաղաքական ժողովի ուսումնական խորհուրդը կապակցութեան մէջ ձուլուած են չորս յատուկ հասկացութիւններ՝ *Բերիոյ թեմ, Ազգային առաջնորդարան, Քաղաքական ժողով, Ուսումնական խորհուրդ*։ Ոմանք վերի կապակցութեան մէջ գլխագիրները կը պահեն, ոմանք՝ ոչ։

6) Ժամանակի հետ կապուած յատուկ անունները

Ժամանակի ըմբռնումին հետ կապուած են տօներն ու յիշատակելի օրերը, պատմական իրադարձութիւնները, տոմարական բառերը, օրերու եւ ամիսներու անունները։

Կը գլխագրուին.

– Տօներու պարզ անունները՝ *Ամանոր, Կաղանդ, Տեառնընդառաջ, Բարեկենդան, Զապիկ, Ծաղկազարդ, Վարդավառ, Զրօրհնէք, Նաւասարդ* եւ այլն։ Ասոնցմէ կազմուած բառերը կը գրուին պարզ. *Ամանոր՝ ամանորեան տրամադրութիւն, Կաղանդ՝ կաղանդէք, Զապիկ՝ զապկական խրախճանք եւ այլն։*

Բայց կան նաեւ տօներու բաղադրեալ անուններ, ուր *տօն, օր, պահք, տարի, սգատօն, զապիկ* (տօն իմաստով) անտրոհելի բաղադրիչներ են յատուկ անունին։ Ոմանք կը գլխագրեն բոլոր բաղադրիչները *Թարգմանչաց Տօն, Ուսուցչաց Տօն, Ապրիլեան Սգատօն, Սահմանադրութեան Օր, Մայրերու Օր, Մեծ Պահք, Պզպիկ Զապիկ* (Ս. Ծննդեան տօն) եւ *Մեծ Զապիկ* (Ս. Յարութեան տօն) եւ այլն, իսկ ոմանք երկրորդ բաղադ-

րիչը կը գրեն պարզ՝ *Թարգմանչաց տօն, Ուսուցչաց տօն, Ապրիլեան սգատօն, Սահմանադրութեան օր, Մայրերու օր, Մեծ պահք, Պզտիկ զպտիկ եւ Մեծ զպտիկ եւ այլն*: Նախընտրելի են վերջինները, ճիշդ ինչպէս որ տեղ ցոյց տուող բաղադրիչները պարզ կը գրուին տեղի բաղադրեալ յատուկ անուններուն մէջ՝ *Սեւ ծով, Արարապեան դաշտ, Սեւանայ լիճ*:

Ծնունդ, զպտիկ, յարութիւն, խաչ հասարակ բառերը տօն կը դառնան Սուրբ վերադիրով. նոյն սկզբունքները կը գործեն նաեւ հոս. ոմանք կը գլխագրեն բոլոր բաղադրիչները՝ *Ս. Ծնունդ, Ս. Յարութիւն, Ս. Խաչ*, իսկ ուրիշներ միայն առաջին բաղադրիչները՝ *Ս. ծնունդ, Ս. յարութիւն, Ս. խաչ*, կրնան ըսել ու գրել *Ծնունդ կամ Ծննդեան տօն, Յարութեան տօն կամ Զպտիկ*, նոյն մօտեցումը կայ նաեւ ժողովրդական անուանումներու պարագային՝ *Պզտիկ Զպտիկ, Մեծ Զպտիկ կամ Պզտիկ զպտիկ, Մեծ զպտիկ*: Զատիկ-ը հոս տօն իմաստով կը գործածուի: *Աստուածածին*-ը ամէն պարագայի յատուկ անուն կը նկատուի. կը գրուի *Ս. Աստուածածին կամ Ս. Աստուածածնայ տօն*, ուր *տօն*-ը յատուկ անունի բաղադրիչ չէ նաեւ վերի օրինակներուն մէջ, ինչպէս *գեպ*-ը յատուկ անունի բաղադրիչ չէ *Եփրատ գեպ* կապակցութեան մէջ:

– Պատմական յիշատակելի անցքերը. ընդհանրապէս կազմուած են երկու եւ ամէլի հասարակ բառերէ: Կ'ըլլան նաեւ յատուկ անունով սկսող բաղադրութիւններ: Այս խումբի բաղադրեալ անուններու գլխագրման մէջ նոյնպէս գոյացած է անհամատեղի երկձեւութիւն: Ոմանք կը գլխագրեն բոլոր բաղադրիչները՝ *Առաջին Համաշխարհային Պատերազմ, ոմանք* միայն առաջին բաղադրիչը՝ *Առաջին համաշխարհային պատերազմ*, այդպէս նաեւ *Վարդանանց ճակատամարտ, Ֆրանսական յեղափոխութիւն, Փեյրուարեան սպստամբութիւն, Թոնդրակեան շարժում, Մեծ եղեռն, Հայոց ցեղասպանութիւն, Ապրուլիամիտեան կոտորածներ, Սան Սթեֆանոյի դաշնագիր, Պերլինի վեհաժողով, Նիկիոյ տիեզերական ժողով եւ այլն*:

– Տոմար կամ թուական կոչուող, ժամանակը հաշուող համակարգերուն մէջ *տոմար* կամ *թուական* բաղադրիչները չեն գլխագրուիր, ինչպէս՝ *Հայկեան տոմար*, *Գրիգորեան տոմար*, *Յուլեան տոմար*, *Սրբազան տոմար*, *Սարկաւազադի տոմար*, *Հրճրի տոմար* եւ այլն: Չենք գլխագրեր մարդկութեան պատմութեան դարաշրջաններու անունները՝ *նախնադար*, *պրոնզէ դար*, *հին քարէ դար*, *նոր քարէ դար*, *միջին դարեր* կամ *միջնադար*, *երոպական վերածնունդի շրջան*, *հայ գրականութեան զարթօնքի շրջան*, *դասական շրջան* եւ այլն:

– Ամիս ու օր. կը գլխագրուին հայկական հին տոմարի ամսանունները՝ *Նաւասարդ*, *Հոռի*, *Սահմի*, *Տրէ*, *Մեհեկան*, *Ահեկան* եւ այլն, նոյնպէս օրերու անունները՝ *Արեգ*, *Հրանդ*, *Արամ*, *Մարգար*, *Աիրանք* եւ այլն:

– Սկզբունքային տարբերութիւն կայ նաեւ արդի ամսանուններուն եւ օրանուններուն գրութեան մէջ: Հոս տարբերութիւնը կու գայ այս շարքերը իբրեւ յատուկ անուն ընդունելուն ու չընդունելուն մէջ. ոմանք կը գլխագրեն՝ *Յունուար*, *Փետրուար*, *Մարտ*, *Ապրիլ* եւ այլն, *Երկուշաբթի*, *Երեքշաբթի*, *Ուրբաթ*, *Շաբաթ*, *Կիրակի* եւ այլն. ոմանք պարզով կը գրեն՝ *յունուար*, *կիրակի*: Գլխագիրով գրողները նոյնը կը պահեն նաեւ բաղադրեալ անուններու մէջ՝ *Կարմիր Կիրակի*, *Կանաչ Կիրակի*: Պարզով գրելու պարագային կը վերանայ *Շաբաթ* եւ *շաբաթ* բառերու ձեւաբանական հակադրութիւնը: Նախընտրելի է պահել գլխագիրը:

Ամսանուններէ եւ օրանուններէ ծագած բառերը պարզ կը գրուին՝ *յունուարեան*, *փետրուարեան*, *ապրիլեան*, *շաբաթապահ*, *կիրակնօրեայ*, *կիրամուտք* եւ այլն, անշուշտ եթէ բաղադրեալ անունի մը բաղադրիչի դերով հանդէս չեն գար՝ *Փետրուարեան ապստամբութիւն*, *Ապրիլեան պատերազմ*, *Հոկտեմբերեան յեղափոխութիւն*:

7) Մրցանակ, շքանշան, հիմնադրամ, հրատարակչություն եւ այլն

Ասոնք երկու խումբի մէջ կը մտնեն.

– Անձի յատուկ անուններէ կազմուած փոխանուններ՝ «Մեսրոպ Մաշտոց», «Մովսէս Խորենացի», «Տիգրան Մեծ», «Վարդան Մամիկոնեան», «Ներսէս Շնորհալի» եւ այլ շքանշաններ, «Ռիչըրդ եւ Գարոլան» հիմնադրամ, «Կիլիկիա» հրատարակչություն եւ այլն:

– Հասարակ բառերէ կամ կապակցութիւններէ կազմուած փոխանուններ, ինչպէս «Մարտական խաչ», «Կիլիկեան ասպետ», «Կիլիկեան իշխան», «Փառքի», «Բարեկամութեան», «Պատուոյ», «Պատուոյ լեգէոն», «Հայրենիքին մատուցած ծառայութիւնների համար» եւ այլ շքանշաններ: Բաղադրեալներու պարագային ոմանք բոլոր բաղադրիչներն ալ գլխազիրով կը սկսին:

Շքանշաններու անունները կ'ընկալուին իբրեւ փոխանուններ ու չակերտի մէջ կը դրուին: Կրնան ըլլալ Ա. եւ Բ. կարգի շքանշաններ. կարգերը կը դրուին չակերտէ դուրս, նոյնպէս շքանշան, մետալ, մրցանակ, հիմնադրամ, հրատարակչություն եւ այլ լրացեալները.

Արժանացաւ «Մեսրոպ Մաշտոց» Ա. կարգի շքանշանին:

Գիրքը լոյս տեսաւ «Փիւնիկ» հիմնադրամով:

«Կիլիկիա» հրատարակչությունը Հալէպ կը գտնուի:

Ոմանք շքանշանները սեռական հոլովով եւ առանց չակերտի կը գրեն՝ «Արժանացաւ Մխիթար Գօշի շքանշանին»: Տարածուած ըսելաձեւ է. սակայն արեւմտահայ մտածողութիւնը կը մերժէ այս ձեւը, առարկելով որ շքանշանին սեռական հոլովով դրուած ըլլալը պատկանելիութեան իմաստ կ'արտայայտէ, մինչ ստացուածը «Մխիթար Գօշ» մետալն է, եւ ոչ թէ Մխիթար Գօշին մետալը:

Ուրիշներ կը նախընտրեն առանց չակերտի ուղիղ ձեւը, «Արժանացաւ Մեսրոպ Մաշտոց շքանշանին», պատճառաբանելով, որ հոս փոխանուն ըլլալը լրացեալէն յայտնի է: Լաւագոյն տարբերակն է: Այդպէս պէտք է գրել նաեւ փողոցներու, արուարձաններու եւ տեղ ցոյց տուող բոլոր լրացեալներու փոխանունները՝ *Ջարեհ Ա. փողոց, Արամ Մանուկեան ժողովրդային տուն, Աւերիս Ահարոնեան սրահ, Ալեք Մանուկեան կեդրոն, Զօրավար Անդրանիկ թաղամաս* եւ այլն:

8) Պարբերականներու, գրական, գիտական եւ արուեստի գործերու յատուկ անուններ

Ասոնք կ'ընկալուին իբրեւ փոխանուն եւ խօսքի մէջ չակերտի մէջ կ'առնուին գլխագիրով՝ «*Ջարթօնք*», «*Բագին*», «*Բագմավէպ*», «*Րաֆֆիի «Խենթը»*», «*Պեպրոս Դուրեանի «Տրտունջք»*», «*Կոմիտասի «Անտունի»*», «*Արամ Խաչատուրեանի «Սպարտակ»*ը եւ այլն:

Հոս երկու սկզբունքային հարցեր գրութեան երկուութիւն կը ստեղծեն.

– Ոմանք բազմանդամ անուններուն բոլոր բաղադրիչները կը գրեն գլխագիրով՝ «*Մանկութիւն Չունեցող Մարդիկ*», ոմանք միայն առաջին բաղադրիչը՝ «*Մանկութիւն չունեցող մարդիկ*»:

– Ոմանք անունին չակերտը կը պահեն բնորոշիչ լրացեալով մը օժտուած ըլլալու պարագային՝ «*Ազդակ*» օրաթերթի խմբագիրը, ոմանք աւելորդ կը համարեն՝ *Ազդակ օրաթերթի լուրերը*: Ամէն պարագայի՝ չակերտը աւելի նպատակայարմար է:

Չենք չակերտեր.

– Կրօնական յայտնի գիրքերը՝ *Աստուածաշունչ, Ս. գիրք, Աւերարան, Հին կտակարան, Նոր կտակարան, Գուրան, Թալմուտ, Ուրբաթագիրք, Պատարագամատոյց, Գիրք սաղմոսաց* եւ այլն:

– Արձան, կիսանդրի, քանդակ բառերուն լրացեալ արուեստի գործերը՝ Սասունցի Դաւիթին արձանը, Չարեհ Ա.ի կիսանդրին, Գագիկ թագաւորի բարձրաքանդակը եւ այլն: Չակերտի մէջ չեն դրուիր թիւով ճանչցուող երաժշտական գործերը՝ Արամ Խաչատրուեանի երրորդ սիմֆոնիան եւ այլն:

Քերականական մասնիկները (հոլովական մասնիկներ, յօդ, յոգնակերտ) չակերտեալ անուններուն կը կցենք առանց գծիկի՝ Րաֆֆիի «Կայծեր»ը, «Ագդակ»ի լուրերը, բայց եթէ չակերտեալ անունը ինքնին կը կրէ նման վերջաւորութիւն մը՝ նախընտրելի է զայն գործածել լրացեալով մը. Միսաք Մեծարենցի «Հիւղը» բանաստեղծութիւնը, «Ծիլեր» պարբերաթերթին աշխատակիցները:

9) Հասարակ բառերը յատուկ առումով գործածելու պարագան

Հասարակ բառերը (ածական թէ գոյական կամ անուանական իմաստ ունեցող որեւէ բառ կամ բառածել) կրնան յատուկ անունի վերածուիլ կամ դառնալ բաղադրեալ յատուկ անունի բաղադրիչ, ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս սովորական կողմ ցոյց տուող արեւելք եւ արեւմուտք բառերը պատմա-աշխարհագրական յատուկ տարածքի իմաստ ձեռք բերելու պարագային կը գլխագրուին՝ Արեւելք, Արեւմուտք:

Կը գլխագրուին աստուած, տէր, հայր, որդի, հոգի, երրորդութիւն, ւսեփարան, եկեղեցի, գիրք, պատարագ, աթոռ, կոյս, փրկիչ, աստուածամայր, աստուածածին, աթոռ հասարակ գոյականներն ու ածականները, երբ յատուկ անունի կարգավիճակ կը ստանան, երբ կրօնական կամ նուիրապետական ըմբռնումի մը համաձայն յատուկ անձի մը կամ իրի մը հետ կապուին. այսպէս՝

– Միաստուածական կրօններու ըմբռնումով՝ աստուած մէկ կ'ըմբռնուի, հետեւաբար կը գլխագրուի՝ Աստուած: Կը գլխագրուին Աստուած յատուկ ըմբռնումը արտայայտող Եհովա, Մե-

սիա, Պուրպուրա բառերը: Կը գլխագրուին Աստուած նշանակող այլապէս հասարակ բառերը՝ Տէր եւ Հայր, թէ՛ իբրեւ մակդիր, թէ՛ իբրեւ փոխանուն՝ Տէր աստուած, Հայր աստուած, Տէր, Հայր, նաեւ Որդի աստուած, Հոգին սուրբ աստուած, հետեւաբար՝ Երրորդութիւն: Աստուծոյ հետ գործածուող միւս մակդիրները գրել պարզ՝ ամենակալ, անեղ, անսկիզբ, անվախճան, արարիչ, բարձրեալ, ամենապետ, ամէնողորմ, ամենասուրբ եւ այլն, նոյնպէս բնորոշումը, ինչպէս ուրիշ պարագաներու՝ երկնաւոր թագաւոր, երկնաւոր հայր եւ այլն:

– *Աւերարան* հասարակ բառը գլխագրուելով կը մասնաւորէ չորս աւետարանները կամ Նոր կտակարանը ամբողջութեամբ, կը մտնէ բաղադրեալ անուններու մէջ՝ *Մատթէոսի աւերարան* կամ *Աւերարան ըստ Մատթէոսի:*

– *Գիրք* հասարակ բառը գլխագրուելով կը մասնաւորուի իբրեւ Աստուածաշունչ:

– *Պատարագ* բառը կը գլխագրուի, երբ նկատի կ'առնուի քրիստոնէական գլխաւոր արարողութիւնը:

– *Եկեղեցի* բառը կը գլխագրուի իբրեւ քրիստոնէայ հաստատեալներու տիեզերական ժողով, ըստ Նիկիոյ տիեզերական ժողովին՝ «Հաւատամք եւ ի մի միայն ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ Եկեղեցի»: Եկեղեցին իբրեւ հասարակ գոյական ունի քրիստոնէական համայնք ու եկեղեցական շէնք իմաստները: Բայց յատուկ իմաստով կը մտնէ քրիստոնէական կրօնի տիեզերական բաժանումներու, յարանուանութիւններու, աղանդներու բաղադրեալ անուններուն մէջ՝ *Տիեզերական եկեղեցի, Ընդհանրական եկեղեցի, նաեւ՝ Առաքելական եկեղեցի, Հայաստանեայց առաքելական սուրբ եկեղեցի, Հայ առաքելական եկեղեցի, Հայ եկեղեցի* համանիշ բաղադրեալ յատուկ անունները, այդպէս նաեւ *Հայ կաթողիկէ եկեղեցի* կամ *Կաթողիկէ եկեղեցի, Հայ աւերարանական եկեղեցի* կամ *Աւերարանական եկեղեցի, Ուղղափառ եկեղեցի, Երիցական եկեղեցի,*

Մկրտչական եկեղեցի: Յիշեցնենք, որ ոմանք այս բաղադրեալ անուններուն բոլոր բաղադրիչներն ալ գլխազիրով կը սկսին:

Կոյս հասարակ բառը պէտք է ընդունիլ իբրեւ մնայուն մակդիր՝ *Կոյս Մարիամ* բաղադրութեան մէջ: *Աստուածածին, Տիրամայր, Աստուածամայր* իբրեւ փոխանուն կը գլխազրուին, իսկ իբրեւ մակդիր՝ պարզ կը գրուին *Մարիամ աստուածածին, Մարիամ աստուածամայր*: Պէտք է զանազանել *տիրամայր (հոգեւորականներու ճորտ տրուած անուն)*՝ պարզ եւ *Տիրամայր*՝ մեծատառ, վերջինը՝ իբրեւ *Աստուածամայր* եւ *Աստուածածին*:

Աթոռ՝ *հոգեւոր նուիրապետական իշխանութիւն* իմաստով, գլխազրուելու պէտք չունի, երբ յատկացուցիչ ունի՝ *Երուսաղէմի պատրիարքական աթոռը*: Գլխազիրը հաւանաբար տրամաբանական մնայ, երբ կ'ակնարկէ մեր նուիրապետական աթոռներէն մէկն ու մէկուն, երբ կը գործածուի առանց որոշիչ անունին:

Կարգ մը ածականներ կը գործածուին գոյականաբար իբրեւ յատուկ անուն, այսպէս՝

- *Աստուածաշունչ*, իբրեւ *Հին եւ Նոր կտակարանները*:

- *Փրկիչ* իբրեւ Յիսուս Քրիստոս. կը մտնէ բաղադրութեան մէջ՝ *Յիսուս Փրկիչ*: Գլխազրել նաեւ միւս փոխանունները՝ *Միածին, Աստուածորդի, Օծեալ, բայց ոչ բնորոշումները՝ միածին թագաւոր, գառն Աստուծոյ, որդի Աստուծոյ* եւ այլն:

Մայր բառը իբրեւ որոշիչ կ'ընկերանայ հասարակ բառերու՝ *մայր գետ, մայր հայրենիք, մայր եկեղեցի, մայր համայնք* եւ այլն: Կրնայ ընկերանալ նաեւ յատուկ անուններու՝ *մայր Արաքս*: Սովորական մակդիր է: Գլխազրուելու ոչ մէկ պատճառ ունի. գլխազիրը հաւանաբար տրամաբանական մնայ միայն էջմիածնի վերագրուող *Մայր աթոռ* եւ *Մայր տաճար* բնորոշումներուն մէջ:

Պարզ կը գրուին *Աստուած* ու *Քրիստոս* բառերէն կազմուած բոլոր ածանցաւոր ու բարդ բառերը՝ *աստուածային, աստուածառաք, աստուածամերձ, քրիստոնէական, քրիստոնէութիւն, քրիստոսադաւան* եւ այլն:

Սուրբ ածականի լայն գործածության կը հանդիպինք տեղանուններու, տօներու, անձերու, եկեղեցական խորհուրդներու եւ սպասներու անուններուն հետ: Չի գլխազրուիր հասարակ հասկացութիւններու հետ, որոնք յատուկ անուն դառնալու պարագայ չունին, ինչպէս՝

– Եկեղեցական սպասներու անուններուն հետ՝ *սուրբ խաչ, սուրբ սկիհ, սուրբ աջ, սուրբ մասունք, սուրբ մատրեաններ:*

– Եկեղեցւոյ տարբեր բաժիններու անուններուն հետ՝ *սուրբ սեղան, սուրբ խորան:*

– Տարբեր հասկացութիւններու հետ՝ *սուրբ հայրենիք, սուրբ հող, սուրբ գերեզման, սուրբ յիշատակ, սուրբ անուն, սուրբ օր, սուրբ գիրեր, սուրբ աթոռ, սուրբ միւռոն* եւ այլն:

Կը գլխազրուի հետեւեալ բաղադրութիւններուն մէջ.

– Տեղի յատուկ անուններ՝ *Ս. Ղազար, Ս. Հեղինէ (կղզիներ):* Այստեղ կղզի լրացեալը իբրեւ բնորոշիչ կը գործածենք զանոնք նոյնանուն անձերէն զատորոշելու համար:

– Եկեղեցիներ եւ սրբավայրեր՝ *Ս. Աստուածածին, Ս. Գէորգ (եկեղեցիներ), Ս. Աննա (ուխտավայր)* եւ այլն: Այստեղ եւս *եկեղեցի, ուխտավայր, մատուռ* բառերը իբրեւ բնորոշիչ կը գործածենք զանոնք նոյնանուն անձերէն զատորոշելու համար:

– Դպրոցներու, հիւանդանոցներու եւ այլ կառոյցներու բաղադրեալ անուններուն մէջ՝ *Սրբուհի Ազնէս աղջկանց վարժարան, Սրբոց Թարգմանչաց վարժարան, Սրբոց Քառասնից Մանկանց եկեղեցի, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ հիւանդանոց* եւ այլն: Հոս բնորոշիչ լրացեալ բառերը՝ *վարժարան, եկեղեցի, հիւանդանոց* պարտադիր կերպով անունի բաղադրիչ կը դառնան՝ ի հակադրութիւն վերիններուն: Օրինակ՝ *Սրբուհի Ազնէս աղջկանց վարժարանի փնօրէնուհին*, բայց *Ս. Աննայի ուխտավայրները, Ս. Ղազարի նաւամատուցը:*

– Անձի յատուկ անուններ. *սուրբ* բառը ոմանք կը մերժեն գլխազրել նաեւ անձի յատուկ անուններու հետ, յայտնելով որ

ան մնայուն բաղադրիչ չէ դարձած հոն, ինչպէս տեղանուններու պարագային: Բայց այդպէս չէ միշտ. *Ս. Յակոբ, Ս. Գէորգ, Ս. Սարգիս* եւ նման շատ անուններու մէջ *սուրբ* բաղադրիչը տարբեր չէ *Մեծն Տիգրան, Աշոտ Երկաթ, Աշոտ Ողորմած, Լեւոն Մեծագործ* եւ ուրիշ շատ անուններու բաղադրիչ մնայուն վերադիրներէն, միակ տարբերութիւնը հաւանաբար այն է, որ անոնք այդ մնայուն մակդիրը ստացած են յետ մարտիրոսացման ու դարձուցած անունի մնայուն բաղադրիչ: Կարելի չէ անուանել կամ ճանչնալ այս անձերը առանց *սուրբ* բաղադրիչի: Պէտք չէ մոռնալ նաեւ, որ այս անունները այդ ձեւով որպէս փոխանուն հանդէս կու գան եկեղեցիներու, դպրոցներու, հիւանդանոցներու եւ ջրանշաններու համար: Ասոնցմէ դուրս՝ Հայ եկեղեցին իր կարգով սրբացուցած է նաեւ ուրիշներ, զորս կը յիշենք երբեմն *սուրբ* վերադիրով, երբեմն ոչ: Այս պարագան պէտք է յարգուի՝ *Ս. Մեսրոպ Մաշտոց, Ս. Ներսէս Շնորհալի, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ* եւ այլն:

Սուրբ բառը հասարակ բառերու հետ կը կազմէ բաղադրեալ յատուկ անուններ: Պէտք է նշել, որ առանց *սուրբ* բառին ալ այդ բառերը յատուկ իմաստով կը գլխազրուին, ինչպէս՝ *Ծնունդ, Յարութիւն, Խաչ* (տօներ), *Պսակ, Հաղորդութիւն, Մկրտութիւն* (խորհուրդներ), *Երրորդութիւն, Աստուած, Հոգի, Գիրք, Աւերարան, Կոյս, Փրկիչ, Եկեղեցի, Պատարագ, Աթոռ*: Ոմանք Սուրբ բառով բաղադրեալ կազմութիւններու ատեն այս բառերը պարզ կը գրեն, ոմանք՝ գլխազիր՝ *Ս. Ծնունդ – Ս. ծնունդ, Ս. Խաչ – Ս. խաչ, Ս. Մկրտութիւն – Ս. մկրտութիւն, Ս. Պատարագ – Ս. պատարագ, Սուրբ Գիրք – Ս. գիրք, Սուրբ Եկեղեցի – Ս. եկեղեցի*: Գլխազրութեան ընդհանուր միտումը աչքի առջեւ նկատի ունենալով՝ երկրորդ բաղադրիչներու պարզով գրուիլը անլի յարմար կը նկատուի:

Վերի բոլոր միանգամ թէ բաղադրեալ յատուկ անուններէն կազմուած այլ խօսքի մասային բառերը կը գրուին պարզ, Աստուած՝ *աստուածային, աստուածահաճոյ, Տէր՝ տէրունա-*

կան, տերունի, Աւետարան՝ *աւետարանիչ, աւետարանական, աւետարանչական, աւետարանել, Սուրբ գիրք՝ սուրբգրային, Աստուածաշունչ՝ աստուածաշնչեան, Պատարագ՝ պատարագիչ, պատարագեալ, պատարագամատոյց, Քրիստոս՝ քրիստոնէական, քրիստոնէութիւն, քրիստոսապիպ. Սուրբ Հեղինէ՝ սուրբհեղինեցի: Քրիստոնէական կրօնի տիեզերական բաժանումներու, յարանուանութիւններու, աղանդներու բաղադրեալ անուններէն առաջացած հասարակ բառերը՝ *հայ առաքելական եկեղեցի (շէնք) կամ համայնք, առաքելական կամ առաքելականներ (համայնքի զաւակներ), այդպէս նաեւ Երիցական եկեղեցի՝ երիցական եկեղեցի (շէնք), երիցականներ, Մկրտչական եկեղեցի՝ մկրտչական եկեղեցի (շէնք)* եւ այլն:*

1.4. Համառոտագրութիւններ

Համառոտագրութիւնը⁴ բառի կրճատ արձանագրութիւնն է, որ սովորաբար կը կատարուի համանման բառակապակցութիւններու մէջ միշտ տեղ գտնող կամ գրուածքին մէջ կրկնուող եզրոյթներու կամ ընթացիկ բառերու պարագային:

Համառոտագրութիւնը կ'ըլլայ երկու տեսակ՝ կրճատման կէտով եւ առանց կէտի, այսպէս՝ *Մ.Ա.Կ. եւ ՄԱԿ՝ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւն*: Կէտով համառոտագրութիւնը կը կոչուի *կրճատում*, իսկ առանց կէտինը՝ *յապաւում*: Կրճատուած բառը բանալով կը կարդանք. *Մ.Ա.Կ.՝ Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւն*, իսկ յապաւումը՝ ինչպէս որ գրուած է. *ՄԱԿ՝ «մակ»*: Արեւմտահայերէնի մէջ առանց կէտի կրճատումը ընդունուած չէ:

4 Համառոտագրութեան մասին անդրադարձած են հայաստանեան ոչ քիչ ուսումնասիրութիւններ եւ ուղեցոյցներ. կայ Ալեքսանդր Մարգարեանի «Հայոց լեզվի հապավումների բառարան»-ը («Հայաստան» հրատարակչութիւն, Երեւան, 1979): Բոլորովին վերջերս լոյս տեսած գիրք մըն ալ կ'անդրադառնայ այս երեւոյթին. տես Յուրի Ավետիսյան, Լեւոն Թեյլան, Լիանա Սարգսյան, Լևոն Ավետիսյան, Հայոց լեզվի ուղեցոյց – հնչյունաբանություն, բառագիտություն, քերականություն, Երեւան, 2017, էջ 38-43: Սփիւռքի մէջ եւս քերականութեան դասագիրքերը համառոտակի անդրադարձած են այս երեւոյթին:

ա.- Կրճատում

Կրճատումը ունի պարագայական կիրառություն, այսինքն՝ անոր կիրառությունը պայմանական է եւ կախեալ է գրուածքի տեսակէն: Անկէ դուրս բառը երբեք չի կրճատուիր: Կրճատումը գլխաւորաբար կը կատարուի տեղի եւ միջոցի խնայողութեան համար, պայմանաւ որ ճանաչելի եւ հասկնալի ըլլայ: Կրճատումը չունի բառային արժէք, որովհետեւ ան արտասանուող բառի պայմանական նշանն է միայն: Կրճատուած բառը բանալով կը կարդանք, ինչպէս *քլ.՝ քիլումեթր, կթղ.՝ կաթողիկոս. պրն.՝ պարոն, Յովհ.՝ Յովհաննէս, կ. ե.՝ կէտօրէ ետք, Ք. ա.՝ Քրիստոսէ առաջ, Ն.Ս.Օ.Տ.Տ. Արամ Ա.՝ Նորին սուրբ օծութիւն տէր տէր Արամ Առաջին*: Հետեւաբար կը կրճատենք միայն այն բառերը, որոնց ընթերցումը շփոթութիւններ չի ստեղծեր:

Բառակապակցութիւններու եւ բաղադրեալ անուններու մէջ կրճատումի կէտը տառամիջոց չի պահանջեր՝ *Ռ.Ա.Կ. եւ ոչ թէ Ռ. Ա. Կ.:*

Կրճատման բազմաձեւութիւնները կը բխին հեղինակի որդեգրած սկզբունքէն, օրինակ՝ *պարոն* բառի *պ., պր., պրն.* կրճատումները առաջացած են բառէն մէկ, երկու թէ երեք բաղաձայն ընտրելու սկզբունքէն: Նկատելի է նաեւ, որ հեղինակէ հեղինակ կամ աշխատասիրութենէ աշխատասիրութիւն կրճատման ձեւը փոփոխութեան կ'ենթարկուի: Օրինակ՝ *հայցական հոլով քերականական եզրոյթը քերականէ քերական կրնայ տարբեր կերպով կրճատուած ըլլալ, ինչպէս՝ հայց. հլվ., հայց. հ., հյց. հ. եւ այլն*: *Կաթողիկոս* բառը կը հանդիպի *կաթղ./կաթ./կթղ./կթ.* կրճատ ձեւերով: Կարելորդ այն է, որ այդ գրուածքին մէջ կրճատումը շփոթելի չըլլայ կամ չկարդացուի իբրեւ այլ բառ:

Կրճատման հետեւեալ կերպերը կը գործեն.

– Կը գրուի առաջին գիրը՝ սկզբնատառը: Այսպէս կը կրճատուին գլխաւորաբար անձնանունները, անուն-մականունները, մասնագիտական բնոյթի բառերն ու եզրոյթները, հասա-

րակ բառեր, որոշ վերադիրներ: Յատուկ անուններու օրինակներ՝ *Յ.* (Յակոբ), *Ս.* (Սարգիս), *Ձ.* Եսայեան (Ձապէյ), *Ձ.* Որբունի (Ձարեհ), *Յ. Թ.* (Յովհաննէս Թումանեան), *Վ. Թ.* (Վահան Թէքէեան) եւ այլն. քերականական եզրոյթներ՝ *բ.* (բայ), *գ.* (գոյական), *թ.* (թուական), *դ.* (դերանուն), *մ.* (մակբայ), *կ.* (կապ), *շ.* (շաղկապ), *ն.* (նախդիր), *ծ.* (ծայնարկություն) եւ այլն. շարք մը հասարակ բառեր՝ *հ.* (հատոր), *տ.* (տարի), եկեղեցականներու վերադիրներ՝ *հ.* (հայր) Վարուժան, *տ.* (տէր) Գարեգին քահանայ եւ այլն: Այս խումբի բառերու ընդգրկման բնագաւառները շատ տարբեր են: Մատենագիտական ցանկերու մէջ արեւելահայերէնը հեղինակի անունը սովորաբար կը պահէ սկզբնատառով՝ *Աբրահամեան Ա.*, իսկ արեւմտահայերէնը սովորաբար չի կրճատեր՝ *Աբրահամեան Աշոտ*:

– Կը գրուի բառին առաջին վանկը. այսպէս կը կրճատուին յատուկ եւ հասարակ շատ անուններ՝ *Եդ.* (Եդուարդ), *Եփ.* (Եփրեմ), *յօդ.* (յօդուած), *Օգ.* (Օգնութեան) *խաչ, սուր. ոսկի/ս. ո.* (սուրիական ոսկի), *պատ.* (պատուելի) *Ս. Մկրտիչեան* եւ այլն:

– Կը գրուի բառին առաջին վանկը եւ յաջորդող վանկին առաջին բաղաձայնը: Այսպէս կը կրճատուին շարք մը յատուկ անուններ, հաստատություններ, պաշտօններ, կոչումներ, վերադիրներ, լեզուներ եւ այլն. օրինակ՝ *Կիր.* (Կիրակոս), *Արտ.* (Արտաւազդ, Արտաշէս), *Քրիստ.* (Քրիստափոր), *Ալ.* (Ալեքսանդր), *Մարտ.* (Մարտիրոս), *Եսթ.* (Եսթեր), *Յար.* (Յարութիւն), *Եկ.* (Եկեղեցի), *պատմ. գիտ. դոկտ.* (պատմական գիտութիւններու դոկտոր), *տոքթօր.* (տոքթօր), *փրոֆ.* (փրոֆեսոր), *տիկին.* (տիկին), *պետ. տն.* (պետական տնօրէն), *աղջ.* (աղջիկ), *ընկ.* (ընկեր), *գլխ. քարտ.* (գլխաւոր քարտուղար), *կեդր.* վարչութիւն (կեդրոնական), *ազգ. ընդհ.* ժողով (ազգային ընդհանուր), *շրջ.* (շրջանաւարտից) միութիւն եւ այլն: Եկեղեցականներու կոչումներ եւ վերադիրներ. օրինակներ՝ *արք.* (արքեպիսկոպոս), *կաթ.* (կաթողիկոս), *վեր.* (վերապատուելի), *հոգ.* (հոգեշնորհ), *արժ.*

(արժանապատիւ) եւ այլն: Ոմանք կը յաւելնէն յաջորդող բաղաձայն մը եւս՝ *գերպ.* (գերապատիւ, գերապայծառ), *գերշ.* (գերաշնորհ), *հոգշ.* (հոգեշնորհ): Տարաբնոյթ եզրոյթներ՝ *քեր.* (քերականութիւն), *կոչ.* (կոչական), *դեր.* (դերանուն), *ծայն.* (ծայնարկութիւն), *եզ.* (եզակի), *յոգն.* (յոգնակի), *միջ.* (միջարկութիւն), *ժխտ.* (ժխտական), *ած.* (ածական), *գոյ.* (գոյական), *շար.* (շարունակելի), *ընթ.* (ընթերցում), *կրթ.* (կրթական), *օր.* (օրինակ), *փոխ.* (փոխաբերական), *գիտ.* (գիտական) եւ այլն:

Այս կերպով կը կրճատուին նաեւ քանի մը ամիսներու անուններ՝ *Փետր.* (Փետրուար), *Սեպտ.* (Սեպտեմբեր), *Հոկտ.* (Հոկտեմբեր), *Նոյ.* (Նոյեմբեր), *Դեկտ.* (Դեկտեմբեր), շաբթուան օրերէն՝ *Կիր.* (Կիրակի) եւ *Ուրբ.* (Ուրբաթ):

– Կը գրուի երկու, երեք, չորս բաղաձայններ կցելով: Լայնօրէն օգտագործուող կրճատման տեսակ է. օրինակ՝ *Ղկ.* (Ղուկաս), *Մր.* (Մարկոս), *Մտ.* (Մատթէոս), *Մկր.* (Մկրտիչ), *Յրթ.* (Յարութիւն), *Եկոց.* (Եկեղեցի), *սրբ.* (սրբազան), *վրդ.* (վարդապետ), *կթղ.* (կաթողիկոս), *քին.* (քահանայ), *օրդ.* (օրիորդ), *պրն.* (պարոն), *տրթ.* (տողթոր), *գմր.* (գումար), *պղտ.* (պողտայ), *քղք.* (քաղաք), *հմլս.* (համալսարան), *վրժ.* (վարժարան), *Յնս.* (Յունիս), *Յլս.* (Յուլիս), *Շրթ.* (Շաբաթ):

– Բարդ բառերու բաղադրիչներու առաջին տառերը գրելով միայն, օրինակ՝ *քմ.* (քիլոմէթր), *սմ.* (սանթիմէթր), *տմ.* (տեսիմէթր), *քկ.* (քիլոկրամ), *դբ.* (դերբայ) եւ այլն:

– Բառակապակցութիւններու եւ կապական դարձուածքներու առաջին տառերը գրելով, օրինակ՝ *յ. գ.* (յետ գրութիւն), *կ. ա.* (կէսօրէ առաջ), *կ. ե.* (կէսօրէ ետք), *Ք. ա.* (Քրիստոսէ առաջ), *Ք. ե.* (Քրիստոսէ ետք), *է. բ.* (էական բայ), *լ. ո.* (լիբանանեան ոսկի), *ա. տ.* (ամերիկեան տոլար) եւ այլն:

– Բարդ բառերու առաջին արմատին սկզբնատառը պահելով, օրինակ՝ *ա.պետ* (ատենապետ), *ա.դպիր* (ատենադպիր), *տ.շրջան* (տարեշրջան), *Կ. Պոլիս* (Կոստանդնուպոլիս):

– Միութիւններու, հաստատութիւններու եւ պետութիւններու բաղադրեալ յատուկ անուններու վերջին բաղադրիչին նախորդող բոլոր բաղադրիչներուն սկզբնատառերը գրելով՝ Հ. Բ. Ը. միութիւն (Հայկական բարեգործական ընդհանուր միութիւն), Հ. Մ. Ը. միութիւն (Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միութիւն), Հ. Հանրապետութիւն (Հայաստանի Հանրապետութիւն), Մ. Նահանգներ (Միացեալ Նահանգներ), Մ. Կ. հաստատութիւն (Մելգոնեան կրթական հաստատութիւն) Բ. Ե. ազգ. ճեմարան (Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարան) եւ այլն:

– Բաղադրեալ անուններուն սկզբնատառերը միայն գործածելով, օրինակ՝ Հ.Յ.Դ. (Հայ յեղափոխական դաշնակցութիւն), Ս.Դ.Հ.Կ (Սոցիալ դեմոկրատ հնչակեան կուսակցութիւն), Ա.Մ.Ն. (Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ), Լ.Օ.Խ. (Լիբանանահայ օգնութեան խաչ), Հ.Մ.Մ. (Հայ մարմնամարզական միութիւն), Ս.Ե.Մ. (Սուրիոյ երիտասարդական միութիւն), Ե.Հ.Խ. (Եկեղեցիներու համաշխարհային խորհուրդ), Հ.Օ.Մ (Հայ օգնութեան միութիւն) եւ այլն:

Կը պատահին այլակերպ կրճատումներ եւս. այսպէս՝

– Բառի յոգնակին՝ սկզբնատառի կրկնութեամբ. *պարոններ՝ պպ., թուականներ՝ թթ.:*

– Երկու սեռեր արտայայտող գոյականները՝ գծիկով միացած, օրինակ՝ *աշ-ուհի* (աշակերտ-աշակերտուհի), *տն-ուհի* (տնօրէն-տնօրէնուհի), *ընկ-հի* (ընկեր-ընկերուհի) եւ այլն:

– Կրճատման այլ կերպ է *ուհի* իգական վերջաւորութիւնը արական բառածելին մէջ փակագիծով դնելը. «Կը պահանջուին վարպետ դերձակ(ուհի)ներ»:

– Բարդ բառերու թուական առաջին բաղադրիչը համապատասխան գիրով փոխարինելով. *Բշբ.՝ Երկուշաբթի, Գշբ.՝ Երեքշաբթի, Դշբ.՝ Չորեքշաբթի, Եշբ.՝ Հինգշաբթի:*

Արեւմտահայերէնի մէջ յոգնակերտ մասնիկները եւ հոլովական վերջաւորութիւնները ուղղակի կը կցուին կրճատ ձեւին,

օրինակ՝ *պրն.ներու (պարոններու), օրդ.ներէ (օրհորդներէ), վրժ.ներու (վարժարաններու), թ.ին (թուականին), թ.էն (թուականէն)* եւ այլն:

Նկատուած է, որ *ական, արէն, երէն, ային* ածանցաւոր բառերու հիմքերը կը մնան՝ *գիտական՝ գիտ., արարական, արարքերէն՝ արար., քաղաքական՝ քաղաք.,* մինչ նոյն արմատները այլ կերպ կրճատելու պարագային կ'արտայայտեն այլ հասկացութիւն. *արար՝ արբ., քաղաք՝ քղք.* եւ այլն: *Ութին* ածանցը սովորաբար միայն *թ.-ով* կը կրճատուի, օրինակ՝ *պատմութ.* (պատմութիւն), *գրկնթ.* (գրականութիւն), *գրթ.* (գրութիւն) եւ այլն:

Նոյն ձեւով կրճատուած բառերը ընկալելի կը դառնան կապակցութեան մէջ. օրինակ՝ *պատմ. եղիա Քասունի՝* պատուելի, *պատմ. հոգաբարձութիւն՝* պատուարժան, *հոգ. հայրեր՝* հոգեշնորհ հայրեր, *հոգ. կազմ՝* հոգաբարձական կազմ, *շրջ. վարչութիւն՝* շրջանային վարչութիւն, *շրջ. միութիւն՝* շրջանաւարտից միութիւն, *խմբ. Պօղոս Սնապեան՝* խմբագիր, *խմբ. կազմ՝* խմբագրական կազմ *եւ այլն:*

Ածականները կը կրճատուին գլխաւորաբար կայուն բառակապակցութիւններու մէջ՝ *ընդհ. գումար* (ընդհանուր գումար), *երկրորդ. վարժարան* (երկրորդական վարժարան), *ազգ. ծերանոց* (ազգային ծերանոց), *պատմ. տնօրէնութիւն* (պատուարժան տնօրէնութիւն), *ազն. տիկին* (ազնուափայլ տիկին):

Հայատառ կրնան կրճատուիլ օտար բաղադրեալ անունները, կամ օտար տառերու հնչիւններու արձանագրութեամբ, ինչպէս՝ *Ա. Էֆ. Փէ.* (AFP՝ Agence France Presse), *Պի. Պի. Սի.* (BBC՝ British Broadcasting Corporation), կամ միայն հայերէն փոխարժէք տառերով՝ *Ն.Ա.Թ.Օ.* (North Atlantic Treaty Organization):

բ.- Յապաւում

Յապաւումը գրաւոր խօսքի մէջ ակելի ուշ երեւցած է, երբ որոշ կրճատումներ գրաւորէն անցած են կենդանի խօսքին, այսինքն, երբ, զոր օրինակ, *Հ.Յ.Դ.* եւ *Մ.Ա.Կ.* կրճատումները

կարդացուած են ոչ թէ *Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութիւն* եւ *Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւն*, այլ՝ ինչպէս որ գրուած են՝ *ՀՅԴ (հո-յի-դա)* եւ *ՄԱԿ (մակ)*: Հետեւաբար՝ յապաւումները, իբրեւ բաղադրեալ անուններու կարճ գրային փոխանորդներ, անուանողական նշանակութիւն ունին:

Յապաւումը կը գրուի առանց կրճատման կէտի:

Արեւմտահայերէնի մէջ, ի հակադրութիւն արեւելահայերէնի, կը յապաւենք միայն բաղադրեալ յատուկ անունները՝ բացի անձի բաղադրեալ յատուկ անուններէն՝ անուն-հայրանուն-մականուն: Յապաւումը կը ստեղծուի օգտագործելով բաղադրիչներու սկզբնատառերը միայն. հետեւաբար յապաւումները կ'ըլլան երկանդամ՝ ՀՀ (Հայաստանի Հանրապետութիւն), *եռանդամ՝* ԱՄՆ (Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ), *քառանդամ՝* ՀԲԸՄ (Հայկական բարեգործական ընդհանուր միութիւն) եւ այլն: Միանդամ յապաւում չի կրնար ըլլալ. *Վազգէն Ա.* անուան մէջ Ա.ը կրճատում է, չի կարդացուիր իբրեւ «ա» կամ «այբ», այլ՝ իբրեւ *Առաջին*:

Պէտք է նշել, որ յապաւումը արեւելահայերէնի մէջ շատ ակտիւ լայն գործածութիւն ունի: Հոն կը յապաւուին նաեւ հասարակ բաղադրեալ անուանումները, ինչպէս *բուհ* (բարձրագոյն ուսումնական հաստատոթյուն), *դասղեկ*՝ դասարանի ղեկավար, *ուսմասվար*՝ ուսումնական մասի վարիչ, *հէկ* (հիդրոէլեկտրակայան) եւ այլն: Ըստ կազմութեան կ'ըլլան ոչ միայն **տառաշին**՝ ՀՀ՝ Հայաստանի Հանրապետութիւն, *զլմ*՝ զանգուածային լրատուական միջոցներ, այլեւ **վանկային** կամ **բառամասային**՝ *Հայպերհրատ*՝ Հայաստանի պետական հրատարակչութիւն, **վանկաբառային**՝ *տեխնոսպասարկում*՝ տեխնիկական սպասարկում, *պերպարուէր*՝ պետական պատուէր, եւ **վանկատառային**՝ *ԵՈՒՆԵՍԿՕ (UNESCO)*:

Սփիւռքահայ մամուլը հայրենի լրատուական միջոցներէն քաղած նիւթերուն մէջ յապաւուած բառերը սովորաբար կը վերականգնէ՝ յապաւումը փակագիծի մէջ նշելով կամ՝ հակառակը: Օրինակ՝ *Բարգաւած Հայաստան կուսակցութիւն* (ԲՀԿ),

Հայաստանի հանրապետական կուսակցություն (ՀՀԿ), Լեոնա-
յին Ղարաբաղի Հանրապետություն (ԼՂՀ), Հայ ազգային քրնկ-
րես (ՀԱԲ), Արդարքին գործոց նախարարություն (ԱԳՆ), Մարդ-
կային իրաւանց երոպական դատարան (ՄԻԵԴ), Ազգային
ժողով (ԱԺ), բարձրագոյն ուսումնական հաստատություն (բուհ)
եւ այլն: Սփիւռքահայ ընթերցողը որոշապէս ընտելացած է հայ-
րենի յապաւումներուն ու կը գործածէ ոմանք, նոյնիսկ իբրեւ
յապաւում՝ արեւմտահայերէնի համար խորթ ձեւերը, ինչպէս՝
զինուժ (զինուորական ուժ՝ բանակ), կենսկոմ (կենտրոնական
կոմիտէ, փոխանակ՝ կեդրոնական ձեւին):

Յապաւումը ունի բառակազմական արժէք, որովետեւ կրնայ
հոլովուիլ՝ ՄԱԿ-ի զինուորներ, ՄԱԿ-էն առաքուած ապահովա-
կան ուժեր, կամ կազմել այլ բառեր՝ ՀԵԸ-ական, ԼՕԽ-ուիհներ,
ՌԱԿ-ամէպ եւ այլն:

Յապաւումները կը կարդացուին տառային եւ վանկային
ձեւով: Տառային ընթերցումը կը կատարուի ըստ տառի անու-
նի եւ ոչ հնչիւնի. օրինակ՝ ՀԲԸՄ (հո-բեն-ըթ-մեն՝ Հայկական
բարեգործական ընդհանուր միութիւն), ՀՄԸՄ (հո-մեն-ըթ-մեն՝
Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միութիւն), ՀԵԸ (հո-եջ-ըթ՝
Հայ երիտասարդաց ընկերակցութիւն), ՀՄՄ (հո-մեն-մեն՝ Հայ
մարմնամարզական միութիւն) եւ այլն: Այս խումբի յապաւում-
ները արեւելահայերէնի մէջ կը կարդացուին ոչ թէ տառանուն-
ներով, այլ՝ հնչիւններով. ՀՀՀ՝ հը-հը-հը (Հայոց համազգային
շարժում), զլմ՝ զը-լը-մը (զանգուածային լրատուական միջոց),
ԱՄՆ՝ ա-մը-նը (Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ):

Վանկային ընթերցումը կ'ըլլայ բաղադրիչ սկզբնատառե-
րու միասնական արտասանութեամբ. ըստ այնմ ալ կան միա-
վանկ, երկվանկ, եռավանկ յապաւումներ, ինչպէս՝ ՄԱԿ (մակ՝
Միացեալ Ազգերու Կազմակերպութիւն), ՀՕՄ (հօմ՝ Հայ օգնու-
թեան միութիւն), ԼՕԽ (լօխ՝ Լիբանանահայ օգնութեան խաչ),
ՍՕԽ (սօխ՝ Սուրիահայ օգնութեան խաչ)՝ միավանկ. ՔԶԱԿ
(քջակ՝ Քրիստոնէական ջանից ամառնային կեդրոն), ՀՌԱԿ
(հռակ՝ Հայաստանի ռամկավար ազատական կուսակցու-

թին)՝ երկվանկ. *ԱՍԱԼԱ* (ասալա՝ Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia - ASALA)՝ եռավանկ եւ այլն:

Արեւմտահայերէնի յապաւումները, ըստ բաղադրեալ անունի տեսակին, ունին հետեւեալ խումբերը.

1) Պետութիւններու եւ միջազգային կազմակերպութիւններու անուններ, ինչպէս՝ ՀՀ (Հայաստանի Հանրապետութիւն), ԱՀ (Արցախի Հանրապետութիւն), ԱՄՆ (Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ), ԱՄԷ (Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններ), ԵՄ (Եւրոպական Միութիւն), ԵՀԽ (Եկեղեցիներու Համաշխարհային Խորհուրդ) եւ այլն:

2) Կուսակցութիւններու անուններ, ինչպէս՝ Թուրքիոյ կուսակցութիւններէն՝ ՔՔԿ (PKK, Քիւրտիստանի բանուորական կուսակցութիւն), ԺՀԿ (CHP, Ժողովրդահանրապետական կուսակցութիւն), ԱԶԿ (AKP, Արդարութիւն եւ զարգացում կուսակցութիւն), հայկական կուսակցութիւններէն՝ ՌԱԿ (Ռամկավար ազատական կուսակցութիւն), ՀՅԴ (Հայ յեղափոխական դաշնակցութիւն), ՀՌԱԿ (Հայաստանի ռամկավար ազատական կուսակցութիւն), ՍԴՀԿ (Սոցիալ դեմոկրատ հինչակեան կուսակցութիւն) եւ այլն:

3) Միութիւններու, ընկերութիւններու, հաստատութիւններու, հիմնադրամներու անուններ, ինչպէս՝ ՊՄ (Պատանեկան միութիւն), ԼԵՄ (Լիբանանի երիտասարդական միութիւն), ՍԵՄ (Սուրիոյ երիտասարդական միութիւն), ՀՄԸՄ (Հայ մարմնակրթական ընդհանուր միութիւն, ՀԿՀ (Հայ կրթական հիմնարկութիւն), ԳԿՀ (Գալուստ Կիլլաէնկեան հիմնարկութիւն), ԶՈՄ (Զաւարեան ուսանողական միութիւն) եւ այլն:

Կան հայատառ փոխառեալ յապաւումներ՝ *ԱՍԱԼԱ* (Հայաստանի ազատագրութեան հայ գաղտնի բանակ (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (ASALA)), *ՏԱՀԵՇ* (Իրաքի եւ Սուրիոյ Իսլամական Պետութիւն), *ԵՌԻՆԵՍՔՕ* (Միաւորուած Ազգերու Կրթութեան, Գիտութեան եւ Մշակոյթի Կազմակերպութիւն (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) եւ այլն:

Շատ յապաւումներ նոյնական են թէ՛ արեւելահայերէնի եւ թէ՛ արեւմտահայերէնի համար, ինչպէս ՄԱԿ, ՀՕՄ, ՀՌԱԿ եւ այլն: Ոմանք թէ՛ն նոյնական են կազմութեամբ, բայց տարբեր են արտասանութեամբ, որովհետեւ արեւմտահայը կը կարդայ տառանունով, իսկ արեւելահայը՝ հնչիւնով, թէ՛ն երկուստեք փոխանցումներ նկատելի են որոշ յապաւումներու պարագային, այսպէս՝ արեւմտահայն ալ արեւելահայերէնէ՛ եկած *խծք* յապաւումը նոյն ձեւով կ'արտասանէ՝ *խը-ծը-բը՝ խնամի-ծանօթ-բարեկամ*, կամ արեւելահայը ՀՄԸՄ յապաւումը երբեմն կ'արտասանէ արեւմտահայու պէս՝ *հո-մեն-ըթ-մեն*: Կան նաեւ ուղղագրութեան պատճառած տարբերութիւնները, օրինակ՝ ՀՅԴ յապաւումը Հայաստանի մէջ ւսանդաբար կը գրուի նոյն ձեւով (փոխանակ նոր ուղղագրութեան ՀՀԴ-ի), բայց շատերու կողմէ կը կարդացուի *հը-եր-դը*:

Վերջին հաշուով, թէ՛ կրճատումները եւ թէ՛ մանաւանդ յապաւումները բոլոր ընթերցողներուն համար պէտք է վերծանելի ըլլան, այսինքն՝ վերականգնելի, այլապէս ընթերցողը պիտի իյնայ երեւոյթը չհասկանալու վիճակին մէջ:

1.5.– Գոյականի թիւի քերականական կարգը

Արդի հայերէնին մէջ գոյականներու յոգնակին կը կազմուի *եր, ներ, իկ, ք* եւ *այք* մասնիկներով:

Յոգնակիի կազմութեան բոլոր պարագաներն ալ ի յայտ կը բերեն յատուկ վիճակներ, զորս պէտք է քննել առանձին կերպով⁵:

⁵ Արեւելահայերէնի մէջ յոգնակիի կազմութեան կանոնակարգման աշխատանքները ավելի ակնբախ են. օրինակ՝ *Դավիթ Գյուրջիւնյան, Անուն խօսքի մասերի թվի կարգը արդի հայերենում - Քերականական բառարան տեղեկագրու, շուրջ 8000 բառարանային միատոր, 2-րդ վերամշակուած հրատարակութիւն, Երեւան, 2007*: Գիրքը իբրեւ ուսումնական գրականութիւն երաշխաւորուած է ՀՀ ԿԳՆ Կրթութեան ազգային ինստիտուտի կողմէ: Տես նաեւ Յուրի Ավետիսյան, Լեոնիդ Թեյլան, Լիանա Սարգսյան, Լևոն Ավետիսյան, *Հայոց լեզվի ուղեցոյց – հնչյունաբանություն, բառագիտություն, քերականություն*, Երեւան, 2017, էջ 139-159:

ա.- Միավանկ եւ մէկուկէս վանկանի բառերու յոգնակին

Արդի հայերէնի մէջ միավանկ գոյականներու յոգնակերտը եր մասնիկն է: Ըստ օրէնքի՝ բոլոր միավանկ բառերը յոգնակի կ'ունենան եր-ով. *արտ-արտեր, բերդ-բերդեր, դար-դարեր, աչք-աչքեր, մեղք-մեղքեր, վերք-վերքեր* եւ այլն:

Նկատի ունենալ

– Արեւմտահայերէնի մէջ յոգնակին, ի հակադրութիւն արեւելահայերէնի, կը կազմուի առանց *ու* եւ *ի* թոյլ ձայնաւորներու հնչիւնափոխութեան.

Ու՛ *ջուր-ջուրեր, փուն-փուններ, թուղթ-թուղթեր, սուր-սուրեր:* Արեւելահայերէնի մէջ գրեթէ պարտադիր է *ու*-ի սղումը՝ *ջրեր, փներ, թղթեր, սրեր*, բայց կան քանի մը անհնչիւնափոխ բառեր եւ՝ *թուրք-թուրքեր, ռուս-ռուսներ:* Արեւելահայերէնի *քուրդ-քրդեր* յոգնակիի դիմաց արեւմտահայերէնը ունի *քիւրպեր:*

Ի՛ *լինդ-լինդեր, քիթ-քիթեր, վիզ-վիզեր*, բայց, իբրեւ տարբերակ, *ի* ձայնաւորի սղում կայ քանի մը բառերու մէջ. *գիր՝ գիրեր-գրեր, գիրք՝ գիրքեր-գրքեր, միտք՝ միտքեր-մտքեր, սիրտ՝ սիրտեր-սրտեր*⁶: Նոյն հեղինակի գործին մէջ երկու ձեւերն ալ հաւասարաչափ ներկայ են. «Ան մեր **սրտերուն** մէջ խարսխող վերքն է»: «Պայքարիլ բոլոր անոնց դէմ / որոնք մեր **սիրտերը** – մեր սէրերը / մեր սրբութիւնները մէկ մէկ քանդեցին» (Իգնա Սարըասլան): Նախընտրելի է գործածել անհնչիւնափոխ ձեւերը:

⁶ Թիւր պատկերացում մը կայ, թէ յոգնակիի կազմութեան եւ հոլովումի ատեն ձայնաւորներու սղումը արեւելահայերէնի ազդեցութիւնն է: Արեւմտահայերէնը այդ երեւոյթը մասնակիօրէն ժառանգած է հին լեզուէն ու պատմական զարգացման ընթացքին զայն թօթափելու միտում ցուցաբերած: Յոգնակիի կազմութեան եւ հոլովումի մէջ հ. Արսէն Այտընեանի ըսած կորուստեան ու փոփոխման պարագաները (Հ. Արսէն վ. Այտընեան, Քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Բ. տպագրութիւն, Վիեննա, 1883, էջ 14-16) մեծապէս նուազած են նոր լեզուին մէջ: Լեզուական նման երկձեւութիւնները կարելի չէ կտրել-թափել. կարելի է խուսափիլ անոնցմէ այնքան ատեն, որ խօսքի տուեալ իրադրութեան մէջ դիպրեկան կը հնչէ նորը: Հոս անկասկած դեր ունի ոճական գործօնը:

Ի-ի սղումը պարտադիր է արեւելահայերէնի մէջ՝ *քթեր, վզեր, գրեր* եւ այլն:

– *Իկ* յոգնակերտով յոգնակի կը կազմէ *մարդ* բառը՝ *մարդիկ*, լայնօրէն գործածելի է նաեւ *եր* մասնիկով՝ *մարդեր* ձեւը: Հոլովական համակարգի մէջ եւս տարբեր են՝ *մարդիկ-մարդոց-մարդոցմէ-մարդոցմով, մարդեր-մարդերու, մարդերէ-մարդերով*: Կայ տարբերութիւն այս երկու շարքին մէջ. կը թուի, որ կայ. ու տարբերութիւնը պէտք է փնտռել բառիմաստին մէջ. *մարդ* բառը ունի երկու հիմնական իմաստներ. *մարդ առհասարակ՝* իբրեւ *մարդ արարած՝* իգական թէ արական սեռի. «*Մարդ կայ այնպէս*», «*Մարդ չկայ*», «*Մարդ ըսածդ խելք կ'ունենայ*», եւ *ամուսին*, նաեւ *այր մարդ՝* իբրեւ արեւելահայերէն՝ *տղամարդ*. «*Մարդս այսօր գործի չգնաց*», «*Մարդը ամուսնալուծութիւն կը պահանջէ*»: Ասկէ ելլելով *մարդիկ* յոգնակին ունի առաջին իմաստին յարիր գործածութիւն՝ «*Մարդիկ երախտամոռ արարածներ չեն*», «*Մարդոց մեծամասնութիւնը աղքատութեան մէջ կ'սպրի*», իսկ երկրորդ իմաստով՝ *մարդեր* նաեւ *այր մարդիկ*. «*Մարդերը թող դուրս ելլեն*» կամ «*Այր մարդիկ թող դուրս ելլեն*»: *Այր* որոշիչը *մարդիկ* ձեւին իմաստը կը մասնաւորէ:

Նախամարդիկ եւ *գերմարդիկ* յոգնակիները նոյնպէս կրնան ունենալ *նախամարդեր* եւ *գերմարդեր* ձեւերը, բայց առանց իմաստային տարբերութեան:

– *Կին-կիներ* օրինական ձեւի կողքին կայ նաեւ *կանայք* հնաձեւ տարբերակը՝ *այք* յոգնակերտով: Արեւելահայերէնի մէջ սովորական ձեւ է. արեւմտահայերէնի մէջ ունի սահմանափակ գործածութիւն:

– Մէկուկէս վանկանի բառերը յոգնակին կը կազմեն *եր* յոգնակերտ մասնիկով՝ *աստղ-աստղեր, կայսր-կայսրեր, վագր-վագրեր, գամփռ-գամփռեր, սանտր-սանտրեր*, նոյնպէս գոյականաբար գործածուող այս կարգի ածականները՝ *մանր-մանրեր, ծանր-ծանրեր, թանձր-թանձրեր, կարծր-կարծրեր* եւ այլն: Հինէն եկող պարագայ մըն է այս բառերէն ոմանք ներ-ով գոր-

ծածելը՝ յատկապէս երեք բաղաձայներու ներկայութեամբ գոյականներու եւ գոյականաբար գործածուող բառերու պարագային՝ *գամփո-գամփոներ, սանտր-սանտրներ, թանձր-թանձրներ, կարծր՝ կարծրներ*: Ասոնք բոլոր քերականներու կողմէ մերժուած ձեւեր կը մնան:

– Բազմաթիւ միավանկ բառեր յոգնակիի կազմութեան ատեն չեն վերականգնէր գրաբարի ն վերջահնչիւնը՝ *ակ(ն)-ակեր, անձ(ն)-անձեր, կողմ(ն)-կողմեր, մաս(ն)-մասեր, մուկ(ն)-մուկեր, ձուկ(ն)-ձուկեր, որմ(ն)-որմեր, ոսպ(ն)-ոսպեր, ունկ(ն)-ունկեր, սերմ(ն)-սերմեր* եւ այլն:

Ն-ն վերականգնող բառերը երեք խումբի մէջ դնել կարելի է.

1) Ն-ով եւ առանց ն-ի տարբերակներ. *բեռ՝ բեռներ/բեռեր, եզ՝ եզներ/եզեր, ծոռ՝ ծոռներ/ծոռեր, հարս՝ հարսներ/հարսեր, մար՝ մարներ/մարեր, միւս՝ միւսներ/միւսեր, դուռ-դռներ/դուռեր, թոռ-թոռներ/թոռեր, շորթ-շորթներ/շորթեր*. «Արդ, ասոնք ն-ով կամ առանց ն-ի յոգնականացնելը որեւէ կայուն կանոնի ենթակայ չէ, հետեւաբար այնքան ատեն, որ ակնբախ անբարեհնչութիւն մը չ'առաջանար, ասոնք պէտք է յոգնականացնել **եր-ով**»⁷ կը գրէ Արմենակ Եղիայեան: Պէտք է ատելցնել, որ ասիկա արեւմտահայերէնի միտումն է. հետեւաբար նախընտրելի են առանց ն-ի տարբերակները, ի տարբերութիւն արեւելահայերէնի, ուր այս եւ ուրիշ բազմաթիւ բառեր անպայման կը վերականգնեն ն-ն՝ *եզներ, մարներ, հարսներ, միւսներ, դռներ, թոռներ, շորթներ* եւ այլն:

Արեւմտահայերէնի մէջ *ք* ածանցով (նախկին յոգնակերտ) միավանկ բառերը նոյնպէս եր-ով յոգնակի կը դառնան՝ *կուրծք-կուրծքեր, միտք-միտքեր, վերք-վերքեր, մեղք-մեղքեր, ճեղք-ճեղքեր, բարք-բարքեր, ձեռք-ձեռքեր, ոտք-ոտքեր*: Ձեռ/ձեռք եւ ոտ/ոտք արեւելահայերէնի մէջ հանդէս կրնան գալ *ձեռներ-ձեռքեր*,

⁷ Արմենակ Եղիայեան, *Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց*, ձեռնարկ Արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան յանձնախումբի, Պէյրութ-Լիբանան, 2014, էջ 143:

ոտներ-ոտքեր կրկնակ ձեւերով, առաջինին մէջ ն-ի վերականգնումով:

Դուռ եւ *շուրթ* բառերը կրնան գործածուիլ *դուռեր/դռներ*, *շուրթեր/շրթներ* տարբերակներով: *Դռներ* ձեւը նախկին ն-ի վերականգնումով օրինաչափական կը դառնայ. հետեւաբար սխալ է *դուռներ* ձեւը, որովհետեւ անհնչինափոխ պարագաներուն ն-ի վերականգնում չի պատահիր: Ն-ի գոյութեան պարագային հնչինափոխութիւնը պայման է՝ *շրթներ*. արեւելահայերէնը ունի *նռներ*, *ձկներ*, *մկներ*, *ծնկներ*, արեւմտահայերէնը՝ *նուռեր*, *ձուկեր*, *մուկեր*, *ծունկեր*:

Շուրթ՝ *շուրթեր/շրթներ* բառի արեւմտահայերէնի տարածուած տարբերակն է նաեւ *շրթունք-շրթունքներ*: *Շրթունք* եզակի բառը դար մը առաջ կը գիտակցուէր իբրեւ յոգնակի. «*Շրթունքս են ծարաւ միակ համբոյրին*» (*Միսաք Մեծարենց*):

2) Միայն ն-ի վերականգնումով յոգնակի կը պահէ լեռ-լեռներ բառը: Կան նաեւ *գառ-գառներ*, *թոռ-թոռներ*, որոնք առաւելաբար կը գործածուին իբրեւ բազմավանկ բառեր՝ *գառնուկներ*, *թոռնիկներ*:

3) *Հիւսն*, *ողն* բառերը նոր հայերէնին անցած են ն-ով, հետեւաբար անխուսափելի են անոնց *հիւսներ* եւ *ողներ* ձեւերը: *Բուռն*, *սառն* ունին միայն ածականական գործածութիւն՝ *բուռն նկարագիր*, *սառն յարաբերութիւն*, իսկ *բուռ* (բռունցք, ափի մէջ) եւ *սառ* բառերը գոյական են՝ *բուռեր*, *սառեր*: *Խառն*, *խուռն*, *դառն* ածականները գոյականաբար գործածուելու պարագային պէտք է հետեւին մէկուկէս վանկանի բառերու օրէնքին: *Ոմն* գրաբարեան դերանունի յոգնակին կ'ըլլայ *ոմանք*:

– Արեւմտահայերէնի մէջ մարմնի զոյգ անդամներ ցոյց տուող միավանկ բառեր կրնան յոգնակի կազմել նաեւ *ուրներ* յոգնակերտով՝ *ձեռուրներ*, *մատուրներ*, *աչուրներ*, *ոտուրներ*, *ծնկուրներ*, *ունկուրներ*: Ասիկա բարբառէն անցած է գրականին ու կը հանդիպի մանաւանդ արեւմտահայ եւ սփիւռքահայ հին սերունդի մշակած գեղարուեստական գրականութեան մէջ.

«...Չարագոր **ձեռուրներ** երկաթեղէն ծանրութեամբ / կը մօտենան»։ «Ես այս ամէնուն առջեւէն / Սարսափահար եւ **աչուրներս** փակած կը փախչիմ» (Սիւսմանթօ)։ «Օտար փողոց **աչուրներուն**, հոգւոյն մէջ, / Դողդղագին պիտի փղաս որոնեմ / Եւ անծանօթ՝ պիտի մեռնիմ անոնց դէմ» (Վահան Թէքէեան)։

բ. – Բազմավանկ բառերու յոգնակին

Ներ յոգնակերտով յոգնակի կը կազմեն բազմավանկ պարզ՝ առփու-առփուններ, պարտէզ-պարտէզներ, քաղաք-քաղաքներ, սեղան-սեղաններ, պատուհան-պատուհաններ, հրապարակ-հրապարակներ, եւ վերջածանցաւոր գոյականները՝ ակնոց-ակնոցներ, փշրանք-փշրանքներ, խորհուրդ-խորհուրդներ, գիւղակ-գիւղակներ եւ այլն. բազմավանկ երկրորդ բաղադրիչով բարդ բառերը՝ գիւղաքաղաք-գիւղաքաղաքներ, գրասեղան-գրասեղաններ, մայրուղի-մայրուղիներ, պարահանդէս-պարահանդէսներ եւ այլն։

Նկատի ունենալ.

– Ք յոգնակերտով յոգնակի կը կազմէ *փղայ* բառը՝ *փղաք*, որ նոյնպէս ունի *փղաներ* ձեւը։ *Տղաքներ* մերժելի ձեւ մըն է. «Լեզուն... / զոր խօսեր / էին անուշ փղաքներ, գուցէ խօսող չունենայ» (Վահան Թէքէեան)։ *Ծնողք* բառը կ'արտայայտէ հայր ու մայր, իսկ երբեմն անոնցմէ մէկը միայն. շփոթը փարատելու համար այժմ լայն տարածում ունին *ծնող* եւ *ծնողներ*. *ծնողք* եւ *ծնողքներ* ձեւերը մերժուած են իբրեւ եզակի ու յոգնակի։ *Ծնողք* ձեւը ձեռք բերած է հաւաքական իմաստ՝ *խնամակալութիւն* – *ծնողք հանդիպում*, *ծնողք* եւ *զաւակ յարաբերութիւն*, *9-րդ դասարանի ծնողք*։ Օրինակներ՝ «Ան բացառաբար **ծնողքէն** (ու շար հաւանաբար **մեծ ծնողներէն**) պիտի սրանայ իր կրթութիւնը, ներառեալ՝ հայեցի կրթութիւնը»։ «Շատ կարեւոր է **ծնողքի** ազդեցութիւնը զակին վրայ»։ «**Ծնողք** որքան կը փրկապետէ իր մայրենի լեզուին ու մշակոյթին»։ «**Ծնողները** իրենց զաւակները հայկական վարժարան կը դրկեն» (Վրէժ-Արմէն)։

Հանդիսաւոր խօսքի մէջ կայ նաեւ *տիտար* բառի *տեարք* յոգնակին:

– Ք մասնիկով յոգնակի կրնան կազմել նաեւ *ացի/եցի/ցի* ածանցով տեղացիութիւն արտայայտող գոյականները, որոնք աւելի շատ *ներ* մասնիկով կը գործածուին՝ *գիւղացիներ-գիւղացիք, տեղացիներ-տեղացիք, ձորեցիներ-ձորեցիք, հալէպցիներ-հալէպցիք*: Ք յոգնակերտով ձեւերը ունին սահմանափակ գործածութիւն, հանդէս կու գան միայն ենթակայի դերով ու կամ իբրեւ կոչական, միշտ անյօդ կը գործածուին. «*Գիւղացիք արտերէն վերադարձան*», «*Ո՛ր մնացիք, երեսանցիք*», «*Տեղացիք չեն յարգեր օտարերկրացիները*»:

Տիկիններ եւ *պարոններ* ձեւերուն դիմաց հանդիսաւոր խօսքի մէջ կան նաեւ *տիկնայք* եւ *պարոնայք* յոգնակիները՝ *այք* յոգնակերտով, յատկապէս կոչական խօսքի մէջ:

Յոգնակերտ մասնիկը ստանալով՝ բազմաձայն բառերը կը կորսնցնեն բառավերջի *յ* անձայն գիրը. *տղայ՝ տղաք, շուկայ՝ շուկաներ, պաշտօնեայ՝ պաշտօնեաներ, հաւաքածոյ՝ հաւաքածոներ, բրածոյ՝ բրածոներ* եւ այլն:

գ.- Միավանկ բաղադրիչով վերջացող բարդ բառերու յոգնակիի կազմութիւնը⁸

Միավանկ բաղադրիչով վերջացող բարդ գոյականները (ոազմա-նաւ, ջր-վէժ, հիւանդա-պահ) յոգնակին կը կազմեն *եր* կամ *ներ* յոգնակերտներով:

⁸ Սփիւռքահայ իրականութեան մէջ միավանկ բաղադրիչով բարդ բառերու յոգնակիի կազմութեան մասին քերականութեան դասագիրքերը անդրադարձած են համառօտ կերպով: Միավանկ բաղադրիչով բառերու յոգնակիներու այբբենական երկու ցանկ ներկայացուցած է Կարօ Առաքելեան, տես նոյնին *Դիւրին հայերէն -1- Ք. մաս*, Պէյրութ, 2007, էջ 125-126. *Դիւրին հայերէն, -2-*, Պէյրութ, 2008, էջ 187-188: Արմենակ Եղիայեան հարցը քննած է ըստ վերջին միավանկ բաղադրիչներու. տես նոյնին *Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց*, էջ 143-158: Մենք ես կը հետեւինք վերջինիս օրինակին, որովհետեւ համոզուած ենք, որ կարելի չէ անգիր ընել իւրաքանչիւր պարագան եւ ոչ ալ բաւարարուիլ եղած բառարաններով. կողմնորոշուելու համար աւելի նպատակայարմար է այս եղանակը:

**1) Միավանկ բաղադրիչով վերջացող գոյականներու յոգ-
նակիի կազմութիւնը եր-ով**

Բառը եր կ'առնէ, երբ մէկը կամ բան մը ցոյց կու տայ, որովհետեւ երկրորդ բաղադրիչը իբրեւ անուն գործածուած է: Այսպէս՝ *հրաւիրատոմս, բաժնետոմս, ուղեպոմս, այցելոմս* բառերէն իւրաքանչիւրը բան մը ցոյց կու տայ՝ *տոմս մը, տոմսի տարբեր տեսակ մը*. ուրեմն եր կ'առնեն՝ *հրաւիրատոմսեր, բաժնետոմսեր, ուղեպոմսեր, այցելոմսեր*: Տոմս գոյականը իր բուն իմաստը տուած է իւրաքանչիւր բարդութեան: *Սփիւռքահայ բարդ բառը անձ մը՝ մէկը ցոյց կու տայ*. հետեւաբար՝ *սփիւռքահայեր*: Այստեղ *հայ* գոյականը իր բուն իմաստը տուած է ամբողջ բարդութեան: Այդպէս են *ահազանգ՝ ահազանգեր, բանավէճ՝ բանավէճեր, գինետուն՝ գինետուններ, դասակարգ՝ դասակարգեր, զօրագունդ՝ զօրագունդեր, մասնատուփ՝ մասնատուփեր, նշագեղձ՝ նշագեղձեր, եղերամայր՝ եղերամայրեր, հողատէր՝ հողատէրեր, կնքահայր՝ կնքահայրեր* եւ այլն. բոլորն ալ եր-ով յոգնակի կ'ունենան, որովհետեւ բան մը կամ մէկը ցոյց կու տան:

Որոշ միավանկ բաղադրիչներ միշտ հանդէս կու գան իբրեւ գոյական. հետեւաբար՝ անոնցմով կազմուած բարդ բառերը միշտ եր կ'առնեն.

գաղթ՝ ներգաղթեր, արտագաղթեր.

գիծ՝ յարակագիծեր, նախագիծեր, տրամագիծեր, փակագիծեր.

դուլ՝ գործադուլեր, դասադուլեր, գինադուլեր, հացադուլեր⁹.

թերթ՝ օրաթերթեր, շաբաթաթերթեր, պարբերաթերթեր.

լար՝ ձայնալարեր, ելեկտրալարեր.

խաղ՝ բառախաղեր, մնջախաղեր, թատերախաղեր, թղթախաղեր, վիճակախաղեր, մարզախաղեր.

խումբ՝ պարախումբեր, զօրախումբեր, աւազակախումբեր, նուագախումբեր, երգչախումբեր.

⁹ Արեւելահայերէնի մէջ միշտ ներ՝ դասադուլներ, գործադուլներ:

կոյտ՝ աղբակոյտեր, քարակոյտեր, բառակոյտեր.

ճաշ՝ նախաճաշեր, հոգեճաշեր.

մաս՝ զօրամասեր, հողամասեր, ցամաքամասեր¹⁰.

մարտ՝ ճակատամարտեր, սուտերամարտեր, ըմբշամարտեր, կռիվամարտեր, ցլամարտեր.

շերտ՝ հողաշերտեր, ենթաշերտեր, բառաշերտեր.

վայր՝ դաշտավայրեր, հարթավայրեր, խաղավայրեր.

տառ՝ թաւապառեր, մեծապառեր, փոքրապառեր.

ցանկ՝ խաղացանկեր, երգացանկեր, բառացանկեր.

ցաւ՝ յօդացաւեր, գլխացաւեր, ծնկացաւեր.

քար՝ անկիւնաքարեր, յուշաքարեր, շիրմաքարեր, գերեզմանաքարեր, հիմնաքարեր, խաչքարեր, լողքարեր:

Բազմաթիւ են միավանկ այն բառերը, որոնք իրենց բուն իմաստը կու տան բարդութեան ու *եր կ'առնեն՝ թիւ, ժամ, լանջ, ծառ, կառք, կարգ, կազմ, հանք, հաւ, ճառ, ճիւղ, նաւ, ցուպ, վանք, փող, փորձ, փունջ, օղ եւ այլն:*

Միավանկ այն գոյականները, որոնք կրկնաձեւ յոգնակի ունին՝ բարդութեան մէջ սովորաբար առանց ն-ի հանդէս կու գան. խոսասփիլ ն-ով ձեւերէն. *հարսեր/հարսներ՝ նորահարսեր, մայրեր/մայրներ՝ բթամայրեր, մայրնեմայրեր, միջնամայրեր, ցուցամայրեր*, իսկ *լեռ* բառը, որ միայն ն-ի վերականգնումով յոգնակի ունի, նոյնը կը մնայ բարդութիւններու մէջ՝ *լեռներ՝ սառցալեռներ, նախալեռներ:*

Մէկուկէս վանկանի բաղադրիչներով բարդութիւնները, անուն մը ցոյց տալու պայմանով, դարձեալ *եր կ'առնեն*, ինչպէս *աստղ, արկղ, ոսկր* բառերը. *լուսաստղ՝ լուսաստղեր, գիսաստղ՝ գիսաստղեր, ծովաստղ՝ ծովաստղեր, կողոսկր՝ կողոսկրեր, այրոսկր՝ այրոսկրեր, փղոսկր՝ փղոսկրեր, կրծոսկր՝ կրծոսկրեր, աղբարկղ՝ աղբարկղեր, դրամարկղ՝ դրամարկղեր:* Խօսակցա-

¹⁰ Արեւելահայերէնը ունի *մանրամաս* բառը. մանրամասեր՝ մանր մասեր, մանրակ. *մանրամասներ՝* մանրամասնութիւններ:

կանին մէջ ասոնք, մանաւանդ *արկղ* բաղադրիչով բառերը, միտում ունին ներ-ով յոգնակի կազմելու. յանձնարարելի չէ:

Այսուհանդերձ, այս օրինաչափութիւնը բացարձակ չէ: Արեւմտահայերէնի մէջ քիչ չեն այն բառերը, ուր վերջին բաղադրիչը անուն մըն է, հանդէս կու գայ իբրեւ գոյական, բայց յոգնակին կը կազմեն ներ-ով: Հայերէնը ունի հիմնական, ընդհանուր օրէնք մը, որուն համաձայն՝ բազմավանկ բառերը *ներ* կ'առնեն, ու ամէն բաղադրեալ բառ, որուն բաղադրիչները հետզհետէ կը կորսնցնեն իրենց բառային ինքնուրոյնութիւնը, կը գիտակցուի իբրեւ բազմավանկ բառ ու բնականաբար *ներ* կ'առնէ: Այդ բառերը կարելի է խմբաւորել հետեւեալ խումբերուն մէջ.

– Իմաստափոխութեամբ, երբ երկրորդ բաղադրիչը իր հիմնական նշանակութենէն դուրս՝ այլ իմաստով մը գործածուած է կամ անկախ իմաստ մը տուած է բարդութեան¹¹. օրինակ՝ *ծխախոտը՝ ծխախոտեր, մոլախոտը՝ մոլախոտեր* (բոյսեր), բայց *ծխախոտներ* (սիկառէթ), *հեռախօսեր* (խօսք), բայց՝ *հեռախօսներ* (գործիք):

– Բազմաթիւ բարդութիւններու մէջ հանդէս գալով՝ ածանցանալու միտում ցոյց տուող բաղադրիչներով կազմուած բառերը, ինչպէս *պէտ* եւ *երգ* բաղադրիչները:

– Անյօդակապ բարդութիւններու մեծ թիւ մը, ուր օրինաչափութիւն մը մատնանշել դժուար է:

Ներ-ով յոգնակի ունին հետեւեալ բարդ բառերը.

զէն՝ *արծակազէններ, հրազէններ.*

կիթ՝ *կովկիթներ, հաւկիթներ, ձկնկիթներ.*

թարթ՝ *ակնթարթներ.*

հոր՝ *ջրհորներ. բայց՝ նալթահորեր, հանքահորեր.*

ուղտ՝ *ընձուղտներ. բայց՝ այծուղտեր*

դեղ՝ *տաքդեղներ.*

¹¹ Այս մասին տես Ա. Ա. Մարության. *Միավանկ բաղադրիչով բարդ գոյականների հոգնակիի կազմությունը ժամանակակից հայերենում*, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2003, թիւ 52, էջ 52-62:

վէժ՝ ջրվէժներ, քարավէժներ.

երթ՝ շքերթներ, ողջերթներ

կույթ՝ այգեկույթներ

եյթ՝ վերելքներ.

էջք՝ վայրէջքներ.

անցք (ճեղք, միջոց)՝ ջրանցքներ, լեռնանցքներ, նրբանցքներ, առանցքներ, տողանցքներ, օդանցքներ (օդի անցք՝ ճեղք), լուսանցքներ (տեստակի), բայց կայ նաև լուսանցքեր (լոյսի անցք՝ ճեղք):

կէտ բառը իբրև կէտ, կեդրոն կամ սկիզբ՝ բարձրակէտեր, կրակակէտեր, յենակէտեր, նպատակակէտեր, ելակէտեր, դարձակէտեր, մեկնակէտեր, սկզբնակէտեր. իբրև կէտադրական նշան ունի տատանումներ՝ ստորակէտեր/ստորակէտներ, վերջակէտեր/վերջակէտներ, միջակէտեր, բազմակէտեր. յանձնարարելի է եր. իբրև սկզբունք՝ տեսակէտներ, հայեցակէտներ: Նաև՝ ժամկէտներ՝ իբրև պայմանաժամ:

ազդ (յայտարարութիւն, լուր, ծանուցում)՝ բնազդներ, գովազդներ, մահազդներ, լուսազդներ.

բայ՝ դերբայներ, մակբայներ.

ափ՝ քարափներ, գետափներ, լճափներ, ծովափներ¹²:

այր՝ քարայրներ:

Երկձեւութեամբ հանդէս կու գան *խաչքուտեր/խաչքուտներ* (ցորենի հասկերէ հիսուած խաչաձեւ փունջ), *խաչքառեր/խաչքառներ* (գծավանդակի մէջ ցրուած տառերով բառախաղ). Յանձնարարելի կը մնան ներ-ով ձեւերը, որովհետև հոս բուռ եւ բառ բառերը իրենց բուն իմաստը չեն պարտադրած անոնց:

ձագ՝ աներձագներ.

այր՝ քեռայրներ, կեսրայրներ.

կին՝ քեռկիներ, երէցկիներ, տիկիներ.

¹² Արեւելահայերէնի մէջ՝ գետափեր, լճափեր, ծովափեր. բայց՝ քարափներ: Գետեզրեր բառի դիմաց արեւմտահայերէնը ունի գետեզրերներ:

քոյր՝ բուժքոյրներ:

Խօսակցականին մէջ կան նաեւ *մօրքորներ, հօրքորներ* յոգնակիները. ասոնց համաբանութեամբ ալ գրականին մէջ աւելի յաճախադէպ կը դառնան *մօրաքոյրներ, հօրաքոյրներ, կնքահայրներ* եւ *կնքամայրներ* ձեւերը, որոնք պէտք է ընդունելի համարուին:

Արշալոյսեր/արշալոյսներ, վերջալոյսեր/վերջալոյսներ. կայ նաեւ *բարիլոյսներ* ձեւը իբրեւ *բարեւներ:* Յանձնարարելի է ներ-ը, որովհետեւ *լոյս* բաղադրիչը իր բուն իմաստը չէ պարտադրած բարդութիւններուն՝ *առաւօտ, իրիկուն, բարեւ:* Բայց անդին *եր* ունի *ազդալոյսեր* բառը:

Որոշ միավանկ գոյականներ իբրեւ երկրորդ բաղադրիչ մեծ թիով բառերու մէջ ներ-ով հանդէս կու գան: Ասոնց մէջ ածանցանալու ընթացք մըն ալ կ'երեւի, ինչպէս է պարագան (*ա*)բան, (*ա*)պան, (*ա*)պաշտ, (*ա*)գէտ բաղադրիչներուն, որոնք *ներ* կ'առնեն, թէւ ասոնցմէ ոմանք կրնան նկատուիլ իբրեւ բայահիմքեր՝ *սրտաբաններ, երկրաբաններ, լեզուաբաններ, դոնապաններ, պահապաններ, կառապաններ, իրապաշտներ, սնտրիապաշտներ, վիպապաշտներ, գեղապաշտներ, ճարտարագէտներ, ռազմագէտներ, գրագէտներ* եւ այլն: Այսպէս՝

երգ արմատով կազմուած բոլոր բարդութիւնները՝ *մեներգներ, խմբերգներ, զուգերգներ, քայլերգներ, օրհներգներ, համերգներ* եւ այլն.

պետ արմատով բարդութիւնները, գրեթէ բոլորն ալ՝ *ներ. անջրպետներ, ասպետներ, խմբապետներ, նահապետներ, մայրապետներ, վարդապետներ, վարժապետներ, վարպետներ, հազարապետներ, դպրապետներ, ազգապետներ, արեւնապետներ, վարչապետներ, վեհապետներ, տասնապետներ, համայնքապետներ* եւ այլն:

Ներ-ի անցումը բոլոր խօսողներուն քով միաժամանակ ու համատեղ չ'երեւիր. ոմանց համար ներ-ով ձեւը տակաւին

կրնայ խորթ ու օտարոտի թուիլ, ինչպէս կ'երեւի վերի բառերու պարագային, ուր ներ-ը սակայն անլի տիրական է արդէն: Սփիւռքահայ մամուլին մէջ *համայնքապետ* բառը ունի միշտ *համայնքապետեր* յոգնակին: Այս խումբի բառերուն համար կողմնորոշիչը խօսակցական կենդանի լեզուն է. քերականական կանոնակարգումները խանգարող դեր կ'ունենան:

2) Միավանկ բաղադրիչով վերջացող փոխանուններու յոգնակիի կազմութիւնը ներ-ով.

Բառը **ներ** կ'առնէ, երբ բան մը ընող, բան մը եղող կամ եղած ցոյց կու տայ, որովհետեւ երկրորդ բաղադրիչը բայանուն մըն է կամ իբրեւ բայանուն գործածուած է: Օրինակ՝ *սեր* բառը նաեւ բայանուն է, բայ կը կազմէ՝ *սիրել*: Բարդ բառի մէջ հանդէս գալով բառին կու տայ բան մը ընողի իմաստը՝ «*Բարեկամս ազգասէր է*», այսինքն՝ ազգը սիրող է. հետեւաբար յոգնակին կ'ըլլայ *ազգասէրներ*: *Գնդացիր* բառին մէջ *ցիր* բաղադրիչը անուն չէ, այլ՝ *ցրել/ցրուել* բային արմատը. անով բայը կը դառնայ բան մը ընող (գնդակ ցրող), ուրեմն յոգնակին կ'ըլլայ *գնդացիրներ*:

Բայահիմքով վերջացող այս բարդ բառերը ածական են ու փոխանունաբար կը գործածուին իբրեւ գոյական. *ոմբաձիգներ՝ ոմբաձիգ գէնքեր, պատասխանատուներ՝ պատասխանատու անձեր, ազգասէրներ՝ ազգասէր մարդիկ, բարեգործներ՝ բարեգործ տիկիներ, մսակերներ՝ մսակեր կենդանիներ, ականատեսներ՝ ականատես վկաներ* եւ այլն: Այդպէս նաեւ *նորոծ՝ նորոծներ* (նոր օծուածներ), *նորածին՝ նորածիններ* (նոր ծնածներ), *գործազուրկ՝ գործազուրկներ* (գործէ զրկուածներ), *աչազուրկ՝ աչազուրկներ, ծնողազուրկ՝ ծնողազուրկներ, հայրենազուրկ՝ հայրենազուրկներ* եւ այլն:

Որոշ միավանկ բաղադրիչներ միշտ հանդէս կու գան բայահիմքի դերով, հետեւաբար անոնցմով կազմուած բարդ բառերը միշտ *ներ* կ'առնեն. այսպէս՝

բեր (բերող)՝ բանբերներ, լրաբերներ, բոթաբերներ.

տար (տանող)՝ հրամանատարներ, նամակատարներ, թղթատարներ, բեռնատարներ.

բոյժ (բուժող)՝ արամնաբոյժներ, բեկաբոյժներ, մանկաբոյժներ.

դիր (դրուած, դրուող, դնող)՝ ուսադիրներ, մակդիրներ, պսակադիրներ.

զանց (զանց ընող)՝ գերազանցներ, պարտազանցներ, օրինազանցներ.

թափ (թափող)՝ հողաթափներ, բեռնաթափներ.

թիռ (թռչող)՝ ուղղաթիռներ, հրթիռներ.

կիր (կրող)՝ բեռնակիրներ, ջրկիրներ, դրօշ(ակ)ակիրներ, նիզակակիրներ.

կալ (բան մը բռնող կամ պահող)՝ բռնակալներ, գրակալներ, գործակալներ, ծամակալներ, կրծկալներ.

կուլ (կլանող, կուլ տող)՝ փոշեկուլներ, ձկնկուլներ.

կից (նոյնը բանը եղող կամ ունեցող, կցող)՝ ազգակիցներ, աթոռակիցներ, կենակիցներ, սենեկակիցներ, տարեկիցներ, դրկիցներ.

հար (զարնող, նուագող, զարնուած)՝ դաշնակահարներ, ջութակահարներ, սիրահարներ, ցրտահարներ, հովահարներ.

ծիգ (նետող)՝ ռմբածիգներ, նետածիգներ, հրծիգներ.

մուլ (մղող)՝ ջրմուղներ, նաւթամուղներ.

որս (նետող)՝ ձկնորսներ, մարդորսներ.

պատ (պատող, պատած)՝ ցանկապատներ, զրահապատներ.

սէր (սիրող)՝ ազգասէրներ, գրասէրներ, բանասէրներ, փառասէրներ.

վար (վարող, ղեկավարող, քշող)՝ մեքենավարներ, շարժավարներ, ղեկավարներ, խմբավարներ:

տու (տողող)՝ դասատուներ, տեղեկատուներ, պատասխանատուներ.

փոր (փորող)՝ *փայտփորոներ, հանքափորոներ, գերեզմանափորոներ*

Այդպէս նաեւ *բուռվառ՝ բուռվառներ, ձկնորս՝ ձկնորսներ, մաքսանենգ՝ մաքսանենգներ, շուրջառ՝ շուրջառներ, սրճեփ՝ սրճեփներ, երկնաքեր՝ երկնաքերներ, խաչագող՝ խաչագողներ, ինքնահոս՝ ինքնահոսներ* եւ այլն:

– Որոշ միավանկ բաղադրիչներ հանդէս կու գան թէ՛ անունի դերով՝ առնելով *եր, թէ՛ բայափմբի դերով՝ առնելով ներ*. այսպէս՝

բոյս՝ *դեղաբոյսեր, ծովաբոյսեր, ծաղկաբոյսեր* (բոյս), բայց՝ *նորաբոյսներ* (նոր մէջտեղ եկածներ).

գործ՝ *ձեռագործեր, ասեղնագործեր* (գործ, գործուածք), բայց՝ *երկաթագործներ, հողագործներ, բարեգործներ* (գործող).

դարձ՝ *անկլինադարձեր, անցուդարձեր, հայրենադարձեր, տողադարձեր, վերադարձեր* (դառնալը), բայց՝ *հայրենադարձներ, նորադարձներ* (դարձող).

թաղ՝ *դիաթաղեր, մեռելաթաղեր* (թաղելը), բայց՝ *դիաթաղներ, մեռելաթաղներ* (թաղող).

կեր՝ *թռչնակերեր, անասնակերեր* (կեր, կերակուր), բայց՝ *թռչնակերներ, ամենակերներ, խոտակերներ, մսակերներ* (ուտող).

կոչ՝ *մարտակոչեր, ռազմակոչեր, դատակոչեր* (դիմում, հրաւեր), բայց՝ *ժամկոչներ* (կանչող, հրաւիրող).

հատ՝ *գարեհատեր, դեղահատեր, ադամանդահատեր* (հատ, հատիկ), բայց՝ *դրամահատներ, փայտահատներ, ադամանդահատներ* (հատող, կտրող).

շար՝ *ադամնաշարեր, դիպաշարեր, զօրաշարեր, կառաշարեր, մարենաշարեր, ստեղնաշարեր, սիւնաշարեր, գրաշարեր, տողաշարեր* (շարք), բայց՝ *գրաշարներ, տողաշարներ* (շարող).

շարժ՝ *երկրաշարժեր, զօրաշարժեր, տեղաշարժեր* (շարժում, շարժիլը), բայց՝ *ինքնաշարժներ, շոգեշարժներ, վայրաշարժներ* (շարժող).

չափ՝ արժեչափեր, ձեւաչափեր, պատժաչափեր, քայլաչափեր (չափ), բայց՝ անկիւնաչափներ, երկրաչափներ, ուղեչափներ, ջերմաչափներ (չափող)։

պահ՝ դասապահեր, իրիկնապահեր (պահ, ատեն), բայց՝ գիշերապահներ, կարգապահներ, ամանդապահներ, հերթապահներ, շաբաթապահներ (պահող)։

ցան՝ աշնանացաներ, գարնանացաներ (ցանք, ցանելը), բայց՝ սերմնացաններ, հրացաններ, ջրցաններ (ցանող)։

ցոյց՝ զօրացոյցեր, հակացոյցեր, նստացոյցեր (ցոյց), բայց՝ ժամացոյցներ, կողմնացոյցներ, օրացոյցներ (ցոյց տուող)։

փոխ՝ քայլափոխեր, հերթափոխեր (փոփոխութիւն, փոխելը), բայց՝ լումայափոխներ, կրօնափոխներ, դաւանափոխներ (փոխող)։

քաղ՝ ծաղկաքաղեր, հասկաքաղեր, պողաքաղեր (քաղուածք, հաւաքում), բայց՝ ծաղկաքաղներ, պողաքաղներ, պատաքաղներ (քաղող)։

տես՝ աղջիկտեսեր, հիւանդտեսեր (տեսնելը), բայց՝ ականատեսներ, ամենատեսներ, կարճատեսներ, հանդիսատեսներ, լրտեսներ, տնտեսներ (տեսնող)։

Բայաւիմքին փոխարէն կրնան ըլլալ գոյական կամ ածական բաղադրիչներ, որոնցմով բարդ բառը որոշ յատկանիշ մը կամ որոշ վիճակ մը ունեցողի, բան մը եղողի կամ եղածի իմաստը կ'արտայայտէ։ Այսաձեական բարդութիւններն ալ փոխանուանաբար ներ-ով յոգնակի կը կազմեն։

մեծամեծ-մեծամեծներ

բարեսիրտ-բարեսիրտներ (բարի սիրտ ունեցողներ)

շիկահեր-շիկահերներ (շէկ մազ ունեցողներ)

գեղադէմ-գեղադէմներ (գեղեցիկ դէմք ունեցողներ)

նախագահ-նախագահներ (առաջին գահը ունեցողներ)

սեւամորթ-սեւամորթներ (սեւ մորթ ունեցողներ)

բթամիտ-բթամիտներ (բութ միտք ունեցողներ),

մեծամիտ-մեծամիտներ (մեծ միտք ունեցողներ),
կենդանակերպներ (կենդանիի կերպ ունեցողներ),
վաչկատուններ (վաչք՝ կառքը իբրեւ տուն ունեցողներ):

Այս խումբին մէջ կը մտնեն նախաձանցաւոր ածականները, որոնք լայնօրէն կը գործածուին իբրեւ գոյական, ինչպէս՝ *առդիր-առդիրներ*, *բաղաձայն-բաղաձայններ*, *բացակայ-բացականեր*, *բացատր-բացատրներ*, *մակդիր-մակդիրներ*, *ներդիր-ներդիրներ*, *տարաբախտ-տարաբախտներ*, *գերադաս-գերադասներ*, *ստորադաս-ստորադասներ* եւ այլն: Նոյնպէս՝ ժխտական նախաձանցներով (ան, ապ, դժ, տ, չ) ածականները փոխանուանաբար գործածուելու պարագային՝ *անգութ-անգութներ*, *ապուշ-ապուշներ*, *դժբախտ-դժբախտներ*, *տմարդ-տմարդներ*, *տժգոյն-տժգոյններ*, *չտես-չտեսներ* եւ այլն:

Որոշ միավանկ բաղադրիչներ միայն բան մը ունեցողի իմաստ կու տան բարդութեան. ասոնք ազատօրէն կրնան գործածուիլ իբրեւ փոխանուն եւ ստանալ *ներ*:

գար՝ *խելագարներ* (խելքի հիւանդութիւն ունեցող), *մտագարներ*, *ջղագարներ*, *սրտագարներ*.

գոյն՝ *մոխրագոյններ* (մոխիրի գոյն ունեցողներ), *սրճագոյններ*, *գոյնզգոյններ*, *լուագոյններ*, *բարձրագոյններ*.

մոլ՝ *գինեմոլներ* (գինի խմելու մոլութիւն ունեցողներ), *գրամոլներ*, *խաղամոլներ*, *կնամոլներ*, *ցուցամոլներ*, *փառամոլներ* եւ այլն:

Որոշ միավանկ բաղադրիչներ բարդութեան մէջ տեղ մը անունի (եր), այլ տեղ բան մը ունեցողի կամ եղողի իմաստ կրնան ունենալ (ներ), ինչպէս՝

զօր՝ *աշխարհազօրեր*, *զրահազօրեր*, *կայազօրեր*, *հեծելազօրեր*, *պահակազօրեր* (զօրք), բայց՝ *լիազօրներ*, *ամենազօրներ*, *համազօրներ* (զօրութիւն ունեցող).

տուն՝ *գերեզմանատուններ*, *գրատուններ*, *կաթնատուններ*, *ձեռագրատուններ*, (տուն), բայց՝ *մեծատուններ* (մեծ տուն ունեցող անձեր), *վաչկատուններ* (կառքը իբրեւ տուն ունեցողներ):

Վերջին բաղադրիչը կրնայ երեք իմաստով ալ գործածուիլ բարդութիւններու մէջ, ինչպէս *գիր* բառը: Ան իբրեւ բայահիմք բարդութեան կու տայ 1) բան մը ընողի՝ *գրողի* իմաստ. *պատմագիր՝ պատմագիրներ, խմբագիր՝ խմբագիրներ, ակնարկագիր՝ ակնարկագիրներ, վիպագիր՝ վիպագիրներ, գրագիր՝ գրագիրներ* եւ այլն. 2) կը գործածուի իբրեւ գոյական՝ *տառ* իմաստով ու բարդութեան կու տայ տառատեսակի մը իմաստը. *բեւեռագիր՝ բեւեռագիրեր, սեպագիր՝ սեպագիրեր, երկաթագիր՝ երկաթագիրեր, շեղագիր՝ շեղագիրեր, զարդագիր՝ զարդագիրեր, պատմագիր՝ պատմագիրեր* (պատմական գիրեր) եւ այլն. 3) կը գործածուի *գրութիւն, գրուածք* իմաստով. այդ պարագային դարձեալ *ներ* կ'առնէ. *գնահատագիր՝ գնահատագիրներ, յայտագիր՝ յայտագիրներ, պատուոգիր՝ պատուոգիրներ, դեղագիր՝ դեղագիրներ, ծրագիր՝ ծրագիրներ, ցաւակցագիր՝ ցաւակցագիրներ* եւ այլն: Ասոնք ոչ թէ գրատեսակ են, այլ՝ գրութիւններ: Այստեղ հնարաւոր շփոթութիւն կրնայ ստեղծուիլ *գրութիւն* եւ *անձ* ցոյց տուող եզրերու պարագային: Լեզուն *անձ* ցոյց տուող եզրի պարագային ստեղծած է նոր բառ. այսպէս՝ *մեքենագիր* բառը հայերէնի մէջ կը նշանակէր *գրամեքենայով գրուած գրութիւն*, յոգնակին՝ *մեքենագիրներ*, որ երբեք *անձ* ցոյց չէր տար. լեզուն հնարաւոր շփոթէն խուսափելու համար ունէր *անձ* նշող *մեքենագրող* բառը: Այդպէս նաեւ *տպագիրեր* – *տպագիրներ*, բայց՝ *տպագրիչ, ձեռագիրեր* – *ձեռագիրներ*, բայց՝ *ձեռագրիչ, վիմագիրեր* – *վիմագիրներ*, բայց՝ *վիմագրիչ* կամ *փորագրիչ*¹³:

¹³ Արեւելահայերը գրութիւն ցոյց տուող բառերը եւս յոգնակի կը կազմեն եր-ով եւ ծայնաւորի հնչիւնափոխութեամբ՝ *գնահատագրեր, յայտագրեր, պատուոգրեր, ծրագրեր*: Մեր մէջ ալ գործածողներ կան: Երկարատեմէն փորձուած ըլլալով հանդերձ՝ արեւմտահայերէնի համար խորթ ձեւեր կը մնան: Արմենակ Եղիայեան *գիր* բառին *տառ* ու *գրութիւն* իմաստները կը նոյնացնէ ու կը հակադրէ *գրող* իմաստին՝ եր-ով եւ ներով յոգնականացած բառերու երկու սիւնակ բերելով: Գիր ու գրութիւն իմաստներով բոլոր բառերը կու տայ եր-ով եւ ի-ի սղումով՝ *ամսագրեր, ծրագրեր, լրագրեր, ճապակագրեր, զարդագրեր, օրագրեր* եւ այլն: Կը գրէ. «Եթէ յոգնակին փորձենք անհնչիւնափոխ կատարել եւ զայն արտասանել **լրագիրեր** ձեւով, ապա հակում պիտի յառաջանայ ըսելու

Կարգ մը միավանկ բաղադրիչներ կրնան երկու, նոյնիսկ երեք դերերով հանդէս գալ. հոս եւս *եր* եւ *ներ* յոգնակերտները ունին իմաստազատիչ դեր:

Այսպէս՝

խօս՝ կարգախօսեր, նշանախօսեր, հեռախօսեր (խօսք), բայց՝ արեւնախօսներ, գրախօսներ, դասախօսներ, շարախօսներ, ստրախօսներ (խօսող), բարձրախօսներ, հեռախօսներ (գործիք):

կապ՝ գլխակապեր, վիրակապեր, ծնկակապեր (կապ), շաղկապներ, խօսկապներ (կապող), վզկապներ եւ փողկապներ (իբրեւ հագուստի տեսակ):

մուտ/մուտք՝ շքամուտքեր, ճակատամուտքեր, նախամուտքեր, (դուռ, մուտք), բայց՝ եկամուտներ, լուսամուտներ, նորամուտներ (մտնող, մտցնող կամ մտած), այլեւ՝ արեւամուտներ, գարնանամուտներ, ձմեռնամուտներ, փարեմուտներ, վերամուտներ (սկիզբ):

նիշ՝ ազդանիշեր, ախտանիշեր, աստղանիշեր (նշան, ցուցիչ), բազմանիշներ, հոմանիշներ, հականիշներ, նոյնանիշներ (նշանակութիւն, իմաստ), դրամանիշներ, յարկանիշներ, չափանիշներ/ (բան մը նշող):

լրագիրներ, որ սխալ է. լրագիրը բան մը գրող չէ, գրութեան մը պատճենն է: Ասոնց հնչիւնափոխ կիրարկութիւնը՝ **լրագրեր**, կը թոյլատրէ մեզի խուսափիլ նման սխալ կիրարկութենէ: Պէտք չէ միւս ծայրայեղութեան մէջ ալ մտնել՝ հնչիւնափոխելով երկրորդ սիւնակի բառերը, որպէսզի չստիպուինք ըսել **գրագրներ** եւ այլն, որ սխալ է անշուշտ: Ռաֆֆի 135 տարի առաջ կը գրէր «Ինքնախաբէութիւն»-ին մէջ. «Նրանք լինում են... **լրագիրների և ամսագիրների խմբագիրներ**». այսօր արեւելահայերու բացարձակ մեծամասստութիւնը պիտի ըսէր. «...**լրագրերի եւ ամսագրերի խմբագիրներ**» (Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, ձեռնարկ արեւմտահայերէնի պաշտպանութեան յանձնախումբի, էջ 147-148):

Ասիկա կանոնակարգման կտրուկ ձեւ մըն է ու չի համապատասխաներ լեզուի բնական վիճակին: Լեզուի մէջ կայ *գիր* եւ *գրութիւն* արտայայտող բառերու կենդանի զատորոշում, իսկ անձի հետ չզիտթելու համար ալ, տեսանք, լեզուն ունի իր հնարքը: Հոս՝ *լրագիր-լրագիրներ* բառը երբեք անձ ցոյց չի տար. անոր համար ունինք *լրագրող* բառը: Ասկէ անկախ՝ արեւելահայերէնի մէջ եւս տակաւին կը հանդիպինք *լրագիրներ*, *ձեռագիրներ*, *ամսագիրներ* ձեւերուն:

դ.– Գոյականի եզակի եւ յոգնակի ձեւերու գործածութեան կանոններ

Թանձրացական (նիւթական իմաստ ունեցող) գոյականները կրնան լրացուիլ քանակական թուականներով եւ ունենալ յոգնակի թիւ՝ *երկու աթոռ, քսան խանութ, օրեր առաջ, տարիներ ետք, ծառեր չորցան, տուներ քանդուեցան, բնակիչները տուժեցին*:

Նկատի ունենալ հետեւեալ պարագաները.

1) **Վերացական** (ոչ նիւթական, ոչ թանձրացական) գոյականներու քերականական տարբերութիւնը թանձրականներէն այն է, որ անոնք չեն կրնար լրացուիլ քանակական թուականներով եւ ունենալ յոգնակի թիւ: Չենք կրնար ըսել *մէկ ընթացք կամ ընթացքներ, երկու մտածում, մտածումներ, մէկ հպարտութիւն, հպարտութիւններ, մէկ աղքատութիւն, աղքատութիւններ, մէկ ծագում, ծագումներ*, բացի այն պարագաներէն, երբ բառը հաւասարապէս ստացած է նաեւ թանձրացական իմաստ, ինչպէս «*Մէկ շարժումով առջեւ գնա՛*», «*Ձախող շարժումներ կատարեց*», «*Երկու նկատողութիւն ստացաւ*», «*Նկատողութիւնները շար էին*»:

2) **Նիւթ** կամ **զանգուած** ցոյց տուող գոյականները հատերու չեն բաժնուիր, չեն թուարկուիր, ինչպէս՝ *պողպատ, պղինձ, ոսկի, երկաթ, արծաթ, հանքածուխ, արճիճ, ծծումբ, ալիւր, օդ, ջրածին, թթուածին, ջուր, գինի, մելան, մեղր, կաթ, մածուն, քացախ* եւ այլն: Ասոնք կրնան ստանալ *քիչ* ու *շատ* որոշիչները, բայց չեն կրնար գործածուիլ քանակական թուականներու հետ եւ յոգնակի չեն ունենար: Քանակական թուականները կրնան գործածուիլ զանգուածին չափը ցոյց տուող եզակի գոյականներուն հետ, ինչպէս՝ *երկու քիլօ մածուն, երեք տակառ գինի, երկու պարկ ալիւր, տասը ամբար ցորեն* եւ այլն: Այս բառերը կրնան յոգնակի գործածուիլ միայն, երբ կը գործածուին այդ նիւթէն պատրաստուած արտադրութեան մը իմաստով, օրինակ՝ «*Ոս-*

կիները հեպը վերցուց». հոս նկատի ունինք ոսկիէ շինուած զարդեղէնը կամ այլ իրեր. *պղինձները՝ պղինձէ շինուած մեծ կաթսաները, ջուրերը կ'ըսենք, երբ նկատի կ'ունենանք տարբեր մակնիշի ջուրի սրուակներ, նոյնպէս՝ գինիներ, օղիներ, կաթեր եւ այլն:*

3) **Բուն հաւաքական գոյականներ.** ասոնք եզակի ձեով կ'արտայայտեն յոգնակի նշանակութիւն եւ կրնան յոգնակիով ալ փոխարինուիլ: Այդպէս են *ուրթին* ածանցով շարք մը գոյականներ, ինչպէս՝ *աշակերտութիւն-աշակերտներ, մտաւորականութիւն-մտաւորականներ, հոգեւորականութիւն-հոգեւորականներ, ուսանողութիւն-ուսանողներ:* Հաւաքական գոյականներ կը կազմեն նաեւ *անի* (աւագանի, նամականի, ընտրանի, առածանի), *որայք* (դեղորայք, արտորայք), *ոտիք* (փորոտիք), *եղէն* (ոսկեղէն՝ ոսկիով շինուած իրեր, խմորեղէն՝ խմորով շինուած ուտելիքներ) ածանցները: Ասոնք նոյն տեսակի իրերու հաւաքական անուններ են: Հաւաքական գոյականները յոգնակի թիւ չունին: Կարելի չէ ըսել *աշակերտութիւններ, խմորեղէններ, նամականիներ* եւ այլն. այսպէս կ'ըսուի. «Ազգային վարժարաններու աշակերտութիւնը ներկայ եղաւ Պապարագին»: «Պապրաստուած խմորեղէնը հրամցուեցաւ ներկաներուն»: «Բանջարեղէնը թարմ էր»: «Ձարդեղէնը հեպս վերցուցի»: «Նահապակ գրողներու վերջերս հրատարակուած նամականին կարդացի»:

4) **Անեզական գոյականներ.** - Տոհմ, գերդաստան ու խմբակցութիւն ցոյց տուող գոյականները կը կազմուին *ենք, անք, եանք* ածանցներով՝ *Սարգիսենք, Սարգիսեանենք, Հայկենք, Վարդանանք, Ղեւոնդեանք* եւ այլն: Ասոնք յոգնակի իմաստ ու ձեւ ունին եւ եզակի թիւով չեն գործածուիր, անեզական են: Ուղղականին մէջ ունին *ք*, իսկ սեռական-տրականին մէջ *ց՝ Յարութենք-Յարութենց, Վարդանանք-Վարդանանց:*

5) **Անորոշ գոյականը** թուականներուն հետ եզակի կը գործածուի: Կ'ըսենք *փասը գրասեղան, հարիւր տուն, հազար զինուոր, երկու միլիոն բնակիչ*, նոյնիսկ եթէ ենթակայի դեր ունի, հետեւաբար ստորոգիչն ալ եզակի է, թէւ յոգնակիութեան իմաստը թուականէն ընկալելի կը դառնայ՝ *«Պարտէզին մէջ երկու ծառ չորցաւ», «Երկրաշարժի հետեւանքով հարիւր տուն քանդուեցաւ», «Երկու միլիոն բնակիչ տուժեց»*: Հետեւաբար արտօնելի չէ ըսել *երկու օրեր առաջ, հինգ ամիսներ ետք, երկու ծառեր, հարիւր տուններ, միլիոն բնակիչներ*, բացի երբ կը շեշտենք լրացեալ գոյականին մէկէ աւելի ըլլալը՝ *երկու օրեր առաջ, փասը աշակերտներ*:

Թուականին հետ գործածուող գոյականը յոգնակի կը դրուի հետեւեալ պարագաներուն.

– Երբ գործածուած է որոշիչ յօդով՝ *երեք հրացանակիրները, եօթը թզուկները, Մուսա լեռան քառասուն օրերը*:

– Երբ թուականէն ետք որեւէ որոշիչ գայ՝ *երկու պտղափրու ծառեր, փասը նոր գրասեղաններ, հարիւր նորակառոյց տուններ*:

6) Գոյականի սեռական հոլովը եզակի կը դրուի, երբ որոշիչի պաշտօն ունի, այսինքն՝ լրացեալին ինչ տեսակ ըլլալը ցոյց կու տայ՝ *կովու աչքեր, թուղթի տեսակներ, խաղողի ողկոյզներ, սեղանի ծածկոցներ, փողոցի լամբեր, դաշտի ծաղիկներ, շան հաջոց, սիրոյ խոստովանութիւններ* եւ այլն: *Դաշտերու ծաղիկներ* կապակցութեան մէջ *դաշտերու* բառը որոշիչ չէ, յատկացուցիչ է, նկատի ունի տարբեր դաշտերէ բերուած ծաղիկներ. նոյն ձեւով կրնանք ըսել *փարբեր թուղթերու փրցակներ, շուններուն հաջոցը* եւ այլն:

7) Յոգնակի ենթակայի գոյական ստորոգելին սովորաբար եզակի կը դրուի՝ *«Դուք զինուոր էք», «Անոնք աշակերտ են», «Սարգիսն ու Աւետիսը բժիշկ են», «Մենք ուսուցիչ ենք», բայց վերադիր ունենալու պարագային յոգնակի կ'ըլլայ՝ «Դուք հերոս զինուորներ էք», «Անոնք յառաջադէմ աշակերտներ են»,*

«Սարգիսն ու Աւերիսը **հմուտ բժիշկներ են**», «Մենք **փորձառու ուսուցիչներ ենք**»:

8) Առանց կապին խնդիր գոյականը սովորաբար եզակի անորոշ է՝ առանց **գիրքի ներկայանալ, առանց վկայի դատարան երթալ, առանց զէնքի զինուորներ**:

9) Գոյականը եզակի իր ձեւով կրնայ յոգնակի իմաստ արտայայտել: Աւելորդաբանութիւն է, հայերէնի լեզուամտածողութեան համար չափազանց խորթ, երբ անտեղի յոգնակի կը գործածուի, մինչ խօսքէն ընկալելի է աստիկա. «Մենք **երգով ու պարով, փողով ու թմբուկով** կը դիմաւորէինք մեր թեկնածուն»: «Ընդդիմադիրները **լուիկ** կը նետէին անոր գլխուն»: «Հրդեհը մեծ **վնաս** պատճառեց բնակիչներուն»: Այդպէս նաեւ՝ **վարունգ** գնել, **լուիկ** ճգնել, **նպաստ** բաժնել, **մարզիկներուն կօշիկ** նուիրել, **աշակերտներուն տեպրակ, մատիտ, սրբիչ** եւ այլ պիտոյքներ տրամադրել եւ այլն: Այս նախադասութիւններուն թաւատառով անդամները յոգնակիի վերածելը ճոռոմաբանութիւն կ'ըլլայ:

10) Յաճախ կը հարցնեն՝ «**Ձեռնո՞ց դրի, թէ ձեռնոցներ, գուլպայ հագայ, թէ գուլպաներ**»: Այս բառերու պարագային եզակին տրամաբանօրէն զոյգը կը հասկցուի. գուլպայ մը կամ ձեռնոց մը գնել բնականաբար կը նշանակէ զոյգ մը գուլպայ, զոյգ մը ձեռնոց. հետեւաբար **ձեռնոց դնել, գուլպայ հագնիլ** արտայայտութիւնները կ'երթան զոյգին: Այսուհանդերձ՝ երբեք սխալ չէ նաեւ **գուլպաներս ու ձեռնոցներս հագայ** ըսելաձեւը, ուր զոյգ հասկացութիւնը առնուած է անջատաբար: Հարցը կը տարբերի **կրծկալ** եւ **ակնոց** բառերու պարագային: Երբեք արտօնելի չէ «**ակնոցներս դրի**» ըսելաձեւը, որ անգլերէնէ թարգմանութիւն է (անշուշտ եթէ մէկէ աւելի ակնոցներու մասին չէ խօսքը):

11) Յոգնակի ձեւով եզակի փոխանուններ ալ կան, ինչպէս «**Ծիւլեր**» պարբերաթերթ, «**Յուլեր**» մատենաշար: Թերթի մը որոշ

թիւերը նկատի ունենալու պարագային շատ սովորական է ըսել, օրինակ, *վերջին «Բագին»ները կարդացի*, բայց առնուազն անբարեհունչ է ըսել *վերջին «Ծիւեր»ները*: Այսպիսի պարագաներու նախընտրելի է ըսել *«Ծիւեր» պարբերաթերթի վերջին թիւերը*»:

1.6.– Գոյականի հոլովի քերականական կարգը

Հոլովումը խօսքի մէջ գոյականին եւ գոյականական իմաստ արտայայտող բառերուն եւ դերանուններուն կրած քերականական փոփոխութիւնն է: Իւրաքանչիւր փոփոխութիւն կը կոչուի **հոլով**: Արեւմտահայերէնի հոլովման համակարգը ունի վեց հոլով. գոյականը վեց հոլովին դիմաց ունի չորս հոլովածու, մինչ անձնական դերանունը՝ վեց: Այսպէս՝

գոյական

անձնական դերանուն

Ուղղական

ծառ

Ա. դէմք, եզակի

ես

Հայցական

»

զիս

Սեռական

ծառի

իմ

Տրական

»

ինծի

Բացառական

ծառէ

ինձմէ

Գործիական

ծառով

ինձմով

Արեւմտահայերէնը չունի ներգոյական հոլով:

Գոյականի ուղղական եւ հայցական հոլովները բառի ուղիղ ձեւով կ'արտայայտուին (ծառ, ձի, քաջութիւն, պատմութիւն): Սեռական եւ տրական հոլովածուները նոյնպէս նոյնական են, թէեւ գոյականի տարբեր խումբեր ունին առանձին հոլովամասնիկներ: կը կազմուին երկու ձեւով. բառի վրայ հոլովամասնիկ անելցնելով (արտաքին թեքում. *ծառ՝ ծառի, քոյր՝ քրոջ, գիշեր՝ գիշերուան*) եւ վերջավանկի փակ ձայնաւորի հնչիւնափոխութեամբ (ներքին թեքում. *տուն՝ տան, հայր՝ հօր, դուստր՝ դստեր, քաջութիւն՝ քաջութեան*): Արտաքին թեքումի հոլովումներն են *ի, ու, ան, ուայ/ուան, ոջ, եան, ոյ, այ, ց (աց, ից, անց), ոց*, իսկ ներ-

քին թեքումի հոլովումներն են *ի>եա, ու>ա, այ>օ, (ը)>ե*: Արեւելահայերէնը կիրառական որոշ ոլորտներու տարբերութեամբ ունի նոյն հոլովումները: Որոշ տարբերութիւններ կը ստեղծուին հայաստանեան ուղղագրութեամբ. *ուայ՝ վա, ոյ՝ ո, այ՝ ա, եան՝ յան*, կամ հոլովումները խումբ կը փոխեն, *իւ/եա* հոլովումը կ'ըլլայ *ա* ներքին հոլովում՝ *քաջութիւն՝ քաջության, այ/օ* հոլովումը՝ *ո* հոլովում՝ *հայր՝ հոր*:

Բացառական հոլովածելը կը կազմուի *է եւ մէ* մասնիկներով: Կը կազմուի երկու հիմքի վրայ. ուղղական հիմքի՝ *ծառ՝ ծառէ, սէր՝ սէրէ* եւ սեռական հիմքի վրայ՝ *քոյր-քրոջ՝ քրոջմէ, քաջութիւն-քաջութեան՝ քաջութենէ, հայր-հոր՝ հորմէ* եւ այլն: Արեւելահայերէնի բացառական հոլովածելերը կը կազմուին *ից* եւ *ուց* մասնիկներով՝ *ծառից, քրոջից, քաջութիւնից, հորից, սիրուց, քաղաքացուց*:

Գործիական հոլովածելերը կը կազմուին *ով, մով* եւ *բ* մասնիկներով: Կը կազմուին երկու հիմքի վրայ. ուղղական հիմքի՝ *ծառ-ծառով, եւ* սեռական հիմքի վրայ՝ *քոյր-քրոջ-քրոջմով, քաջութիւն-քաջութեան-քաջութեամբ, հայր-հոր-հորմով*: Կայ գրաբարածեւ գործիականի քանի մը պարագայ. *ընտանիք* բառի յոգնակի գործիականը ընդհանրապէս կու գայ *օք* հոլովամասնիկով՝ *ընտանեօք հաւաքուի, ընտանեօք ճամբորդել, ընտանեօք ուրախանալ*: *Ընտանեօք հանդերձ* կայուն դարձուածք մըն է: Կան նաեւ *կամօքն Աստուծոյ, Աստուծոյ շնորհիւ, բանիւ եւ գործով, ստուգիւ (ստոյգ կերպով), յաջորդիւ (յաջորդով), նախորդիւ (նախորդով) հազիւ, մասամբ, դիտմամբ, հիմամբ, իրաւամբ, ձեռամբ* քարացած արտայայտութիւններն ու բառերը:

Արեւելահայերէնի գործիական հոլովածելերը կը կազմուին *ով* եւ *բ* մասնիկներով՝ *ծառով, հորով, քաջութեամբ*:

Գոյականի հոլովական նոյնական ձեւերը (ուղղական եւ հայցական, սեռական եւ տրական) զանազանելու միակ կռուանը անոնց շարահիւսական պարտականութիւնն է, որ ձեւաբա-

նօրէն արտայայտուած կը գտնենք անձնական դերանուններու Ա. եւ Բ. դէմքերով. այլ խօսքով, ինչ հոլով որ ունենայ անձնական դերանունը՝ նոյն հոլովը կ'ունենայ գոյականը նոյն պաշտօնին համար: Օրինակ՝

Ոստիկանը անցորդը նկատեց: – **Ես** անցորդը նկատեցի:

Ոստիկանը – **Ես**՝ ուղղական հոլով:

Անցորդը **ոստիկանը** նկատեց: – Անցորդը **զիս** նկատեց:

Ոստիկանը – **զիս**՝ հայցական հոլով

Անցորդին պայուսակը – **իմ** պայուսակը

Անցորդին – **իմ**՝ սեռական հոլով

Ես պայուսակը **անցորդին** տուի: – Անցորդը պայուսակը

ինծի տուաւ:

Անցորդին – **ինծի**՝ տրական հոլով:

ա. – Արտաքին հոլովումներ

1) **Ի** կամ ընդհանրական հոլովում

Գոյականներու մեծամասնութիւնը, առանց իմաստաբանական ու ձեւաբանական տարբերակումի, սեռական-տրականի մէջ **ի** վերջաւորութիւնը կը ստանայ, այդ պատճառով ալ **ի** հոլովումը կը կոչուի **ընդհանրական** կամ **կանոնաւոր** հոլովում¹⁴, այսպէս՝ *մատր-մատրի, սեղան-սեղանի, մատանի-մատանիի, գիւղացի-գիւղացիի, գինի-գինիի, սատանայ-սատանայի, բազէ-բազէի, կատու-կատուի, հաւաքածոյ-հաւաքածոյի* եւ այլն:

Ի հոլովումը ունի ընդարձակուելու միտում ու կը ներգրաւէ տարբեր հոլովումներու ոլորտները՝ ստեղծելով բազմաձեւութիւններու երկար շարքեր. *սէր՝ սիրոյ-սէրի, կով՝ կովու-կովի,*

¹⁴ Հ. Արսէն Այտընեան կանոնաւոր հոլովում կը կոչէ բացառական եւ գործիական հոլովական ձեւերուն մէջ նոյն վերջաւորութիւնները ունեցողները, կէս զարտուղի՝ միայն բացառականին մէջ, իսկ բուն զարտուղի՝ բացառական եւ գործիական հոլովներուն մէջ տարբեր վերջաւորութիւն ունեցող հոլովումները. տես նոյնին *Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, էջ 5-12:

տալ՝ տալոջ-տալի, Լաթաքիա՝ Լաթաքիոյ-Լաթաքիայի, երեկոյ՝ երեկոյեան-երեկոյի, աղջիկ՝ աղջկայ-աղջիկի, արին՝ արեան-արինի, դուռ՝ դրան-դուռի, գարուն՝ գարնան-գարունի, հոլովում՝ հոլովման-հոլովումի, շուն՝ շան-շունի, կայսր՝ կայսեր-կայսրի: Սա կը նշանակէ երկու բան. որ *ի* հոլովումը ներթափանցած է գրեթէ բոլոր հոլովումներուն մէջ, որ այդ հոլովներէն դուրս գտնուող բոլոր բառերը կ'ենթարկուին միայն *ի* հոլովումին:

Հոլովումներու *ի-ի* անցումը արեւմտահայերէնի ժողովրդական խօսքի մէջ լայնօրէն գործող միտումը ըլլալով հանդերձ՝ քերականներու կողմէ կը զսպանակուի. այնպէս որ խօսակցականին ու նոյնիսկ այս կամ այն վաւերական գրողին հետ երեւցող անցումները միշտ չէ որ կ'ամրագրուին քերականներու կողմէ ու կը դառնան օրինաչափական:

Սակայն հարցը չի սահմանափակուիր միայն սոսկական երկձեւութիւններով: *Ի* հոլովումը միւս հոլովումներուն հետ կը կազմէ նաեւ կիրառական եւ իմաստային յստակ տարբերութիւններ ունեցող շարքեր, ինչպէս՝ *գիշեր՝ գիշերուան-գիշերին, մէկ՝ մէկուն-մէկին, տուն՝ տան-տունի, գլուխ՝ գլխու-գլուխի*, որոնք տեղ-տեղ անփոխարինելի են: Այսպէս՝

Կէսօրուան ճաշը (որոշիչ)

Կէսօրին կը հանդիպինք (ժամանակի պարագայ)

Թիւ *մէկին* անունը ինչ է (թուական)

Մէկուն հարցուր (անորոշ դերանուն)

Ոտանաւորի առաջին *տունին* մէջ (ոտանաւորի համար)

Տան/տունին մէջ մարդ կայ (բուն իմաստով)

Գիրքի առաջին *գլուխին* մէջ (բաժին)

Գլուխի/գլխու ցաւ ունիմ (բուն իմաստով):

Ի ընդհանուր հոլովումին կ'ենթարկուին նաեւ (առանց տարբերակի) գոյականաբար գործածուող այլ խօսքի մասեր, **ածականները**. *բարի՝ բարիի, աշխատասէր՝ աշխատասէրի,*

մոխրագոյն՝ մոխրագոյնի. **թուականները.** մէկ՝ մէկի¹⁵, երկու՝ երկուքի (ք-ի յաւելումով), հինգի՝ հինգի, հարիւր՝ հարիւրի, երկրորդ՝ երկրորդի, երրորդ՝ երրորդի. **ենթակայական, յարակատար եւ ապառնի դերբայները.** գրող՝ գրողի, մեկնող՝ մեկնողի, հեռացող՝ հեռացողի, նշանած՝ նշանածի, շահած՝ շահածի, հեռացած՝ հեռացածի, գալիք՝ գալիքի, տալիք՝ տալիքի, տեսնելիք՝ տեսնելիքի:

Ի ընդհանուր հոլովումին կ'ենթարկուին նաեւ (առանց տարբերակի) նոր փոխառութիւնները, անձի յատուկ անուններու գրական եւ բարբառային ձեւերը. տրամա՝ տրամայի, քրոնիկ՝ քրոնիկի, քիւօ՝ քիւլոյի, Անանիա՝ Անանիայի, Յովհաննէս՝ Յովհաննէսի, Մկրտիչ՝ Մկրտիչի, Մկօ՝ Մկոյի:

Բառաւերջի օ-ն (ո-ի փոխարէն) հոլովական թեք ձեւերուն մէջ կը վերածուի ո-ի եւ հոլովամասնիկէն առաջ կը ստանայ յ լծորդ գիրը. Կարօ՝ Կարոյի-Կարոյէ-Կարոյով: Յ լծորդը կը ստանան նաեւ ա-ով վերջացող բառերը. օփերա՝ օփերայի-օփերայէ-օփերայով: Հայերէնի միւս ձայնաւոր գիրերէն ետք յ-ի յաւելում չի կատարուիր. ափսէ՝ ափսէի, գինի՝ գինի, կապու՝ կապուի:

Արեւմտահայերէնի մէջ, ի հակադրութիւն գրաբարի եւ արեւելահայերէնի, ի հոլովման ենթարկուող բառի վերջին փակ դիրքի թոյլ ձայնաւորը ընդհանրապէս հնչիւնափոխութեան չ'ենթարկուիր՝ ջուր-ջուրի-ջուրէ-ջուրով, սիրտ-սիրտի-սիրտէ-սիրտով, մինչ արեւելահայերէնի մէջ կ'ըլլայ ջուր-ջրի-ջրից-ջրով-ջրում. սիրտ-սրտի-սրտից-սրտով-սրտում: Միւս՝ անկանոն հոլովումներուն մէջ հնչիւնափոխութիւնը պարտադիր է. դուստր՝ դուստրի, բայց՝ դստեր, էշ՝ էշի, բայց՝ իշու, աղջիկ՝ աղջիկի, բայց՝ աղջկայ, կնիկ՝ կնիկի, բայց՝ կնկայ, ամուսին՝ ամուսինի, բայց՝ ամուսնոյն:

Այսուհանդերձ, միայն ի ձայնաւորը քանի մը բառերու մէջ կրնայ սղիլ, ինչպէս՝ գիր՝ գրի, ուսուցիչ՝ ուսուցչի, սիրտ՝ սրտի, գիրկ՝ գրկի, միտք՝ մտքի, գիրք՝ գրքի, երկիր՝ երկրի, շիրիմ՝ շիր-

¹⁵ Մէկու-ն ձեւը անորոշ դերանուն է՝ մէկուն հարցմով:

մի, ին վերջայանգով բազմավանկ բառերուն մեծամասնութիւնը՝ *անկողին՝ անկողնի, լուսին՝ լուսնի, գետին՝ գետնի*: Թելադրելի է գործածել անփոփոխ ձեւը, երբ մանաւանդ *ի-ի* հնչիւնափոխութիւնը բոլորովին խորթ կրնայ հնչել բացառական եւ գործիական հոլովներուն մէջ: Տիրական ձեւեր են *գիրէն, գիրով, ուսուցիչէն, ուսուցիչով*, ուրեմն՝ *գիրի, ուսուցիչի*: Այսուհանդերձ *ի-ի* պարտադիր անկում ունին երկիր՝ *երկրի, երկրէ, երկրով*, գետին՝ *գետնի, գետնէն*, լուսին՝ *լուսնի* բառերը, մասամբ նաեւ *միրք՝ միրքի, սիրտ՝ սիրտի*: Ահաւասիկ գրական երկու հատուած, ուր անկման պարագաները աւելի շատ են քան անփոփոխները. «**Մտքիս լուսամտը բաց է: Քու հին վիշտերուդ ուղեցիկն եմ ես: Ու թռչունները սառած աչքի պէս պիտի փակին գետնին**: ...Բացած է **մտքի, նայուածքի, սրտի** գրեթէ բոլոր դռները: Ի վերջոյ, **գիրքի մը** յաջողութիւնը գրագէտին գործիքներուն մէջ չէ: Վերջին **հաշտով՝** վէպ մը ուռկան մըն է, զոր հեղինակը պէտք է նետէ ովկիանոս» (Վեհանոյշ Թեքեան): Նոյն հեղինակին գործին մէջ շատ անգամ կը հանդիպին նոյն բառին անհնչիւնափոխ եւ հնչիւնափոխուած ձեւերը. «**Բայց սիրտէ սիրտ լաւագոյն հաղորդիչները բանաստեղծութիւններն են**»: «**Հիմա ան սրտի մը հնոցին մէջ սիրոյ ծաղիկ մըն է**» (Իգնաս Սարըասլան):

Ի հոլովումի բառերէն քանի մը հատը հոլովական բոլոր ձեւերուն մէջ զուգաձեւաբար ունին նաեւ հիմքային *ա* ձայնաւորի կորուստ. *զաւակ՝ զաւակի-զակի, ճակատ՝ ճակատի-ճակտի, բերան՝ բերանի-բերնի*: Այս բառերուն համար սղումը աւելի տիրական է ժողովրդական խօսքին մէջ. *բերնէ բերան լեցուիլ, բերնէն ջուր կը վազէ, բերնին համը չի գիտեր, բերնին չափը փոփ, խօսքը բերնէն կ'ելլէ. ճակտի քրտինքով շահիլ, ճակտի գիր է, զակի կարօտ մնալ*:

Նկատուած է, որ *ի* հոլովումին ենթարկուած կարգ մը բառերու հնչիւնափոխուած եւ անհնչիւնափոխ տարբերակները բոլոր հոլովածեւերուն մէջ ունին կիրառական տարբերութիւններ:

Օրինակ, *ճակատի-ճակատի, ճակատէ-ճակատէ, մարմինի-մարմնի, բերանի-բերնի* զոյգերը հաւասարապէս կրնան հանդէս գալ իրենց բուն իմաստով՝ *մարմինի կոտորտութիւն-մարմնի կոտորտութիւն, ճակատի խորշում-ճակատի խորշում, բերանի խոռոչ-բերնի խոռոչ*, բայց երբ իմաստի փոփոխութիւն կայ՝ անհնչիւնափոխ ձեւը կը դառնայ պարտադիր. *եկեղեցական մարմինի անդամները, պատերազմի ճակատէն կամ պատերազմի ճակատին վրայ, կաթասայի բերանին կափարիչ դնել* եւ այլն:

Ի հոլովումին հոլովմանսիկներն են *ի, է, ու*:

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>ծառ</i>	<i>գինի</i>
<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>ծառի</i>	<i>գինիի</i>
<i>Բցո.</i>	<i>ծառէ</i>	<i>գինիէ</i>
<i>Գործ.</i>	<i>ծառով</i>	<i>գինիով</i>

Արեւելահայերէնի համար եւս *ի* հոլովումը ընդհանուր է: Կան հետեւեալ մասնակի տարբերութիւնները.

– Ի-ով վերջացող բազմական կառուցները արեւելահայերէնի մէջ կ'ենթարկուին *ու* արտաքին հոլովումին. *գինի՝ գինու, մատանի՝ մատանու*, արեւմտահայերէնի մէջ *ի* հոլովումին՝ *գինիի, մատանիի*:

– Բոլոր յոգնակիները արեւելահայերէնի մէջ կ'ենթարկուին *ի* հոլովումին. *ծառեր՝ ծառերի, սեղան՝ սեղանների*, մինչ արեւմտահայերէնի մէջ *ու* հոլովումին՝ *ծառերու, սեղաններու*:

– Ում ածանցով գոյականները արեւելահայերէնի մէջ կը հոլովուին *ան* հոլովումով. *հոլովում՝ հոլովման*, մինչ արեւմտահայերէնի մէջ կայ ապրող զուգածեութիւն՝ *հոլովման-հոլովումի*, թէեւ աւելի տիրական է *ի* հոլովումը:

– Արեւելահայերէնի մէջ տիրական երեւոյթ է *ի* եւ *ու* ձայնաւորներու սղումի պարագան. *ջուր՝ ջրի, միրգ՝ մրգի*, մինչ արեւմտահայերէնի մէջ կայ միայն *ի* եւ *ա* ձայնաւորներու անկումի մասնակի պարագայ, այդ ալ՝ միայն սահմանափակ թիւով բառերու պարագային, մեծ մասով իբրեւ զուգածեւ ներկայութիւն:

– *Ի*ա վերջաւորութեամբ աշխարհագրական յատուկ անուններու պարագային արեւելահայերէնի մէջ տիրականը *ի* հոլովումն է. *Ի*տրալիա՝ *Ի*տրալիայի, մինչ արեւմտահայերէնի մէջ՝ *ոյ* հոլովումը. *Ի*տրալիա՝ *Ի*տրալիոյ:

2) *Ու* հոլովում

Այս հոլովումին կ'ենթարկուին.

– Բայի աներեւոյթը (անորոշ դերբայ). *սիրելի՛ սիրելու, խնդալի՛ խնդալու*: *Իլ* լծորդութեան աներեւոյթի ի-ն կը փոխուի ե-ի՝ *խօսիլի՛ խօսելու-խօսելիք-խօսելով*: Արեւելահայերէնի մէջ աներեւոյթի երկու ձեւերն ալ նոյն հոլովման կ'ենթարկուին՝ *սիրելի՛ սիրելու, խնդալի՛ խնդալու, խօսելի՛ խօսելու*:

– *Եր* եւ *ներ* յոգնակերտներով կազմուած բոլոր յոգնակի գոյականները, ինչպէս՝ *ծառեր՛ ծառերու, քաղաք՛ քաղաքներու*:

Ու հոլովումին ենթարկուող միւս բառերը ձեւաբանական ու իմաստային առումներով տարբեր խումբերու կը պատկանին. անոնցմէ շատեր զուգաձեւաբար կ'ենթարկուին *ի* հոլովումին: Ասիկա հինէն եկող ընթացք մըն է եւ կապ չունի արեւելահայերէնի ազդեցութեան հետ: Հ. Արսէն Այտընեան կը գրէ. «Անոնցմէ շատերն առաջին հոլովման պէս կրնան հոլովուիլ՝ *ժամ՛ ժամու/ժամի, շահ՛ շահու/շահի, արեւ՛ արեւու/արեւի*»¹⁶: Շատ բառեր արդէն կտրականապէս անցած են *ի* հոլովումին՝ *թի, գահ, դի, պառաւ, արջ, խենթ, մանչ*. սակայն երկձեւութեան այս երեւոյթը կարգ մը բառերու պարագային կը շարունակուի տակաւին. *ի* հոլովումին փոխանցումը դեռ իր լրումին չէ հասած: Այսպէս՝

– Քանի մը բազմավանկ բառեր. *տղայ՛ տղու, ճամբայ՛ ճամբու. տղայի եւ ճամբայի* ձեւերը մերժուած կը մնան: *Արեւ՛ արեւու/արեւի, գլուխ՛ գլխու/գլուխի* գոյականները արդի արեւմտահայերէնի մէջ հանդէս կու գան զուգաձեւաբար. *գլխու* սեռականին աւելի յատուկ է բուն իմաստը՝ *գլխու ցաւ*, իսկ *գլուխի* ձեւին՝ *գիրքի բաժին* իմաստը: Բայց ասիկա իմաստային կտրուկ բա-

¹⁶ Հ. Արսէն Այտընեան, *Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, էջ 6:

ժանուճ մը չէ: Ահաւասիկ նոյն հեղինակին պատկանող նախադասութիւններ, ուր այս բառերը զուգաձեւաբար հանդէս կու գան. «Եթէ ըսեմ **արեւուն** տակ մերկացուած եմ՝ պիտի չհաւատաս»: «Դուն ծնար **արեւի** կողէն»: «**Արեւի** լոգանք կ'ընէ»: «Ծամակալներ ցողուններու պէս **գլխուն** երեսը շարած»: «Մովսէս Պէտրճեան... քսաներեքերորդ **գլխուն** մէջ կ'ըսէ» (Վեհանոյշ Թերեան):

– Շարք մը ժամանականիշ բառեր. *դար՝ դարու, ժամ՝ ժամու, պահ՝ պահու, այժմ՝ այժմու/այժմեան, մահ՝ մահու, ամիս-ամսու, շաբաթ՝ շաբթու: Մահ, ժամ, պահ, ամիս, շաբաթ* բառերը իբրեւ ժամանականիշ բառեր կը հոլովուին նաեւ *ուան* հոլովումով՝ *մահ՝ մահու/մահուան, ամիս՝ ամսու-ամսուան, շաբաթ՝ շաբթու-շաբթուան, ժամ՝ ժամու/ժամուան: Ու* հոլովման ձեւերը տրական հոլովով ժամանակի պարագայի պաշտօն կը կատարեն, իսկ *ուան* հոլովման ձեւերը՝ յատկացուցիչի: *Ամիս* եւ *շաբաթ* բառերը ժամանակի պարագայի պաշտօնը կը կատարեն հայցական հոլովով՝ «Այս ամիս պիտի գայ», «Գալ շաբաթ պիտի գայ»: *Ամսու, շաբթու սեռական* հոլովաձեւերը լայն կիրառութիւն ունին՝ *շաբթու սկիզբը, շաբթու կիսուն, շաբթու վերջը. «Դեկտեմբեր ամսուն վերջընթեր շաբթուն էր, Հալէպ ազապագրուեցաւ»:* *Շաբթու, ամսու* եւ *տարու* ձեւերը ունին նաեւ ածականական գործածութիւն մը՝ որոշիչի եւ ստորոգելիի դերերով՝ *երկու ամսու մանուկ է, երկու ամսու է. «Ես այն ապեն վեց տարու էի, եւ Ռուբէն, որ ինձմէ երեք տարու մեծ էր»* (Ծերենց): *Ասոնք* ունին *շաբթական, ամսական, տարեկան* բառերուն իմաստները:

Դար, ժամ, պահ բառերը յատկապէս բարդութիւններու մէջ աւելի հակուած են ի հոլովիչին՝ *ոսկեդարու/ոսկեդարի, դասա-ժամու/դասաժամի, դասապահու/դասապահի:*

– Շարք մը միավանկ բառեր. *ինչպէս՝ հայ՝ հայու, մարդ՝ մարդու/մարդի, հաւ՝ հաւու/հաւի, նաւ՝ նաւու/նաւի, ծով՝ ծովու/ծովի, հով՝ հովու/հովի, կով՝ կովու/կովի, ձի՝ ձիու/ձիի, էջ՝ իշու/*

էջի: Բացի *հայ* եւ *մարդ* բառերէն միւսերը հակուած են ի հոլովումին: Ահաասիկ գրական տողեր, ուր նոյն բառը երկձեւաբար հանդէս կու գայ: Օր.՝ «**Հովուն** ալիքներով եկուր»: «Գեղանկարներս կը յանձնեմ **հովին, ծովին**»: «Ե՛ւ ոսկորներուս հալիլը տեսայ եփուող **ծովուն** մէջ»: «Եւ **հովի** մեղրամոմէ թելերը հագիւ կը շարժին» (Վեհանոյշ Թեքեան):

Բացի *հայ* բառէն՝ բոլորը բարդութիւններու մէջ հակուած են ի հոլովումին՝ նախամարդու/նախամարդի, գետաձիւ/գետաձիի, բայց միայն՝ *օդանաւի, շոգենաւի, հնդկահաւի*:

Որոշ նոյնանուն բառեր ունին տարբեր հոլովում.

– *Շահ-շահու*՝ օգուտ, *շահի*՝ պարսիկ միապետ.

– *Պապ-պապու*՝ մեծ հայրիկ, *պապի*՝ Հոռմի պապը:

– *Մէկ* բառը իբրեւ թուական՝ կ’առնէ ի հոլովիչը (թիւ *մէկին, փասնմէկին*), իսկ իբրեւ անորոշ դերանուն՝ *ու* հոլովիչը. *մէկու* (մէկուն հարցուցի):

– *Ու* հոլովումին կ’ենթարկուին նաեւ *որ՝ որու, իրար՝ իրարու, ամէն՝ ամէնուն* դերանունները:

Ու հոլովումին պատկերը.

Ուղղ.-հայց.

Սեռ.-փր.

Բցո.

Գործ.

խօսիլ

խօսելու

խօսելէ

խօսելով

ծառեր

ծառերու

ծառերէ

ծառերով

հայ

հայու

հայէ

հայով

3) **Ան հոլովում**

Այս հոլովումին կ’ենթարկուին.

– *Գարուն՝ գարնան, աշուն՝ աշնան, ամառ՝ ամրան, ծմեռ՝ ծմրան*: *Ամառ* եւ *ծմեռ* բառերը ունին *ամառուան* եւ *ծմեռուան* կիրառական տարբերակները:

– Լեռ՝ լերան, դուռ՝ դրան/ դուռի, թոռ՝ թոռան (թոռնիկ-թոռնիկի), նուռ՝ նոսն/նուռի, ծոռ՝ ծոռան/ծոռի, բեռ՝ բեռան/բեռի, գառ՝ գառան/գառի (գառնուկ-գառնուկի), եզ՝ եզան/եզի, մատրուռ՝ մատրրան/մատրուռի բառերը: Միայն լեռ բառն է, որ այս շարքին մէջ կը պահէ ան-ի կայունութիւնը՝ լեռ-լերան, բայց բացառականը երկձեւ է՝ լեռնէն/լեռէն, գործիականը՝ լեռով:

Ձուկ բառը կը հոլովուի ի-ով՝ ձուկի, բայց ունինք ձկան իւղ յարադրութիւնը՝ ան-ով:

– Մանուկ՝ մանկան (բայց՝ Մանուկի, յատուկ անունը), էրիկ՝ էրկան: Երկուքն ալ կը հակին ի հոլովումին՝ մանուկի, էրիկի: Ասոնց հոլովական պատկերը կ'ըլլայ մանուկ՝ մանկան/մանուկի-մանուկէ-մանուկով, էրիկ՝ էրկան/էրիկի-էրիկէ-էրիկով: Կարելի է ըսել, որ մանկան եւ էրկան ձեւերը արդէն հինգած են:

– Ում ածանցով բառերը՝ ժամանում՝ ժամանման, ուսում՝ ուսման, շարժում՝ շարժման, երդում՝ երդման եւ այլն: Ասոնք ատելի կը հոլովուին ի-ով՝ հոլովումի, ժամանումի, խոնարհումի, ուսումի, շարժումի, երդումի, թէեւ ան հոլովումի ձեւը կիրառական տարբերութիւն մը կը պահէ կայուն բառակապակցութիւններու մէջ, կ'ըսենք երդման արարողութիւն, ուսման կարիք, շարժման ընթացք, սպասման սրահ, թաղման կարգ, հոլովման համակարգ, խթման գիշեր, խաւարման գիշեր, բացման արարողութիւն, փակման խօսք եւ այլն:

Ում ածանցով բառերը գործիական հոլովը կը կազմեն *բ* հոլովամասնիկով. կը դրուի սեռական հիմքի վրայ. *հոլովման-բ՝ հոլովմամբ*, օրինաչափական *նք>մք* հնչիւնափոխութեամբ: Ասիկա ներկայիս գրեթէ փոխարինուած է կանոնաւոր *ով* հոլովամասնիկով՝ *հոլովումով, խոնարհումով, ծագումով*: Ուրեմն՝ ում ածանցով բառերու հոլովումի պատկերը կ'ըլլայ՝ *հոլովում-հոլովման/հոլովումի-հոլովումէ-հոլովումով*:

Ան հոլովումին ենթարկուող հինգ բառ սեռական-տրականին մէջ ունին *ն>ր* տառափոխութիւն, որ գրաբարէն անցած է

աւանդական ուղղագրութեան. *լեռ-լերան, դուռ-դրան, ամառ-ամրան, ձմեռ-ձմրան, մատրուտ-մատրան*: Ռ-ով վերջացող միւս բառերը չեն ենթարկուիր այս օրինաչափութեան՝ *թոռ-թոռան, բուռ-բռան, նուռ-նռան եւ այլն*: Ներկայիս՝ արեւմտահայ քերականներ միտում ունին ձերբազատելու այս տառափոխութեան երեւոյթէն¹⁷:

Ան հոլովումին պատկերը.

Ուղղ.-հայց.	գարուն	թոռ	շարժում
Սեռ.-տր.	գարնան	թոռան	շարժման/շարժումի
Բցո.	գարունէն	թոռէն	շարժումէն
Գործ.	գարունով	թոռով	շարժումով

4) Ուան/ուայ հոլովում

Արեւելահայերէնը ունի միայն *ուայ* տարբերակը. արեւմտահայերէնի մէջ տիրական է *ուան*-ը: Ասով կը հոլովուին ժամանակ ցոյց տուող բառերը միայն՝ *ամիս, այսօր, անգամ, առաջ, ապեւն, գիշեր, երբ, ժամ, ժամանակ, իրիկուն, կէսօր, հիմա, շաբաթ, վաղը, փարի, ցերեկ, օր*, նաեւ *մահ* բառը: Ասոնց հոլովումի պատկերը կ'ըլլայ՝ *օր՝ օրուան-օրուրէնէ-օրով*:

Նկատել տանք, որ արեւմտահայ քերականները կը պնդեն *ուան* ձեւի կիրարկութեան վրայ, *ն*-ն նկատելով հիմքային հնչիւն, որ կը պահպանուի նաեւ բացառականին մէջ՝ *այսօրուան-այսօրուրէնէ*: Ասով հանդերձ՝ *ուայ* տարբերակը լայնօրէն կը գործածուի. «Անդրադատնալով 23 **փարուայ առաջուայ** դէպքերուն՝ բոլորին մտքին մէջ էր **այսօրուայ** քաղաքական բեւեռացումը» (Ակօս): «Յիշենք **երէկուայ** եւ **այսօրուայ** նահապակաները»: «Մենք կը կարդայինք հարիւր փարի **առաջուայ** մեռեալներու անուններ» (Հայրենիք շաբաթաթերթ): «Եկու՛ր եւ մենք **առաջուայ** նման միասին սիրով ապրինք»: (Փթիթ մանկապատանե-

¹⁷ Տես Յակոբ Չոլաքեան, *Աւանդական ուղղագրութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)*, Երեւան, 2016, էջ 151-152:

կան կայք): Այստեղ արդէն ն-ն գիտակցուած է իբրեւ որոշիչ յօդ ու դուրս դրուած¹⁸:

Նկատել տանք նաեւ, որ ժամանակ ցոյց տուող

– *Դար, երեկոյ, առաւօտ, գարուն, աշուն, ընթացք, վայրկեան* բառերը եւ ամսանունները չեն ենթարկուիր այս հոլովումին:

– *Առտու, հերու, իրիկուն, տարի* բառերը այս հոլովումին ենթարկուելով վերջաւորութեան որոշ հնչիւնական զարտուղութիւններ կը ցուցաբերեն՝ հիմքային ու-ն եւ ի-ն զեղչելով. *առտուան, հերուան, իրիկուան, տարուան*: *Առաւօտ* բառը ունի *առաւօտուն* եւ *առաւօտեան* ձեւերը, բայց ոչ՝ *առաւօտուան*:

– *Վաղ* ածականը գոյական կը դառնայ *վաղը* ձեւով, բայց ը-ը կը կորսուի թեք (հոլովուած) ձեւերուն մէջ՝ *վաղուան, վաղուուն*: Գործիական չունի:

– *Հիմա* բառը կը հոլովուի *հիմակ* հիմքով՝ *հիմակուան-հիմակուուն*: Գործիական չունի: *Հիմիկուան* ձեւը մերժելի է:

– Շաբթուան անունները կը հոլովուին ի հոլովումով՝ ***Աւագ Ուրբաթի յաջորդող Կիրակին, Կարմիր Կիրակիին երեկոյեան***, սակայն աւելի սովորական է պարզ օրերու սեռական-տրականը կազմել օր բառով՝ *Երկուշաբթի օրուան, Ուրբաթ օրուան, Շաբաթ օրուան* եւ այլն: Միւս թեք ձեւերը ունին կանոնաւոր ձեւեր՝ *Երկուշաբթիէն ի վեր, Ուրբաթէն ետք*: Շաբաթ (եօթը օրը) բառը կը հոլովուի ու կամ ուան հոլովումներով՝ *այս շաբթու լուրերը /*

¹⁸ Միայն այս պարագային հասկնալի կը դառնայ Ռուբէն Սագապետոյեանի հետեւեալ բացատրութիւնը. «Վա վերջավորութեամբ բառերը արևմտահայերէնում արտահայտում են ածականական իմաստ, իսկ վան՝ գոյականի սեռականի իմաստ. Օր. գիշերուայ թագուի-գիշերային թագուի, գիշերուան թագուի-գիշերվա թագուին, օրուայ հաց-օրական հաց, օրուան հաց-օրվա հաց» (Տես նոյնին *Արևմտահայերենի դասագիրք*, էջ 128): Այսինքն ճիշդ այնպէս՝ ինչպէս ի հոլովումին անորոշ եւ որոշեալ սեռականներուն համար՝ *սեղանի ծածկոց, սեղանին ծածկոցը*: Բայց այս պարագային կտրուկ սահմանազատում ընել ճիշդ պիտի չըլլար, որովհետեւ, ինչպէս վերի օրինակներն ալ ցոյց կու տան, ուայ ձեւը հանդէս կրնայ գալ նաեւ յատկացուցիչի եւ կապի խնդրի դերերով: Իսկ ինչ կը վերաբերի ուան ձեւին՝ ան չունի այս տարբերակումը՝ *կէսօրուան նիստը – կէսօրուան աղօթք, վաղուան հանդիպումը – վաղուան յայտագիր*: Ուայ եւ ուան տարբերակները հաւասարապէս կրնան գործածուիլ որոշիչի եւ յատկացուցիչի պաշտօններով:

այս շաբթուան լուրերը. իսկ միւս հոլովները առանց հնչիւնափոխութեան՝ շաբաթէն, շաբաթով:

Ուան հոլովումին ենթարկուող բառերէն շատերը կը հոլովուին նաեւ *ի*, իսկ ոմանք՝ *ու* եւ *ան* հոլովումներով. օր՝ օրուան/օրին, տարի՝ տարուան/տարիի, գիշեր՝ գիշերուան/գիշերի, ամիս՝ ամսուան/ամսու, շաբաթ՝ շաբթուան/շաբթու, ծմեռ՝ ծմեռուան/ծմրան, ամառ՝ ամառուան/ամրան եւ այլն: Այս երկու ձեւերը տեղ-տեղ ունին գործածութեան տարբեր ոլորտներ ու կարելի է գանոնք զուտ զուգաձեւութիւն նկատել: Անոնք չեն փոխարիներ զիրար: Ուան-ով ձեւը սեռական հոլով է յատկացուցիչի պաշտօնով, իսկ *ի* հոլովիչով ձեւը տրական հոլով է՝ ժամանակի պարագայի պաշտօնով:

Օրին զգուշացուցի քեզ:	Երկու օրուան գործ
Կէս գիշերին իրեն հանդիպեցանք:	Գիշերուան վախը
Կէսօրին վերադարձանք:	Կէսօրուան մրափը
Յերեկին իջանք քաղաք:	Այսօրուան գործը
Նոր տարիին եկնոր:	Նոր տարուան սեղանը
Զարիկին մեզի այցելեցէք:	Զարկուան խնճոյքը

Ան եւ *ու* հոլովումներուն ենթարկուող բառերը *ուան* տարբերակին հետ չունին իմաստային եւ կիրառական տարբերութիւն.

ամրան տաքը / ամառուան տաքը
ծմրան ցուրտը / ծմեռուան ցուրտը
ժամու մը գործը / ժամուան մը գործը
ամսուն վերջը / ամսուան վերջը
շաբթուն սկիզբը / շաբթուան սկիզբը

Պահ, դար, ժամ բառերը ժամանակի պարագայ կ'ըլլան տրական հոլովով. *այդ ժամուն կը հասնի, այդ պահուն երեւցաւ, այդ դարուն յայտնուեցաւ*, բայց *շաբաթ, ամիս, ծմեռ, ամառ* բառերը հայցական հոլովով՝ *այս ամառ կու գամ, այս շաբաթ տաք կ'ընէ (ոչ՝ ամրան, շաբթուն):*

Նկատել տանք, որ այս բոլոր բառերը

– Գործիականը կը կազմեն *ով մասնիկով՝ երկու օրով, ուշ գիշերով, օր ցերեկով, երկու ժամով* եւ այլն:

– Բացառականը կը կազմեն կրկնակ ձեւով, առանց իմաստային եւ կիրառական տարբերութիւններու. *օրուրնէ-օրէն, կէսօրուրնէ-կէսօրէն, ժամանակուրնէ-ժամանակէն*: Աւելի բնական եւ բարեհունչ է ըսել *երկու օրէ ի վեր, քան երկու օրուրնէ ի վեր, երկար ապենէ, քան երկար ապենուրնէ, կէսօրէն ետք, քան կէսօրուրնէ ետք*: Այսինքն՝ այս բառերուն *ուրնէ* բացառականը աւելորդ բեռ է. այնպէս որ գործածելի ձեւեր կը մնան *օրէ, ապենէ, ամիսէ, կէսօրէ, շաբաթէ, ժամանակէ, անգամէ, փարիէ* եւ այլն:

– Սակայն ժամանակ ցոյց տուող ոչ բոլոր բառերն են, որ ի հոլովիչը կ'ընդունին. *առաջ, այսօր, երէկ, երբ, հիմա, վաղը, առփուր, իրիկուն* բառերը ունին միայն սեռականի յատկացուցիչի գործածութիւն՝ *վաղուան ծրագիրը, առաջուան կեանքը, այսօրուան գործը, երէկուան խնդիրը, հիմակուան հոգը* եւ այլն: Չունին տրականի գործածութիւն: Ժամանակի պարագայ կ'ըլլան հայցական հոլովով՝ *«Վաղը կու գամ», «Այսօր վերադարձայ», «Իրիկունը կը տեսնուինք», «Երէկ հանդիպեցանք»* (հմմտ.՝ *«Կէսօրին հանդիպեցանք»*) եւ այլն:

Այս բառերը, ի հակադրութիւն վերի շարքին, չունին է-ով բացառական, որ կը կազմեն միայն *ուրնէ* ձեւով՝ *«Վաղուրնէ կը սկսինք գործը», «Այսօրուրնէ պիտի բացակայի», «Երէկուրնէ զիս չես տեսած», «Հիմակուրնէ յոգնեցուցիր»*: Այս բառերը չունին նաեւ գործիական հոլովածեւ: Անոնց հոլովական մնայուն պատկերն է *այսօր՝ այսօրուան-այսօրուրնէ*:

– Ժամանակ ցոյց տուող բոլոր բառերուն սեռական հոլովը փոխանուանաբար գործածելու պարագային անհրաժեշտ կը դառնայ *ուան*-ով հոլովումը: *«Ամառուան փաքը անփանելի է»* խօսքը փոխանուանաբար կ'ըլլայ *«Ամառուանը անփանելի է»*,

փոխանունը ենթակայի պաշտօնով. մինչ նոյնը այլ հոլովումով մը փոխարինելը անհնար պիտի ըլլայ:

Ուան հոլովումին պատկերը.

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>օր</i>	<i>վաղը</i>
<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>օրուան/օրին</i>	<i>վաղուան</i>
<i>Բցո.</i>	<i>օրէ</i>	<i>վաղուընէ</i>
<i>Գործ.</i>	<i>օրով</i>	-

5) Ոջ հոլովում

Սեռական-տրականի մէջ այս մասնիկով կը հոլովուին *տէր՝ տիրոջ, կին՝ կնոջ, տիկին՝ տիկնոջ, քոյր՝ քրոջ, ընկեր՝ ընկերոջ, կեսուր՝ կեսորոջ, տագր՝ տագրոջ, աներ՝ աներոջ, ներ՝ ներոջ, տալ՝ տալոջ* բառերը: Ունին հոլովական հետեւեալ պատկերը՝ *քոյր՝ քրոջ-քրոջմէ-քրոջմով/քոյրով:*

Բացի *տէր, կին, քոյր* բառերէն՝ միւսերը հակում ունին հոլովուելու նաեւ *ի* կանոնաւոր հոլովումով. *ընկեր՝ ընկերի-ընկերէ-ընկերով:* Այս բառերով կազմուած բարդ բառերն ալ հակուած են *ի* հոլովումին՝ *տանտիկին, հօրաքոյր, տանտէր, հողատէր, դասընկեր* եւ այլն:

Ոջ հոլովումին պատկերը.

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>տէր</i>	<i>տանտէր</i>
<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>տիրոջ</i>	<i>տանտիրոջ/տանտէրի</i>
<i>Բցո.</i>	<i>տիրոջմէ</i>	<i>տանտիրոջմէ/տանտէրէ</i>
<i>Գործ.</i>	<i>տիրոջմով</i>	<i>տանտէրով</i>

6) Եան հոլովում

Այս հոլովումին կ'ենթարկուին *առաւօտ-առաւօտեան* եւ *երեկոյ-երեկոյեան* բառերը, որոնք կը գործածուին ատենագրութիւններու եւ յայտարարութիւններու մէջ: Կայ նաեւ *այժմ՝ այժմու/այժմեան:* Բացառական ձեւերը կը կազմուին ուղղական հիմքէն՝ *երեկոյէ, առաւօտէ, այժմէն:*

Ի հոլովումին ենթարկուող կարգ մը բառեր միայն որոշ յարադրություններու մէջ կը գործածուին *եան* հոլովումով, ինչպէս՝ *ծննդեան փարեղարձ, հոգեգալստեան փօն, հոգեհանգստեան արարողութիւն, հանգստեան թռչակ, հանգստեան կոչուիլ, ամանորեան փրամադրութիւն, երկրորդ գալստեան, փախստեան դիմել, կորստեան մատնել, ի գիտութիւն մերազն ժողովրդեան եւ այլն*¹⁹:

7) Ոյ հոլովում

Այս հոլովումին կ'ենթարկուին *սէր, Աստուած եւ Պոլիս (Կոստանդնուպոլիս, Կ. Պոլիս)* բառերը:

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>սէր</i>	<i>Աստուած</i>	<i>Կ. Պոլիս</i>
<i>Սեռ.-փր.</i>	<i>սիրոյ</i>	<i>Աստուծոյ</i>	<i>Կ. Պոլսոյ</i>
<i>Բցռ.</i>	<i>սէրէ</i>	<i>Աստուծմէ</i>	<i>Կ. Պոլիսէն</i>
<i>Գործ.</i>	<i>սէրով</i>	<i>Աստուծմով</i>	<i>Կ. Պոլիսով</i>

Սիրով ձեւը աւելի մակբայաբար կը գործածուի:

Այս հոլովումին կ'ենթարկուին նաեւ *իա* վերջաւորութիւնը ունեցող յատուկ տեղանունները (ո՛չ անձնանունները), վերջին ձայնաւորի անկումով՝ *Կիլիկիա՝ Կիլիկիոյ, Լաթաքիա՝ Լաթաքիոյ, Սուրիա՝ Սուրիոյ, Անգլիա՝ Անգլիոյ, Ասիա՝ Ասիոյ* (Ասիայի՝ աղջկայ անուն) եւ այլն: Ասոնք ազատօրէն կ'ենթարկուին նաեւ *ի* հոլովումին, թէեւ գրականը կը խուսափի *Կիլիկիայի, Իտալիայի* եւ նման ձեւերէ: Հոլովումի պատկերն է.

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>Կիլիկիա</i>
<i>Սեռ.-փր.</i>	<i>Կիլիկիոյ/Կիլիկիայի</i>
<i>Բցռ.</i>	<i>Կիլիկիայէ</i>
<i>Գործ.</i>	<i>Կիլիկիայով</i>

¹⁹ Կարօ Առաքելեան *եան* հոլովումին տակ կը դնէ միայն *ուֆիւն* ածանցով բառերը. տես *Դիւրին հայերէն*, 1Բ. մաս, Պէյրութ, 2007, էջ 86, իսկ այլ տեղ՝ *ուֆիւն* եւ *իւն* վերջաւորութեամբ բառերը. տես *Արդի Հայերէնի Քերականութիւն*, 1Ա. գիրք, Պէյրութ, 1997, էջ 114:

Արեւելահայ քերականները *եան* հոլովումին ենթարկուող բառերը կը դնեն «այլաձեւ հոլովման պատկանող գոյականներ»ու խումբին մէջ. նոյնպէս՝ *ե* ներքին թեքումի բառերը. տես Յուրի Ս. Ավետիսյան, *Արեւելահայերէնի եւ արևմտահայերէնի զուգահրտական քերականություն*, Երեւան, 2007, էջ 79:

Ոճական գործոններով *ոյ* հոլովումին կ'ենթարկուին այլապես միայն *ի* հոլովումի կարգ մը բառեր. այսպէս՝

– Տեղանուններ, ինչպէս՝ *Կարնոյ Սանասարեան վարժարան*. *Մշոյ դաշտ*, *Տարօնոյ երգեր*, *Սոյ աթոռ*, *Սոյ կաթողիկոսութիւն* եւ այլն:

– Որոշ բառեր, իբրեւ հնաբանութիւն կամ ոճական հնարք՝ *լոյս՝ լուսոյ*, *մամուլ՝ մամլոյ*, *սուգ՝ սգոյ*, *հուր՝ հրոյ*, *յոյս՝ յուսոյ* (բարեյուսոյ), խնդիր՝ խնդրոյ: Ասոնք որոշ կայուն բառակապակցութիւններէ դուրս գոյութիւն չունին, ինչպէս *առաւօտ լուսոյ*, *բարեյուսոյ հրուանդան*, *խնդրոյ առարկայ*, *սգոյ հանդէս*, *սգոյ սրահ*: *Մամուլ* բառին հնաձեւ սեռականը ւեւի լայն գործածութիւն ունի՝ *մամլոյ ասուլիս*, *մամլոյ հաղորդագրութիւն*, *մամլոյ գործակալութիւն*, *մամլոյ սենտիքա*, *մամլոյ աշխատակիցներ*: *Լուսոյ* սեռականի գործածութիւնը այլ տեղ դարձեալ պայմանաւորուած է ոճական գործօնով. «*Մենք լուսոյ ճառագայթներ / Մենք բանաստեղծներ – սիրոյ երկրպագուներ*» (Իգնա Սարգսյան):

– *Լուսէ* բառը կը գործածուի իբրեւ ածական եւ ոչ իբրեւ բացառականի հոլովածեւ. «*Առօրեայի վիհերէն դուրս կը քաշէ լուսէ արմատներ*» (*Վեհանոյ թեքեան*):

– Իւ վերջայանգով շարք մը բառեր՝ *պատիւ-պատուոյ* (նաեւ՝ *պատուի*, *պատիւի*), *հաշի-հաշուոյն* (նաեւ՝ *հաշուի*, *հաշիւի*), *թուոյն* (նաեւ՝ *թուի*, *թիւի*): Այս զարտուղի ձեւերը տակաւին կը մնան կայուն արտայայտութիւններու մէջ՝ *պատուոյն վրայ երդնուլ*, *պատուոյ խօսք տալ*, *պատուոյ հարց է*, *պատուոյ սեղան բանալ*, *պատուոյ ցանկ կազմել*, *պատուոյ լեզուն*, *պատուոյ խնդիր*: Հաշիւին նայեցէք, *հաշուոյն չի գար*, *հաշուի առէք* արտայայտութիւններուն մէջ տարբերակները փոխարինելի չեն:

– Ի վերջայանգով բառերէն կը յամենան *եկեղեցի-եկեղեցւոյ*, *հոգի-հոգւոյն*, *որդի-որդւոյն* այլապէս հինցած ձեւերը:

– Այդպես կրնան հոլովուիլ նաեւ *ին վերջայանգով որոշ բառեր՝ անկողնոյ (անկողինին) ծառայել, ամուսնոյն (ամուսինին) զօրավիզ ըլլալ, առաջնոյն (առաջինին) հետեւիլ:*

Ոյ հոլովումով քարացած բառեր են *յեպոյ, ի վերջոյ, ի մօտոյ*, ուրիշներ կան յարադրութիւններու մէջ՝ *ներքոյ յիշեալ, վերոյ նշեալ, վերոյ յիշեալ:* Վերջինները արդէն կցական ձեւով գրողներ ալ կան անձայն յ-ն ջնջելով՝ *ներքոյիշեալ, վերոնշեալ, վերոյիշեալ:*

8) Այ հոլովում

Այ հոլովումին կ'ենթարկուին *աղջիկ-աղջկայ* եւ *կնիկ-կնկայ* բառերը: Հոլովման պատկերն է *կնիկ՝ կնկայ-կնիկէ-կնիկով:*

Արեւմտահայ բոլոր քերականները, հ. Արսէն Անտընեանէն սկսեալ, *կնիկ* եւ *աղջիկ* բառերը կը դնեն *ան* արտաքին հոլովումի շարքին: Այդպէս էր թէ՛ արեւելահայերէնի եւ թէ՛ արեւմտահայերէնի համար: «*Կնկանը երեսը կը նայի*» (Ծերենց), «*Աս կնկանը անունը Դամարիա էր*»: «*Ամէն մէկն իր կնկանը թող այնպէս սիրէ՝ ինչպէս իր անձը*»: Երկու գրականներուն մէջ *այ-ի* անցում կայ՝ *կնկայ, աղջկայ. կնկայ բամբասանք, կնկայ բժիշկ, աղջկայ նազանք. «Կին մը կը բարձրանայ հանրակառք ու փարեկից կնկայ մը կողքին կը նստի*»: «*Թուրք լրագրողը վէպ գրած է թուրք աղայի կողմէ որդեգրուած հայ աղջկայ մասին*»: Ասոնց որոշեալը կ'ըլլայ *աղջկան* եւ *կնկան՝ աղջկան օժիտը, կնկան ծնողքը: Աղջկանը, կնկանը* ձեւերը արդի խօսակցականին մէջ փոխանուն են. *Աղջկամ, թէ կնկան անձնագիրը բերեմ: > Աղջկանը բեր* (այսինքն՝ *աղջկան անձնագիրը, այլապէս՝ աղջիկինը*):

Ամէն պարագայի՝ *աղջկայ* եւ *կնկայ* ձեւերը այլաձեւ կը նկատուին, որովհետեւ *աղջիկ-աղջիկի* եւ *կնիկ-կնիկի* կանոնաւոր ձեւերը պէտք է օրինաչափական համարել:

Այ հոլովումը իբրեւ հնաբանութիւն կը մնայ *ի* հոլովումի կարգ մը տեղանուններու մէջ, կայուն կապակցութիւններու

ծելով, ինչպէս՝ *Սեւանայ լիճ, Վանայ ծով, Էջմիածնայ Աթոռ, Սասնայ ծոեր, Սիփանայ սար, Գեղամայ լեռներ, Վարազայ վանք, Ակնայ անտունիներ* եւ այլն: *Սեւանայ* ու *Վանայ* գրաբարեան սեռական ձեւերը նաեւ կը գործածուին իբրեւ իգական անձնանուն: Սխալագրութիւն պէտք է համարել *Սեւանա* եւ *Վանա* գրելաձևերը իբրեւ անձի յատուկ անուն:

9) *բ/ց* հոլովում

Այս հերթագայութեամբ սեռական-տրական կը կազմեն *ենք, եանք, անք* ածանցներով կազմուած անեզական գոյականները, *ինչպէս Յակոբենք՝ Յակոբենց, Ղեւոնդեանք՝ Ղեւոնդեանց, Վարդանանք՝ Վարդանանց* եւ այլն: Այս կազմութիւնները կը նշեն անձը իր շրջապատի մօտիկ անձերով՝ ազգակցական, ընտանեկան, գաղափարական եւ այլն ու պէտք չէ շփոթել մականուններուն հետ: Մականունները յոգնակի կ'ըլլան միշտ *ներ* յոգնակերտով՝ *Յակոբեաններ-Յակոբեաններու*: Հոս ց-ն թէ՛ յոգնակիի, թէ՛ սեռական-տրական հոլովի ցուցիչ է: Ասոնց բացառականն ու գործիականը չկայ. խօսակցականին մէջ կան *Յակոբենցմէ, Յակոբենցմով* ձեւերը: Նոյն անեզականներու սեռական ձեւերէն առաջացած են նաեւ կարգ մը մականուններ՝ *Մալխասեանց, Թրենց, Ծերենց, Ադոնց, Բակունց*, որոնք կը գիտակցուին իբրեւ քարացած ուղիղ ձեւեր եւ կրնան հոլովուիլ եւ յոգնակի ունենալ՝ *Բակունցի, Բակունցներ*:

Յ-ով յոգնակի սեռական-տրական կը կազմեն նաեւ *ութիւն* ածանցով գոյականները, ինչպէս՝ *հասարարութեան-հասարարութեանց, պարտիրակութեան-պարտիրակութեանց*, որոնք սակայն աւելի կը հոլովուին յոգնակիի հասարակ հոլովումով՝ *հասարարութիւններ-հասարարութիւններու, պարտիրակութիւններ-պարտիրակութիւններու*: Այս երկձեւութեան կրնանք քովէ քով հանդիպիլ. «*Ներկայ էին նաեւ գաղութին բոլոր կազմակերպութեանց ու կրթական հասարարութիւններու ներկայացուցիչները*» (Լեւոն Շառոյեան):

10) **ՈՅ հոլովում**

Սեռական-տրականի մէջ *ոց* կ'առնեն.

– *Տղաք-տղոց, մարդիկ-մարդոց* յոգնակիները:

Հոլովական պատկերը.

Ուղղ.-հայց. տղաք *մարդիկ*

Սեռ.-տր. տղոց *մարդոց*

Բցո. տղոցմէ *մարդոցմէ*

Գործ. տղոցմով *մարդոցմով*

Հայոց ձեւը լայն գործածութիւն ունի՝ *հայոց բանակ, հայոց աշխարհ, հայոց հող, հայոց լեզու:*

Ացի/եցի/ցի ածանցով բառերու գրաբարածեւ յոգնակիները սեռական-տրականին մէջ երբեմն կը գործածուին հնախօսաբար՝ *գիւղացիք-գիւղացուց, երեսանցիք-երեսանցոց, վանեցիք-վանեցոց* եւ այլն:

Խօսքի մէջ երբեմն կը գործածուին *որդոց որդի, հնոց-նորոց, գրոց-բրոց, մեռելոց* սեռական-տրական ձեւով քարացումները: *Մեռելոց* գրաբար յոգնակի սեռական-տրական ձեւը նոր հայերէնի մէջ կը գիտակցուի նաեւ իբրեւ պարզ գոյական՝ *Ծնունդի մեռելոցին, մեռելոցէն:* Կայ յատուկ անուններու մէջ՝ *Հոռոմոց վանք, Գիրք ծննդոց, Ղազանչեցոց եկեղեցի (Շուշիի Ս. Ամենափրկիչ եկեղեցի)* եւ այլն:

11) **Աց, ից, անց հոլովումներ**

Աց-ը իբրեւ հնաբանութիւն կայ կարգ մը յոգնակի գոյականներու սեռական-տրականին մէջ, ինչպէս՝ *թարգմանչաց տօն, ուսուցչաց ժողով, յունաց եկեղեցի, ռուսաց լեզու, օրհորդաց վարժարան* եւ այլն: Ասոնց գրաբարածեւ ուղղականը չի գործածուիր:

Աց ունին ք անեզականով որոշ տեղանուններ՝ *Սիւնիք՝ Սիւնեաց աշխարհ, Կորդուք՝ Կորդուաց աշխարհ, Բզնունիք՝ Բզնունեաց ծով, Ռշտունիք՝ Ռշտունեաց գաւառ. Արշակունիք՝*

Արշակունեաց հարստություն, Բագրատունիք՝ Բագրատունեաց մայրաքաղաք, Ուրիք՝ Ուրեաց աշխարհ, Գուգարք՝ Գուգարաց թեմ ու այլն:

Աց ունին որոշ բառեր, որոնց ուղիղ ձեւը արդի հայերէնի մէջ կ'ըմբռնուի ք-ով ածանցեալ բառ. վիրք՝ վրաց արքունիք, կեանք՝ կենաց-մահու պայքար, կենաց ծառ, չարիք՝ չարեաց փոքրագոյնը, հարսանիք՝ հարսանեաց խրախճանք, յարգանք՝ յարգանացս հաւաստին, ծնողք՝ ծնողաց հաւաք եւ այլն:

Ից ունին եայք ձեւի հին յոգնակիները, հնաձեւ են. հրէից տօն, քրիստոնէից, պաշտօնէից, նաեւ՝ Աղուանք՝ Աղուանից աշխարհ:

Անց ունին շարք մը բառեր որոշ կապակցութիւններու մէջ. ոմանց ուղղական յոգնակին տակաւին կենդանի է. տիկնայք՝ տիկնանց/տիկնաց յանձնախումբ, արանց դերձակ, կանայք՝ կանանց բժիշկ, մանկանց բուրաստան, աղջկանց վարժարան:

Բ. – Ներքին հոլովումներ

12) **Իւ>եա հոլովում**

Եզակի սեռական-տրականին մէջ այս ներքին հոլովումին կ'ենթարկուին *ուրիւն* ածանցով վերջացող գոյականները՝ բարութիւն՝ բարութեան, քաջութիւն՝ քաջութեան, հիւանդութիւն՝ հիւանդութեան. բացառականն ու գործիականը կը կազմուին սեռականի հիմքի վրայ աւելցնելով է եւ *բ* հոլովամասնիկները՝ բարութենէ-բարութեամբ, բացառականի մէջ՝ եա>ե, իսկ գործիականի մէջ՝ նբ>մբ հնչիւնափոխութեամբ: Գործիականի ուղ ձեւը երկար ատենէ կայ, բայց տիրական չէ կրցած ըլլալ. «Ու իմ օրը նոր է մտածումի ու երազներու **ջերմութիւնով**, երբ Տէրը իմ հետն է»: «Անոնք ուզեցին **երաժշտութիւնով** իմանալ Քու ձայնը» (Համաստեղ): «Կը պատասխանեմ քեզի անպայման ապակեպարոյկ **լռութիւնովս**» (Վեհանոյշ Թեքեան):

Արիւն բառը *արիւնի-արիւնէ-արիւնով* սովորական ձեւերուն դիմաց ունի սեռական-տրականի մէջ *արեան*, իսկ գործիականի

մէջ՝ *արեամբ*: Հազուադէպ է նաեւ *անկիւն-անկեան* սեռական ձեւը. «Մարմինի գինին կը բխի **արիւնի** նման: Փախած յաճախորդներ ... կը բարբախեն **արեանս** մէջ» (Վեհանոյշ Թեքեան): «Անկման անկիւնը հաւասար է/Յոլացման **անկեան**» (Իգնաս Սարըասլան): Արդէն հինցած են *սիւն-սեան* եւ *ծիւն-ծեան* ձեւերը, միշտ՝ *սիւնի*, *ծիւնի*:

Հոլովական պատկերը.

Ուղղ.-հայց.	լաւութիւն	արիւն
Սեռ.-տր.	լաւութեան	արեան/արիւնի
Բցո.	լաւութենէ	արիւնէ
Գործ.	լաւութեամբ/լաւութիւնով	արեամբ/արիւնով

13) Ու>ա հոլովում

Այս հոլովումին կ'ենթարկուին *տուն՝ տան*, *շուն՝ շան* բառերը, որոնք կրնան ենթարկուիլ նաեւ հասարակ հոլովումին՝ *տունի*, *շունի*: Նոյն հեղինակէն՝ «**Տան** խոշոր բանալին չկայ ձեռքերուն մէջ»: «Իրմէ կաթիլ մը արցունք՝ աղքատ **տունի** սեղանին» (Վեհանոյշ Թեքեան):

Ուսանաւորի *տունը* կը հոլովուի միայն՝ *տունի*:

Բարդութիւններու մէջ եւս *տուն* բառը կը պահէ հոլովական երկձեւութիւնը. *դրամատուն՝ դրամատան/դրամատունի*, բայց *գայլաշուն՝ գայլաշունի*:

Անուն բառը սեռական-տրականի մէջ ունի *անունի* կամ *անուան* ձեւերը, գործիականը՝ *անուամբ/անունով*: Նոր լեզուին աւելի բնորոշ են *անունին* եւ *անունով* ձեւերը:

Հոլովական պատկերը.

Ուղղ.-հայց.	տուն	անուն
Սեռ.-տր.	տան/տունի	անուան/անունի
Բցո.	տունէ	անունէ
Գործ.	տունով	անուամբ/անունով

14) Այ>օ հոլովում

Միայն *հայր՝ հոր, մայր՝ մոր* եւ *եղբայր՝ եղբոր* բառերը եւ սանոնցմէ կազմուած բարդ բառերը՝ *արբահայր, կնքահայր, սանահայր, վանահայր, տէրհայր, աստուածամայր, կնքամայր, սանամայր, տիրամայր, խաչեղբայր, հորեղբայր, մորեղբայր* եւ այլն: Ասոնց բացառականն ու գործիականը կը կազմուին *մէ* եւ *մով* վերջաւորութիւններով՝ *հորմէ, հորմով*: Գործիականին մէջ կը նկատուի կանոնաւոր հոլովումի հակում՝ «*Հայրով-մայրով մեծնայ*»: Էսուակցականին մէջ բարդութիւնները անցած են *ի* հոլովումին՝ *կնքամայր՝ կնքամայրին, կնքամայրէն, կնքամայրով*:

Հոլովումին պատկերը.

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>հայր</i>	<i>կնքահայր</i>
<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>հոր</i>	<i>կնքահոր/կնքահայրի</i>
<i>Բցո.</i>	<i>հորմէ</i>	<i>կնքահայրէ</i>
<i>Գործ.</i>	<i>հորմով/հայրով</i>	<i>կնքահայրով</i>

15) (Ը)>ե հոլովում

Միայն *կայսր՝ կայսեր* եւ *դուստր՝ դստեր* բառերը, որոնք ազատ կերպով կը հոլովուին նաեւ *ի* կանոնաւոր հոլովումով:

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>դուստր</i>	<i>կայսր</i>
<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>դստեր/դուստրի</i>	<i>կայսեր/կայսրի</i>
<i>Բցո.</i>	<i>դուստրէ</i>	<i>կայսրէ</i>
<i>Գործ.</i>	<i>դուստրով</i>	<i>կայսրով</i>

1.7.– Գոյականին յօդառութիւնը

Արեւմտահայերէնի յօդերն են *ս, դ, ն* կամ *ը* եւ *մը* կամ *մըն*:

Յօդ կրնան ստանալ բոլոր գոյականները, եզակի եւ յոգնակի բոլոր հոլովածները, ինչպէս՝ *գիրքս, գիրքերս, գիրքէս, գիրքերէս, գիրքովս, գիրքերովս*: Բազմական կառուցումի բառերու *յ* անձայն գիրը կը կորսուի յօդառութեան ատեն, ինչպէս՝ *գուլպայ-*

գուլպաս, հաւաքածոյ-հաւաքածոն եւ այլն: Մը եւ մըն յօդերը յետադաս են ու անջատ կը գրուին:

Յօդերը ըստ իրենց արտայայտած իմաստի՝ կ'ըլլան.

ա.- Ստացական յօդեր

Ս եւ դ ստացական յօդերը դրուելով գոյականի մը վրան՝ ցոյց կու տան, որ առարկան կամ առարկաները կը պատկանին խօսողին՝ *գիրքս* կամ *գիրքերս* (*իմ գիրքը* կամ *իմ գիրքերը*) եւ խօսակիցին՝ *գիրքդ* կամ *գիրքերդ* (*քու գիրքը* կամ *քու գիրքերը*). արեւմտահայերէնի մէջ սովորաբար կ'օգտագործուին անձնական դերանուններու սեռական հոլովածներու ընկերակցութեամբ՝ *իմ գիրքս*, *իմ գիրքերս*, *քու գիրքդ*, *քու գիրքերդ*: Գրականութեան մէջ այս ձեւը հետեւողականօրէն մերժողներ եղած են. «Կը զգամ **քու շունչը** ծաղիկներուն մէջ»: «**Քու ձայնը** կը լսեմ»: «**Իմ տխրութեան** մէջ, Տէր, **իմ խորհուրդները** աւելի գեղեցկացուցիր» (Համաստեղ): Այսուհանդերձ՝ կրկնակ ստացականութեան այս ձեւը արմատ նետած սովորութիւն մըն է մեր խօսքին մէջ:

Սխալ է ստացական յօդերու գործածութիւնը բուն առարկային լրացեալ յարակատար դերբային հետ. *ընել չկրցածս գործը*, *բռնածս պարանը*, *կերածս հացը*: Պէտք է ըսել *ընել չկրցած գործս*, *բռնած պարանս*, *կերած հացս* եւ այլն: Դերբայը փոխանուանաբար գործածուելու պարագային հանգիստ կերպով կը ստանայ այդ յօդերը՝ *ընել չկրցածս*, *բռնածս*, *կերածս* եւ այլն:

Ը յօդը ստացականութեան իմաստ չ'արտայայտեր՝ *գիրքը*, *գիրքերը*, առանց անձնական դերանունի սեռական հոլովին՝ *իր գիրքը*, *իր գիրքերը*, *անոր գիրքը*, *անոր գիրքերը*: Նոյն ձեւով կ'արտայայտուի նաեւ յոգնակի ստացականութեան գաղափարը՝ *մեր գիրքը*, *մեր գիրքերը*, *ձեր գիրքը*, *ձեր գիրքերը*, *իրենց գիրքը*, *իրենց գիրքերը*, *անոնց գիրքը*, *անոնց գիրքերը*:

Արեւմտահայերէնին յատուկ են նաեւ *նիս*, *նիդ*, *նին* յոգնակի ստացականութեան յօդերը՝ *գիրքերնիս* (մեր գիրքը կամ

գիրքերը), *գիրքերնիդ* (ծեր գիրքը կամ գիրքերը), *գիրքերնին* (անոնց գիրքը կամ գիրքերը): Ուշադրություն ընելու պարագայ մըն է, որ յոգնակի ստացականութեան գաղափարը կ'արտայայտուի միավանկ բառերու յոգնակի ձեւը իբրեւ հիմք ընդունելով՝ *տուներնիս, մատերնիդ, ձեռքերնիդ, քիթերնիդ, բակերնիդ*, իսկ բազմավանկ բառերու պարագային՝ եզակի ձեւը. *պալուսակնիդ, տեպրակնիդ, գլուխնիդ, սենեակնիդ, ճամբանիդ, պարտէզնին, խեղճութիւննին*: Սա կը նշանակէ, որ այս ձեւերը ստացողի յոգնակիութիւնը ցոյց կու տան՝ *մեր, ձեր, իրենց*, բայց պատկանեալի թիւը չեն գատորոշեր, որովհետեւ միավանկ բառերու յոգնակի կայուն ձեւը՝ *գիրքերնիդ*, կրնայ հասկցուիլ թէ՛ *ձեր գիրքը*, թէ՛ *ձեր գիրքերը*, իսկ բազմավանկ բառերու եզակի կայուն ձեւը՝ *տեպրակնիդ*, կրնայ հասկցուիլ թէ՛ *ձեր տեպրակը*, թէ՛ *ձեր տեպրակները*²⁰: Խորթ են ինչպէս *գիրքնիդ*, այդպէս նաեւ *տեպրակներնիդ* ձեւերը:

Մարմնի գոյգ անդամներ ցոյց տուող բառերը կ'արտայայտուէին նաեւ *ուի* մասնիկով: Ասոնց յոգնակի ստացականութեան ձեւերը կ'ըլլան *աչուրնիս, աչուրնիդ, աչուրնին*: Ոմանք կը գործածէին. «**Աչուրնին կը փայլէր ու նոր ջանք մը կ'ընէին**» (Գրիգոր Զոհրասայ): Մերժելի ձեւ է:

20 Ռուբէն Կ. Սագապետոյեան միավանկ բառերու յոգնակի ստացականութեան ձեւը կու տայ նոյն ձեւով՝ *գիրքերնիս, գիրքերնիդ, գիրքերնին*. բայց կը նշէ, թէ «կան նաեւ մի քանի այլ տարբերակներ, երբ յոգնակի են պատկանողը կամ պատկանեալը». ատոր իբրեւ օրինակ կու տայ բազմավանկ բառերու *նաակնիս* եւ *նաակներնիս* ձեւերը, որոնք առանձնաբար ցոյց կու տան եզակի եւ յոգնակի պատկանեալներ. տես նոյնին *Արեւմտահայերէնի դասագիրք*, Երեւան, 2006, էջ 121-122): Հ. Արսէն Այտրնեան նոյնպէս նշած է *պարտէզներնիս, պարտէզներնու, պարտէզներնէս, պարտէզներնովս*, բայց «*լաւագոյն է ըսել՝ մեր, ձեր, իրենց պարտէզները, քան թէ պարտէզներնիս, գաւազաններնիդ, խեղճութիւններնին*» (Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի, էջ 37): Գրականութեան մէջ հազուադէպ գործածութիւն ունեցած է. «*Գերիներ, մերկ, ներբաններնին* այրելով, / Հրաբորբոք կուպրին վրայ մայթերուն՝ / Կը հայթայթեն, վազն ի վազ, / Խէժն այդ փրփրած հրդեհին» (Դանիէլ Վարուժան): Կրկնակի յոգնակիութեան այդ պարագան այժմ չի գործեր:

Յոգնակի ստացականներուն հոլովական պատկերը.

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	գիրքերնիս	գլուխնիս
Սեռ.-տր.	գիրքերնուս	գլուխնուս
Բցո.	գիրքերնէս	գլուխնէս
Գործ.	գիրքովնիս	գլուխովնիս

Գործիական ձեւը բոլորովին այլ կառոյց ունի *գիրքովնիս*, *գլուխովնիս*: Այժմ չի գործեր *գիրքերովնիս* կրկնակի ձեւը:

Բոլոր հոլովաձեւերը լայնօրէն կը գործածուին խօսակցական լեզուին մէջ, գլխաւորաբար որոշակի ասոյթներու մէջ. *լոյս աչքերնիդ, աչքերնուս լոյսը, հայրերնուդ օրհնութիւնը վայելէք, խելքերնիդ ռնր էր, փուներնէս հեռու ըլլայ, փուներնիդ-փեղերնիդ շէն մնայ, ձեռքերնիդ դալար, ջուրերնիս միասին չի քալեր, հոգինիդ ողջ մնայ, գլուխնէս պակաս չըլլաս եւ այլն*: Որոշ ասոյթներու մէջ կը հանդիպի նաեւ գործիական հոլովաձեւը՝ *Ձեռքովնիս (մեր ձեռքով) կը վերջացնենք այդ գործը, խելքովնիդ (ձեր խելքով) ափիկա ճիշդ է, ուրքովնին ինկան*: Կայ նաեւ գրականութեան մէջ. «Նոր ջանք մը կ'ընէին **ուսովնին** ճամբայ մը բանալու, քայլ մը աւելի մօտենալու համար» (Գրիգոր Զոհրայ):

Պէտք է ըսել, որ յոգնակի ստացականութեան այս կերպը արեւմտահայերէնի մէջ ձեւաբանօրէն ամբողջական վիճակ մը չունի: Այդ պատճառով ալ գրականին կողմէ մերժելի է, թէեւ լայնօրէն կրնայ հանդիպիլ գեղարուեստական գրականութեան մէջ, մասնաւորաբար հերոսներու ուղղակի խօսքին մէջ. «Հալածական մարդու այս աստիճանական կեանքը **սրտերնիս կը շարժէր**»: «**Ամէնքնիս կը ճանչնայինք** Վասիլիկը»: «Երեւակայեցէք մեծագին աղամանդ մը որ ...չկրնաք օր մը **կուրծքերնուդ** վրայ դնելով **դիմացիննիդ** շլացնել» «Իրենց վարձափրութեան հաշիով շահամոլի **ջիղերնին** կը պրկուէր» (Գրիգոր Զոհրայ): Յանձնարարելի է խուսափիլ ասոնցմէ:

բ. – Դիմորոշ յօդեր

Ս եւ ղ յօդերը, դրուելով գոյականին վրայ, կ'որոշեն անոր Ա. կամ Բ. դէմք ըլլալը, ինչպէս **«Ստորագրեալս՝ Մարալ Գարակէօզեան, դիմումնագիրս կը ներկայացնեմ...»** (ստորագրեալս՝ ես որ կը ստորագրեմ, Ա. դէմք, եզակի): **«Մենք՝ աշակերտներս, կը բողոքենք ուսուցիչներուն դէմ»** (աշակերտներս՝ մենք որ աշակերտ ենք, Ա. դէմք, յոգնակի): **«Դուք՝ աշակերտներդ, պէտք է յարգէք դպրոցի կարգապահութիւնը»** (աշակերտներդ, դուք որ աշակերտ էք, Բ. դէմք, յոգնակի): Դիմորոշ յօդերը կրնան դրուիլ եզակի եւ յոգնակի գոյականներու վրայ ու համապատասխանաբար արտայայտել դէմքի թիւը (ստորագրեալս՝ ես, ստորագրեալներս՝ մենք): Անոնք ենթակայի դերով հանդէս գալու պարագային՝ կը ստանան եզակի եւ յոգնակի ստորոգիչ (ստորագրեալս՝... կը դիմեմ. ստորագրեալներս՝... կը դիմենք):

Դիմորոշ յօդերը բառին կու տան անձի նշանակութիւն: Անոնք կը դրուին.

– Գոյականին վրայ. **«Հրամանքդ որ գեղէն ես»** (Արփիար Արփիարեան): Ներկայիս չի հանդիպիր:

– Կոչական անդամին վրայ. **«Մելամաղծոյ լճակդ իմ, քեզ հետք ըլլամ մտերիմ»** (Պետրոս Դուրեան): Բոլորովին դուրս դրուած է:

– Ինք դերանունին վրայ՝ **ինքս, ինքդ. «Ինքդ լաւ գիտես պայմանները»** (Արփիար Արփիարեան): Հազուադէպ գործածութիւն ունի. յատուկ է արեւելահայերէնին:

– Տուեալ անձը բնորոշող հականիշ բառին վրայ. **«Նորին Վեհափառութիւնը նուաստս կը ճանչնայ այս գեղին պատասխանատու»** (Արփիար Արփիարեան): Հազուադէպ գործածութիւն ունի քաղաքավարական խօսքի մէջ:

– Յարակատար եւ ենթակայական դերբայներու (հեռացած, հեռացող), գրաբարի անցեալ դերբայի վրայ. **«Ամբաստանեալդ ինչո՞վ կ'արդարանաս»** (Արփիար Արփիարեան):

Դիմորոշութիւնը թոյլ արտայայտուող քերականական իմաստ է ու յաճախ կրնայ շփոթուիլ ստացական յօդերուն հետ, այդ պատճառով երբեմն անձնական դերանունը կը գործածուի դիմորոշ յօդով բառին հետ՝ նախադաս կամ յետադաս, ստեղծելով բացայայտիչ-բացայայտեալ, ուր համաձայնութիւնը կը գոյանայ թիով, դէմքով եւ հոլովով. **«Մենք՝ հեռացածներս, կը կարօտնանք ձեզ»: «Ես՝ ամբաստանեալս, կը մերժեմ բոլոր մեղադրանքները»: «Դուք՝ սպասողներդ, խաղաղութան մէջ մնացէ՛ք»:**

գ. – Յուցական յօդ

Միայն *ս* յօդն է, որ պահած է ցուցական իմաստ ու կրնայ փոխարինուիլ *այս* ցուցական դերանունով կամ գործածուիլ անոր հետ՝ *վերջերս* (այս վերջերը), *այս վայրկեանիս*: Յուցական յօդ ստացած գոյականը ցոյց կու տայ ժամանակի եւ տեղի մօտիկութիւն: Որոշ պարագաներու՝ *այս* ցուցականին գործածութիւնը անհրաժեշտ կը դառնայ *ս*-ին ստացականութեան իմաստին հետ չշփոթելու համար: Ս-ով կարգ մը ձեւեր փոխանցուած են գրաբարէն՝ *տեղւոյս, ամսոյս, երիցս, բազմիցս* (երեք անգամ, շատ անգամ):

Յուցական յօդ կը ստանան.

– Ժամանականիշ գոյականներ՝ *վայրկեան, ժամ, օր, տարի, դար, պահ, ժամանակ, վերջ*: Օրինակ՝ **«Դարուս գիւրերը ապշեցուցիչ են»: «Տարւոյս վերջը կը հանդիպինք»: «Այս վայրկեանիս նման բան չկայ»**, **«Այս պահուս տեղեկութիւն չունիմ»:** Յուցական յօդը կ'աւելնայ *օր, տարի, ժամանակ, վերջ, մօտ* բառերուն յոգնակի թիւերուն վրայ: **«Օրերս համերգ մը պիտի հրամցուի հանրութեան»: «Վերջերս ամէն ինչ սուղցաւ»:** **«Կը մտածեմ մօտերս հանդիպիլ քեզի»:**

– Տեղ ցոյց տուող գոյականներու վրայ՝ **«Մայրաքաղաքս ժամաներ է յայտնի երգիչ մը»: «Դպրոցս կը բոլորէ իր յիսնամեակը»: «Քաղաքէս մեկնեցաւ սիրուած երգիչը»: «Առաջնորդա-**

րանս այդ հարցերուն լուծում բերաւ»: «**Աշխարհիս** վրայ կան մարդիկ, որ կը հաւատան, մարդիկ կան, որ չեն հաւատար» (Գրիգոր Օրեան):

Յուցական յօդ կը ստանայ մարդ բառը. «**Մարդս** այնքան վրանգներով շրջապատուած է, այնքան թշնամիներ ունի եւ իր ամէնէն մեծ թշնամին ինքն է» (Գրիգոր Օտեան):

Վերջին ածականը իբրեւ փոխանուն. «**Վերջինիս** մասին դուն տեղեակ ես»: «**Վերջիններս** յայտնի մարզիկներ են»:

դ.- Որոշիչ յօդը

Գոյականը կրնայ գործածուիլ անորոշ եւ որոշեալ առումներով. «**Երէկ գիւղ գացի**» նախադասութեան մէջ *գիւղ* բառը անորոշ է, իսկ «**Գիւղը մարդաշատ է**» նախադասութեան մէջ՝ որոշեալ:

Որոշիչ յօդերն են ն եւ ը: Անոնք իմաստային տարբերութիւն չունին: Ը յօդը կը դրուի բաղաձայնով վերջացող գոյականին վրայ, ինչպէս՝ *գիրքը, աշակերտը, ծաղիկը*, իսկ ն յօդը կը դրուի ձայնաւորով վերջացող գոյականին վրայ, ինչպէս՝ *մատանին, կատուն, բազէն*: Ն յօդը փոփոխութեան չ'ենթարկուիր, բայց ը յօդը ն կը դառնայ, եթէ նախորդէ էական բայի մը կամ *ու եւ ալ* շաղկապներուն, ինչպէս՝ *տունն է, ծաղիկներն են, շունն ու կատուն, շունն ալ*: Աւել չշփոթել *ալ* մակբային հետ, որմէ առաջ ը-ը ն-ի չի վերածուիր. հմմտ.՝ «**Աշխարհի ծաղրն է աշխարհն ալ արդէն**» (Պեպրոս Դուրեան). «**Երբ ընկերները ալ մեկնիլ ուզեցին, / Ան չկրցաւ անոնց թոհչքին միանալ**» (Դանիէլ Վարուժան): Ը-ը ն կը դառնայ նաեւ, երբ յաջորդ բառը ձայնաւորով սկսի կամ անգիր ը-ով, «**Ես նամակն ուղարկեցի**», «**Նուէրն սպացայ**». ասիկա գրեթէ պարտադիր է արեւելահայերէնի մէջ, բայց ոչ՝ արեւմտահայերէնի: Արեւմտահայերէնը աւելի հակամէտ է այսպիսի դիրքերուն ը-ը անփոփոխ պահելուն: Այստեղ երկու գրականներուն հնչերանգն ալ կը տարբերի. Արեւմտահայերէնի մէջ «**Սարգիսը այսօր Երեւան գնաց**» նախադասութեան մէջ

բնականաբար շեշտը *Սարգիսը* բառին վրայ է, իսկ «*Սարգիսն այսօր Երեւան գնաց*» նախադասութեան մէջ՝ շեշտը կը տեղափոխուի *այսօր* բառին վրայ:

Չափաժոյ խօսքի մէջ չափը բռնելու նպատակով ը-ի փոխարէն *ն* գործածելը պարագայական վիճակ մըն է. նման դէպքերու կը հանդիպինք ոչ միայն ձայնաւորով, այլեւ *h* (*ho*) եւ *j* (*jh*) բաղաձայններով սկսով բառերէ առաջ. նաեւ տողավերջին. «*Ձայն թող օձէ իր աչքին արքայներովն աղօթկեր...բայց սիրտն առնէ թող կորով*», «*Մտնենք հսկայ քաղաքն հսկայ աճիւնի / Մտնենք Շիրիմն հայութեան*», «*Տղաս կու գայ ճակարկն հպարտ դափնիով*», «*Դահիճները կկզած / Կը յեսանեն կայծքարերով կացիններն*» (Դանիէլ Վարուժան):

Անձայն *յ*-ով վերջացող բառերը ձայնաւորայանգ բառերու պէս *ն* յօղը կ'առնեն *յ*-ի անկումով՝ *քահանայ-քահանան, տղայ տղան, բրածոյ-բրածոն, դշխոյ-դշխոն*, մինչ կիսաձայն *յ*-ով բառերը *ը* կ'առնեն՝ *խոյ-խոյը, հայ-հայը*:

Գոյականը, եզակի թէ յօգնակի, հոլովական իր բոլոր ձեւերուն մէջ կրնայ անորոշ եւ որոշեալ առումներով գործածուիլ եւ որոշեալ առման պարագային որոշիչ յօդ ստանալ: Այսպէս՝

Ուղղական հոլով. կրնայ ըլլալ անորոշ ու որոշեալ. ***հովեր կ'անցնին***՝ անորոշ, ***հովերը կ'անցնին***՝ որոշեալ:

Արեւմտահայ քերականութիւններուն մէջ ընդունուած է ըսել, որ յատուկ տեղանունները, պատմական ու պաշտօնական հանգամանք ունեցող անձնանունները ենթակայի դերով ուղղական հոլովին մէջ որոշիչ յօդ չեն առներ. «***Հայաստան լեռնային երկիր մըն է***», «***Երեւան Հայաստանի մայրամաղաքն է***», «***Տիգրիս եւ Եփրատ Միջագետքի մէջ իրարու կը միանան***»: «***Վարդան Մամիկոնեան նահապետուեցաւ***»: «***Մեսրոպ Մաշտոց կատարեց Գիրերու Գիւտը***»: «***Մխիթար Սեբաստացի մեր մեծագոյն լուսաւորիչներէն մէկը եղաւ***»: «***Խորէն Ա. կաթողիկոս այցելեց Թոնչոնց Բոյն***»: «***Հանրապետութեան նախագահ Էմիլ Լահիւտի վերադարձաւ երկիր***»:

Յատուկ տեղանունները, պատմական ու պաշտօնական հանգամանք ունեցող անձնանունները անպայման յօդ կ'առնեն միայն հետեւեալ պարագաներուն.

– Շեշտուած ենթակայի դերով հանդէս գալու պարագային.
«Տրդապն էր, որ կառուցեց Մայր եկեղեցին»: **«Ռուսիան էր, որ յաղթեց»:**

– Եթէ ենթակայ յատուկ անունը լրացում ունի. **«Անկախ Հայաստանը պիտի զարգանայ»:** **«Մայր Արաքսը կ'անցնի Արարապետան դաշտէն»:** **«Կարմիր Վարդանը Մամիկոնեան տրոհմէն է»:**

Հ. Արսէն Այտընեան, իբրեւ բացառութիւն, «ընտանեկան լեզուի մէջ մարդու յատուկ անունները միշտ յօդով կը բանին,- կը գրէ,- *Պեպրոսը գնաց*»²¹: Այս ալ օրինաչափական դարձած է արեւմտահայ յետագայ քերականներուն համար՝ յստակօրէն սահմանազատելով պատմական ու պաշտօնական անձնանուններու եւ «ընտանեկան» անձնանուններու խումբերը:

Սակայն գրականութիւնը ցոյց կու տայ, որ «ընտանեկան» յատուկ անուններուն յօդով գործածելու պարագան ալ օրինաչափական չէ. կրնան գործածուիլ թէ՛ յօդով, թէ՛ առանց յօդի. ահաւասիկ գրականութենէն քաղուած օրինակներ. **«Աբխտղոմ աղան այս ահարկու ծայնէն վախնալով...»**, **«Աբխտղոմ աղա կը մոռնար իւր անօթութիւնն»** (Յակոբ Պարոնեան), **«Պերճուհի թողուց որ ձեռքը բռնէ»**, **«Պերճուհին սեւեր հագած աղջիկ մըն է»**, **«Վասիլիկ երջանիկ եղաւ այսպէս»**, **«Այսպէս էր Վասիլիկ»** (Գրիգոր Զոհրայ), **«Նորայր եւ կինը քովնորի փողոց մը մտնան ու յառաջացան»**, **«Եփրաքսէ հանըմ կու լար»** (Շահնուր Շահնուր), **«Պարոն Երամեան լաւ մտածեց (Վահրամ Մաւեան), «Տխուր է Կարապետ»:** **«Հիմա Կարապետ / Չի գիտեր մայթէն քալէ թէ փողոցէն»:** Կարելի չէ համաձայնիլ նաեւ այն միտքին, թէ նախադաս յատուկ անուն ենթական միշտ անյօդ

²¹ Հ. Արսէն Այտընեան, *Քերականութիւն արդի հայերէն լեզուի*, էջ 118:

է, եթէ ձայնաւորայանգ է կամ յետադաս անուն ենթական յօդով է. «**Պերճուհին սեւեր հագած աղջիկ մըն է**», «**Տխոր է Կարապետ**»: «**Կիկո կամուրջին վրայ է**»: «**Կամուրջին վրայ է Կիկո**» (Չահրապ): Երկուքն ալ կը հանդիպին:

Բայց անյօդ է ենթական, եթէ խնդիրը որոշեալ է. «**Արշակ կը սիրէ Սաթենիկը**»²²:

Յատուկ անուններու անյօդ գործածութիւնը հինէն եկող սովորութիւն մըն է, որ գրականին մէջ կը գոյատեւէ թէ՛ պատմական ու աշխարհագրական յատուկ անուններու եւ թէ՛ մասամբ ընտանեկան յատուկ անուններու պարագային, բայց գրեթէ վերացած է խօսակցական լեզուին մէջ:

Հայցական. Փայտահապը **ծառ** կտրեց՝ անորոշ - Փայտահապը **ծառը** կտրեց՝ որոշեալ: Բոլոր յատուկ անուններուն պէս՝ պատմական ու պաշտօնական երանգ ունեցող անձնանուններն ու յատուկ տեղանունները, արդէն պարտադիր կերպով որոշիչ յօդ կը ստանան ուղիղ խնդիր հայցականի մէջ՝ «**Ես Մասիւր չտեսայ**», «**Մեծն Տիգրան Տիգրանակերպը կառուցեց**», «**Մառախուղը թեւերուն մէջ առեր է Կիկօն**»:

Հայցական հոլովով յատուկ անուն տեղի պարագան միշտ անյօդ է՝ «**Ան երեսն կը բնակի**», «**Բարեկամս Լիբանան մեկնեցաւ**», «**Գուրգէն Մահարի ծնած է Վան**»:

Ձայնաւորայանգ հոլովաձեւերու յօդառութեան պարագան կապ ունի քանի մը հանգամանքներու հետ: Այսպէս՝

– Ձայնաւորայանգ սեռական հոլովը որոշիչի դերով յօդ չի ստանար, բայց յատկացուցիչի դերով յօդ կը ստանայ, օրինակ՝ *հայու աչքերը եւ հայուն աչքերը, թռչունի ծածուցը եւ թռչունին ծածուցը*: Որոշիչը յարաբերական ածականի պէս յարաբերական յատկանիշ մը կը վերագրէ որոշեալին. *սեղանի ծածկոց, ջուրի ներկ, պապի ժամացոյց, աչքի կաթիլ, ակոռայի խոզանակ, պա-*

22 Ռ. Կ. Սագապետոյան, *Արևմտահայերենի դասագիրք*, էջ 131:

տուհանի փեղկ, հայրենիքի կարօտ, դպրոցի տարագ, գաղուփ կեանք, քարի դար, ծովու ակնոց, հայու ճակատագիր, սիրոյ սեղան, աղջկայ նազանք եւ այլն:

Ձայնաւորայանգ սեռական հոլովը յատկացուցիչի իր պաշտօնին մէջ, ի հակադրութիւն գրաբարի եւ արեւելահայերէնի, կրնայ գործածուիլ անորոշ եւ որոշեալ առումներով՝ *բանուորներու աշխատարարձը* եւ *բանուորներուն աշխատարարձը*: Չունի որոշիչ յօդի գործածութեան սահմանափակում: Երբեմն ն յօդի կուտակում կը ստեղծուի: Այստեղ լեզուական սխալի մասին չէ խօսքը, այլ՝ տաղտկալի կրկնութեան մասին, որ խօսքը կը դանդաղեցնէ, կը տգեղցնէ: Այնքան ատեն, որ իմաստային իրաւ տարբերութիւն մը չի ստեղծուիր՝ կարելի է ձերբազատիլ կրկնուող ն-երէն: *Բանուորներուն ամսականին հատուցումին շուրջ* արտայայտութեան մէջ երեք տեղ կը կրկնուի ն յօդը. ինչ կը փոխուի, եթէ ըսուի՝ *բանուորներու ամսականի հատուցումին շուրջ*: Բայց ուրիշ պարագայի պէտք է գզոյշ ըլլալ, որովհետեւ յօդով եւ անյօդ ձեւերը տարբեր իմաստներ կրնան արտայայտել: Օրինակ՝ *բանուորներուն ամսականի յաւելում* արտայայտութիւնը կ'երթայ որոշ տեղի մը՝ գործարանի մը բանուորներուն, բայց *բանուորներու ամսականի յաւելումը* ունի ընդհանուր իմաստ՝ օրինակ, երկրի մը բոլոր բանուորներուն:

Տրական հոլովին յատուկ է երկու առումներն ալ. *հայրս գործի գնաց* – *հայրս գործին գնաց* (տրական):

Սեռական-տրականին մէջ յատուկ տեղանունները յօդ չեն ստանար, ինչպէս՝ *Կիլիկիոյ լեռները*, *Հայաստանի դիրքը*, նոյնպէս պատմական ու պաշտօնական երանգ ունեցող անձնանունները՝ *Մեսրոպ Մաշտոցի գերեզմանը*, *Համաստեղի գործերը*, *հետեւիլ Յիսուսի*, ի հակադրութիւն «ընտանեկան» անուններուն՝ *Սարգիսին գիրքը*, *Հրաչիկին բնաւորութիւնը*, *օգնել Անիին*:

Բացառական հոլովը անյոդ է անորոշ առումով եւ որոշիչի դերով գործածուելու պարագային՝ *բարձր տեղէ գլորուիլ, հիւանդութենէ տառապիլ, թոքաբուսակ վարակուիլ, մօրմէ զրկուիլ, քարէ սեղան, փայտէ դգալ, սաթէ գնդիկ, ապրշումէ թաշկինակ* եւ այլն: Որոշեալ առման պարագային յօդառութիւնը յատուկ է բոլոր բառերուն՝ *քաղաքէն հեռանալ, Թումանեանէն բան մը կարդալ, ծառէն իյնալ, «Քրիստոսափոր» գրադարանէն գիրք վերցնել* եւ այլն:

Աստուած յատուկ անունը բոլոր հոլովներուն մէջ անյոդ կը գործածուի՝ *Աստուած խօսեցաւ* (ուղղական), *Աստուած սիրես* (հայցական), *Աստուծոյ պատուիրանները* (սեռական), *Աստուծոյ փանք տուր* (տրական), *Աստուծմէ վախցի՛ր* (բացառական), *Աստուծով գոհացի՛ր* (գործիական): Հայցական հոլովի պարագային մինչեւ այսօր գործածական է *զԱստուած* գրաբարեան ձեւը: Երբ յատկացուցիչ մը ունի՝ որոշիչ յօդը կը դրուի. *Ան իր Աստուածը կը պաշտէ*: Խօսքը հոս որոշիչ յօդի մասին է եւ չի վերաբերիր ստացական յօդերուն՝ *«Ես եմ քու տէր Աստուածդ»*, *«Աստուածդ սիրես»*:

- Բաղաձայնայանգ հոլովածեւերը սովորաբար անյոդ են. Բաղաձայնայանգ հոլովածեւեր ունին սեռական-տրականը եւ գործիականը: Այսպէս՝ *ոջ, ան, ոց*, հաւաքական *ենք/ենց*, ոց եւ *ա, ե, օ, եա* ներքին հոլովումները որոշիչ յօդ չեն ստանար՝ *քրոջ անունը, ամրան տաքը, տղոց ննջարանը, Վարդանանց պատերազմը, շան հաջօցը, դստեր մազերը, մօր նամակը, քաղաքավարութեան վնասները*: Նոյնպէս գործիականը (ով, մով, ք)՝ *մկրատով կտրել, մատրիտով գծել, հօրմով հպարտանալ, համբերութեամբ սպասել, ազնուութեամբ ընդունիլ, արեամբ հեղեղել*: Որոշիչի դերով գործիական հոլովը ամէն պարագայի անյոդ է՝ *օղերով աղջիկ, շնորհքով տղայ, լայն պատուհաններով սենեակ* եւ այլն:

Այսուհանդերձ, գրականութեան մէջ յաճախ կը հանդիպինք արտաքին *ոջ*, ներքին *ա, ե, եա, օ* հոլովածեւերու եւ գործիա-

կան հոլովի յօդով գործածութեան պարագաներու: Քերականներու կողմէ այս ձեւերը կը պատճառաբանուին քերականական իմաստի սաստկացման ու Գ. դէմքին կապուած ստացականութեան գաղափարին հետ՝ *իր քրոջը փափաքով, տանը շան հաջոցով, մօրը թելադրանքով, իր մկրատովը կամ իրենց մկրատովը կտրել, իր լաւարեսութեամբը հրապուրել* կամ կը պատճառաբանուի շրջադասութեամբ. «Ու երբ թիւովը մատնետրուղ/Սերմանես քու սերմնցուն՝/Հնձես թիւովն աստղերուն» (*Դանիէլ Վարուժան*): Սակայն, իսկութեան մէջ, այսպիսի պարագաներու նոյնպէս անյօդ գործածութիւնը ակնյայտ յաճախադէպ է: Պէտք է ընդունիլ, որ բաղաձայնայանգ հոլովածեւերու հետ յօդի գործածութիւնը խօսակցական լեզուէն անցած ու յամեցող երեւոյթ մըն է, որմէ կարելի է խուսափիլ: Իմաստէն ոչինչ կը պակսի, եթէ վերի կապակցութիւններէն հեռացնենք որոշիչ յօդը:

Բաղաձայնայանգ հոլովածեւերուն փոխանուանաբար գործածուելու պարագային կատարուող յօդառութիւնը յատուկ պարագայ մըն է (տե՛ս 1.8):

Ե. – Անորոշ յօդը

Անորոշ յօդն է *մը, մըն կամ մ՛*: Վերջին երկուքը առաջինին կիրառական տարբերակներն են, չունին իմաստային տարբերութիւն:

Գոյականին անորոշ կարգը կ'արտայայտուի կամ առանց յօդի, կամ *մը (մըն)* յօդով: *Ես գիրք գնեցի* նախադասութեան մէջ *գիրք* բառը ընդհանուր հասկացութիւն է, որ թիւով եզակի ըլլալով հանդերձ՝ անպայման մէկ գիրք ցոյց չի տար. կրնայ ակնյայտ ըլլալ, բայց երբ ըսենք՝ *Ես գիրք մը գնեցի* ընդհանուր հասկացութենէն կ'առանձնացուի միայն մէկը, որ կրկին անորոշ կը մնայ (մէկը, բայց ո՞ր մէկը):

Սա ալ կը նշանակէ, որ *մը* յօդը պատմականօրէն կը ծագի *մի* թուականէն ու սերտ առնչութիւն ունի *մէկ* թուականին հետ: Յաճախ *մէկ* թուականը եւ *մը* յօդը կը շփոթուին: *Մէկ* բառը թուա-

կան նշանակութիւն ունի, միայն քանակ ցոյց կու տայ, իսկ մը յօդը առարկային քանակը ցոյց տալով մէկտեղ՝ անոր կու տայ անորոշ առում: Տարբեր բաներ են *մէկ գիրք կ'ուզեմ* եւ *գիրք մը կ'ուզեմ*, *կամ՝ մէկ մարդու հարցուցի* եւ *մարդու մը հարցուցի*: Այս երկուքը արեւելահայերէնի մէջ մէկ ձեւով կ'արտայայտուին՝ *մի գիրք եմ ուզում*, *մի մարդի հարցրի*, սակայն վերի նշանակութիւնները արտայայտելու համար ունին տարբեր հնչերանգ՝ *մի գիրք եմ ուզում*, *մի գիրք եմ ուզում*: Ամէն պարագայի՝ *մէկ* թուականն ալ երբեմն *մը* յօդին նշանակութիւնը ունի՝ *Ծերենցի մէկ գիրքին մէջ կարդացի* (Ծերենցի գիրքերէն մէկուն մէջ կարդացի. Ծերենցի գրած գիրքի մը մէջ կարդացի): *Մէկ* բառը անորոշ յօդի իմաստով գործածելը թրքաբանութիւն կը նկատուի²³:

Մը կամ *մըն* յօդը առանձին կը գրուի ու յետադաս է, ի հակադրութիւն արեւելահայերէնի մի-ին, որ նախադաս է: Օրինակ՝ «*Բոյլ մը նայուածք, փունջ մը ժպիտ, / Քուրայ մը խօսք դիւթեց իմ սիրտ*» (Պեպրոս Դուրեան), «*Քու լայնանիստ պատերդ իրարու վրայ կործանեցին, / Սարսափի օր մը, կոտորածի օր մը, օր մը արիւնի*», «*Քու երգերէդ երգ մը փուր ինձ, երգ մը, ես երգելով կ'ուզեմ մեռնիլ*» (Սիամանթօ), «*Թոյլ շրշիւն մը, յետոյ բոյր մը մշկենի, / Եւ յամրագին գիրքը ձեռքէս կ'իյնայ վար*» (Միսաք Մեծարենց):

Մը յօդը էական բայերէն եւ *ալ* շաղկապէն առաջ կը դառնայ *մըն*, ինչպէս՝ «*Գոյութիւն ունէ՞ր արդեօք, թէ առասպել մըն էր*» (Գրիգոր Զոհրասպ), «*Ես որբ մըն եմ եւ ըմբոստ մը, մնասն բարեաւ, կորուսեալներս փնտրելու կ'երթամ*» (Սիամանթօ), «*Հոգիս պզտիկ աղբիւր մըն է արծաթէ, / Գիշերին մէջ զլզլացող ու լացող*» (Վահան Թէքէեան), «*Վերջին անգամ մըն ալ փարէ հոգւոյս խանդաբորբ ու կաթոգին*»: «*Ու նայուածքըս կը բաժնուի*

²³ *Մարդուն մէկը* կապակցութիւնը արեւմտահայերէնի մէջ ունի *մարդ մը* նշանակութիւնը՝ *Մարդուն մէկը գիղէն քաղաք կ'իջնէ...* բայց ասելի շատ ծածկախօսաբար կը գործածուի. երբ ըսենք *մարդուն մէկը այսօր գործի չէ եկած*՝ ոմանք կը հասկնան, թէ խօսքը որոն մասին է:

երբ հողէն, հողիս զանոնք անգամ մըն ալ կը մոռնայ» (Միսաք Մեծարենց), «Թող քիչ մըն ալ հողին տակ քնանայ» (Զահրապ):

Մը եւ մըն տարբերակները հիներու արձակ, բայց մանաւանդ չափածոյ գրուածքներուն մէջ՝ ձայնաւորով, երբեմն հ-ով, սկսող բառերէ առաջ կը կրճատուին մ' ձեւով. «Մուսայի մ'օրականն հիանի մ'օրականէն աւելի չէ այժմ» (Յակոբ Պարոնեան), «Աստղ մ'ալ ես կ'երթամ յաւելլով երկնից», «Հառաչ մ'եմ հեծող նոճերու մէջ սեւ / Թափելու մօտ չոր աշնան մէկ տերեւ», «Ո'հ կը դողդոջեմ, տոգոյն եմ, տոգոյն, / Փրփրի ներսս դժոխքի մ'հանգոյն» (Պեպրոս Դուրեան), «Հերիք օտար սանդուղքներէն ելլեն վեր / Ուրքերդ որ օր մ'ափերուս մէջ տաքցուցի», «Ան տարաշխարհիկ բոյսի մ'էր ծղօտ» (Դանիէլ Վարուժան), «Եկեղեցին հայկական մեծ վարագոյր մ'է բանուած» (Վահան Թէքէեան), «Կից մը տուէք, թող փլի, նոր ծառ մ'առէք» (Զահրապ): Այս ձեւը հիմա չի քաջալերուիր:

Անորոշ յօդը կը գործածուի եզակի գոյականի բոլոր հոլովածեւերուն հետ՝ ծառ մը, ծառի մը, ծառէ մը, ծառով մը:

Խօսակցականին մէջ մը անորոշ յօդի գործածութեան կը հանդիպինք նաեւ բան գոյականի յոգնակիին հետ, երբ խօսողը չ'ուզեր բացայայտել կամ իրեն համար եւս պղտոր է տուեալ հասկացութեան ինքնութիւնը: Շատ սովորական է լսել բաներ մը ըրինք, բաներ մը ըսաւ, բաներ մը տեսանք, բաներ մը խաղացինք եւ նման արտայայտութիւններ: Կրնայ ուրիշ գոյականներու հետ եւս գործածուիլ՝ խաղեր մը խաղացինք, լուրեր մը լսեցինք. ասոնք անսովոր ձեւեր կը մնան:

Մը յօդը կարգ մը ածականներու եւ մակբայներու հետ գործածուելով անոնց կու տայ վերաբերական երանգ մը. շուտ մը եկուր, արագ մը անցիր, շուտով մը դարձիր, բաւական մը խօսեցանք, կամացուկ մը դուրս սպրդեցայ, աղէկ մը խայտառակեցի, սիրուն մը գրէ, կոկիկ մը ներկայացիր, կուշտ մը կերանք, քիչ մը համբերութիւն, շատ մը երկիրներ եւ այլն: Նոյնը կը տեսնենք

նաեւ աներեւոյթին հետ՝ *տեսնել մը կ'արժէ, յոգնիլ մը յոգնեցայ որ...*, *բարկանալ մը բարկացաւ, որ...*, *երթալ մը ունիմ*:

Թուականի որոշեալներուն կամ փոխանուանաբար գործածուող թուականներու հետ գործածուելով կու տայ մօտաւորութեան գաղափար՝ *քսան տարեկան մը կար, երկու քիօ մը վերցուցի, յիսուննոց մը կար*:

Կը կազմէ *քանի մը* անորոշ դերանունը:

Յատուկ անուններուն կու տայ այդ անունին բնորոշ յատկանիշին ընդհանուր իմաստը: «*Տիգրան Մեծ մը մեր պատմութիւնը պիտի ձեւափոխէր*»: «*Մեր երաժշտութիւնը կարօտ է նոր Կոմիտասի մը*»:

Խօսակցականին մէջ կայ նաեւ հարցական երանգով բառերու հետ. *ոստիկան մը, հեռացա՞ր մը, ըսի՞ր մը ...*: Կայ նաեւ հաստատում մը կատարող հարցում մը՝ *չէ՞ մը* (այդպէս չէ՞, չէ՞ որ): Ասիկա սովորական թրքաբանութիւն է: *Մի ձեռով ալ կը հանդիպի. «Չէ՞ մի առաջուան պէս կը սիրէին իրար»* (Գրիգոր Զոհրայ): Մերժել:

1.8.- Սեռականը՝ փոխանուն

Յատկացուցիչը ը (ն) յօդը առնելով իր յատկացեալին իմաստը կը ներառէ ու կը դառնայ փոխանուն. այսպէս՝

Այս **ծառին պտուղը** համով է, այդ **ծառերուն պտուղը՝** ոչ:

> Այս **ծառինը** համով է, այդ **ծառերունը՝** ոչ:

Ծառինը եւ *ծառերունը* սեռական հիմքով փոխանուններ են, որոնց մէջ ներառուած է *պտուղ* անդամին իմաստը: Սեռական փոխանունը իր կարգին կը հոլովուի *ի* հոլովումով՝ *ծառինը-ծառինին-ծառինէն-ծառինով*:

Փոխանուն ունենալու համար ը (ն) յօդը կը դրուի սեռական որոշեալին վրայ. *ծառինը* (*ծառի-ն-ը*), *ծովունը* (*ծովու-ն-ը*), *ծառերունը* (*ծառերու-ն-ը*), *աղջկանը* (*աղջկայ-ն-ը*). Նոյնպէս՝ *ոյ* հոլովումի *սիրոյնը* բառը (*սիրոյ-ն-ը*): Յօդը ուան, *ք/ց, ի/եա*, ոջ, ինչպէս եւ *ա, օ* եւ *ե* ներքին հոլովումներուն անորոշ սեռա-

կանին վրայ կ'աւելնայ. *գիշերուան՝ գիշերուանը, Սարգիսենց՝ Սարգիսենցը, լաւութեան՝ լաւութեանը, քրոջը, շանը, հորը, դստերը*: Օրինակներ՝ «Իր ասփափայ ուտերուն վրայ փարածուող խիտ մթութիւնը, անթափանց սետութիւնը **անտառներունն է**» (Գրիգոր Զոհրայ): «Տէրը զիս կ'առաջնորդէ աւելի իրականութեան, որ **մարմնինն է** ու **զգայարանքներունը**»: «Կիները կը պարէին շնորհալի ու յանգաւոր, որ **մարմնինն էր** ու **բնութեանը**»: «Աստուած այն արեւն իր քայլերը կը դնէ այդ սեմէն ներս, երբ մարդիկ պատրաստ են ընդունելու խաղաղութիւնով մը, որ **լոռութեանն է**» (Համաստեղ): «**Ձինք** ուրախացնող այդ անակնկալը թէ՛ **եղբօրն էր**, թէ՛ **քրոջը**, թէ՛ **հօրն** ու **մօրը** եւ թէ **բարեկամներունը**»:

Ուշադրութեան արժանի պարագայ մըն է, որ այս փոխանունները ընդհանրապէս հանդէս կու գան ստորագելիի դերով, բացի *ի* հոլովումի բառերէն, որոնք կրնան հանդէս գալ նաեւ այլ դերերով՝ *սրտինը ըսել, սրտինը յայտնել, քսակինը փայլ*: Կը հոլովուին եւ ունին յոգնակի՝ *սրտինը-սրտինին-սրտինէն, սրտինով. գրպանինները-գրպանիններուն, գրպանիններէն-գրպանիններով*: Միւս հոլովումներու բառերը նոյն ձեւով կը կազմեն հոլովական ձեւերը: Խօսակցականէն եկած այս կազմութիւնը կը տարածուի միւս հոլովումներու բառերուն վրայ եւս. *ծովինը, քոյրինը, հայրինը, գիշերինը*: Այս ձեւերը խօսակցականէն դուրս չեն ելած:

Գրական լեզուին մէջ սեռական փոխանունի գործածութիւնը շատ սահմանափակ կիրարկութիւն ունի: Ուղիղ ձեւին կարելի է հանդիպիլ պարբերաբար, բայց ոչ թեք ձեւերուն:

1.9.– Գոյականը կապական դարձուածքի մէջ

Գոյականին վեց հոլովները առանձնաբար չեն կրնար արտայայտել այն բոլոր քերականական իմաստներն ու իմաստային երանգները, որ խօսքը ունի: Ատիկա կը լրացնեն կապական դարձուածքները: Օրինակ՝ արեւելահայերէնը ունի ներգոյական

հոլով. *ջուր՝ ջրում*. արեւելահայր կ'ըսէ «*Ջրում մի ձուկ կայ*», իսկ արեւմտահայր՝ «*Ջուրին մէջ ձուկ մը կայ*»: Հոս ինչ որ արեւելահայր արտայայտեց *ջրում* ներգոյական հոլովով՝ արեւմտահայր արտայայտեց *ջուրին մէջ* դարձուածքով: Մէջ բաղադրիչը *կայ* է, իսկ *ջուրին* հոլովուած գոյականը՝ *կայի խնդիր*: Այլ օրինակ մը. չափ ու քանակի պարագան կրնանք արտայայտել հոլովածելով՝ «*Ալիւրը հարիւր քիլո կը կշռէր*» կամ կապական դարձուածքով մը՝ «*Ալիւրը հարիւր քիլոյի չափ կը կշռէր*». ընդգծուածները շարահիւօրէն նոյն պաշտօնը կատարելով հանդերձ՝ ունին իմաստային տարբերութիւն մը: Վերաբերութեան անուղղակի խնդիրը կ'արտայայտուի բացառական հոլովով՝ «*Պարմէ՛ մեզի հայրենիքէն*», նոյնը կրնանք արտայայտել նաեւ կապական դարձուածքով մը՝ «*Պարմէ՛ մեզի հայրենիքի մասին*», խօսքին տալով իմաստային, ոճական եւ կիրառական իրայատկութիւն մը:

Կապն ու կապի խնդիրը միասնաբար կը կազմեն *կապական դարձուածքը*, որ նախադասութեան մէջ կը դառնայ մէկ անդամ:

Մուխի պէս ջրացաւ: – Ինչպէ՛ս ջրացաւ – մուխի պէս – ձեւի պարագայ:

Դասէն ետք հանդիպեցանք իրարու: – Ե՛րբ – դասէն ետք – ժամանակի պարագայ:

Տասը վարդ կայ թուփին վրայ: – Ո՞ր – թուփին վրայ – տեղի պարագայ:

Վերի նախադասութիւններուն մէջ *մուխի*, *դասէն*, *ծառին* հոլովածելերով բառերը առանց *պէս*, *ետք*, *վրայ* կապերուն չեն կրնար արտայայտել տուեալ քերականական իմաստները:

Կապը (հոլավառու, առընթերադրութիւն, նախդիր, նախադրութիւն) առանձին խօսքի մաս է, խօսքի մէջ ունի ոչ նիւթական, այլ՝ քերականական իմաստ. հետեւաբար նախադասութեան անկախ անդամ չի կրնար ըլլալ, այլ՝ գոյականին (ու դերանունին) հետ միասին կը կազմէ կապական դարձուածքը:

Կապերը տարբեր հոլովով կապի խնդիրներ կը պահանջեն: Բացառական եւ գործիական կապի խնդիրները ճանաչելի են՝ *փառքէն բացի, տուգանքով հանդերձ*. *բացի* կապը կը պահանջէ բացառական հոլովով խնդիր, իսկ *հանդերձ* կապը՝ գործիական հոլովով խնդիր: Բայց ինչպէս որոշել *կառքին մէջ* եւ *կառքին հետ* դարձուածքներուն գոյական կապի խնդիրներուն հոլովները: Գոյականին տեղ կը դնենք անձնական դերանուններու Ա. եւ Բ. դէմքերէն որեւէ մէկը՝ *իմ մէջ* եւ *ինծի հետ*. ուրեմն *մէջ* կապը կը պահանջէ սեռական (իմ, մեր, քու, ձեր), իսկ *հետ* կապը՝ տրական հոլովով խնդիր (ինծի, մեզի, քեզի, ձեզի):

1.10.– Գոյականի կամ գոյականաբար գործածուող բառերու շարահիւսական պաշտօնները

Գոյականը նախադասութեան մէջ հանդէս կու գայ զանազան պաշտօններով: Ան կ'ըլլայ ենթակայ ու կը մասնակցի բարդ ստորոգիչի կազմութեան՝ իբրեւ ստորոգելի: Գոյականը իբրեւ ենթակայի (գոյականի) լրացում՝ կը վերցնէ յատկացուցիչի եւ բացայայտիչի, մասամբ նաեւ որոշիչի պաշտօնները, իսկ իբրեւ ստորոգիչի (բայի, ստորոգելի) լրացում՝ կը կատարէ խնդիրի ու պարագայի պաշտօններ:

Խնդիրները ցոյց կու տան ենթակայի գործողութեան հետ կապուած կամ գործողութեան մասնակցող նախադասութեան անդամները: Կայ **ուղիղ խնդիր**, որ արտայայտուած կ'ըլլայ հայցական հոլովով (*Մանուկը կը սիրէ ծնողները*) եւ **անուղղակի խնդիրներ**, որոնք արտայայտուած կ'ըլլան գոյականի թեք հոլովածելերով (*Աղջիկը հորմէն գնահատուեցաւ: Լուրը հասաւ հայրիկիս: Հունձը կը ժողվեմ մանգաղով*):

Պարագաները ցոյց կու տան ենթակայի գործողութեան կատարման տարբեր հանգամանքները՝ տեղը, ժամանակը, պատճառը, ձեւը եւ այլն (*Ան կէսօրին Դամասկոս ժամանեց*):

Ստորեւ կը տրուին գոյականի շարահիւսական պաշտօնները թէ՛ հոլովածելերով եւ թէ՛ կապական դարձուածքներով:

ա.- Ենթակայ (տէր բայի)

1) **Ենթական եւ տեսակները.** Ենթական գոյականին կամ գոյականաբար գործածուած որեւէ բառի շարահիւսական գլխաւոր պաշտօններէն մէկն է, դրուած կ'ըլլայ ուղղական հոլովով, եզակի կամ յոգնակի, որոշեալ կամ անորոշ առումներով: Ենթական կը գտնենք ստորոգիչին ուղղելով *հմ, որոհնք, հնչ(ը), հնչեր(ը)* հարցումները:

Բժիշկը եկաւ: Ո՛վ եկաւ. – բժիշկը:

Բժիշկները եկան: Որոհնք եկան. – բժիշկները:

Ծառը կը ծաղկի: Ինչը կը ծաղկի. – ծառը:

Ծառերը կը ծաղկին: Ինչերը կը ծաղկին. – ծառերը:

Մարդը փունէն դուրս ելաւ: **Մարդ** դուրս ելաւ փունէն: **Սեւերը** յաղթեցին: **Երկրորդը** աւելի լաւ մարզուած է: **Վազելը** յարմարագոյն մարզածեն է: **Գացողը** չի վերադառնար: **Նշանածդ** հոր է: **Գրելիքը** երկար չէ:

Նկատի ունենալ, որ

– Ենթական կրնայ ըլլալ բաղադրեալ յատուկ անուն կամ որեւէ յարադրաւոր բառ կամ դարձուածք.

Քարէն Եփփէ ազգային ճեմարանը Հալէպ կը գտնուի:

Տուն ու տեղը անտէր մնաց:

– Ենթական կրնայ ըլլալ բազմակի, այսինքն՝ ենթակայի դերով հանդէս կրնան գալ մէկէ աւելի անդամներ.

Շունն ու կափուն եղբայրացան:

Մասիս, Արագած, Սիփան եւ Նեմրուք Հայկական լեռնաշխարհի բարձրագոյն գագաթներն են:

Բազմակի ենթակաները ստորակէտով կը տրոհուին. վերջին երկուքը սովորաբար կը միանան *ու* կամ *եւ* շաղկապներով:

– Ենթական չկրկնելու համար կրնայ դերանունով արտայայտուիլ եւ ի վերջոյ զեղչուիլ: Ձեղչուած ենթական կարելի է վերականգնել, որովհետեւ ան լռելեայն կը հասկցուի: Ձեղչուած ենթական կը կոչուի **լռելեան ենթակայ**: Օրինակ՝ «Աշակերտը

տրուն վերադարձաւ: Ան շար պարտականութիւններ ունէր: Ան-միջապէս նստաւ գրասեղանին առջեւ: Սերտորոյթեան համար երկու ժամ ունէր»: Երկրորդ նախադասութեան մէջ աշակերտը ենթական արտայայտուած է *ան* դերանունով, իսկ վերջին երկու նախադասութիւններուն մէջ զեղչուած է, բայց լռելեայն կը հասկցուի:

– Կայ նաեւ **անենթակայ** նախադասութիւն, որ ենթակայ չունի, չի կրնար ունենալ, թէեւ ստորոգիչը միշտ Գ. դէմք ունի.

Երկաթը տաք-տաք կը ծեծեն: – Որո՞նք երկաթը տաք-տաք կը ծեծեն...

Օձին պոչը կտրելու է: – Ո՞վ կտրելու է օձին պոչը...

Հոս՝ ստորոգիչին բայական դէմքը կատարողին դէմքն ու թիւը ցոյց կու տայ, բայց անոր ո՞վ ըլլալը չի յայտնէր, չի կրնար: Ուրեմն՝ նախադասութիւնը անենթակայ է: Անենթակայ նախադասութիւնները կ'արտայայտուին.

– Բայի եզակի Գ. դէմքով՝ «*Ե՛րբ պիտի լուսնայ*»: «*Կ'անձրեւէ*»: «*Շուտով պիտի ձիւնէ*»:

– Բայի յոգնակի Գ. դէմքով՝ «*Ձուկը գլուխէն կը բռնեն*»:

– Բայի բաղադրեալ ապառնի Գ. դէմքով՝ «*Չարէն միշտ հեռու մնալու է*»:

Կողմնակի ենթակայ կը կոչուի դերբայական դարձուածքի մէջ տեղ գտած ենթական, որ ոչ թէ դիմաւոր բայի, այլ՝ դերբայի լրացում է:

Կողմնակի ենթական երբեմն կ'արտայայտուի սեռական հոլովով: Ան կը գոյանայ բարդ ստորադասական նախադասութիւնը պարզի փոխակերպելով: Օրինակ՝

Ստացայ այն նամակը, զոր Սարգիս ուղարկած էր: >
Ստացայ Սարգիսին ուղարկած նամակը:

Մենք շար կը սիրէինք Հայոց պատմութեան գիրքը, որ Սիմոն Սիմոնեանը գրած էր: > Մենք շար կը սիրէինք Սիմոն Սիմոնեանի գրած Հայոց պատմութեան գիրքը:

Պարզուեցաւ, որ Արմէնը արդարացի է: > Արմէնին արդարացի ըլլալը պարզուեցաւ:

Բոլորս կը սպասէինք, որ Արամ վերադառնայ: > Բոլորս կը սպասէինք Արամի վերադառնալուն:

Վերի՝ Սարգիսին ուղարկած, Սիմոն Սիմոնեանի գրած, Արմէնին արդարացի ըլլալը, Արամի վերադառնալուն ղերբայական դարձուածքներուն մէջ Սարգիսին, Սիմոն Սիմոնեանի, Արմէնին, Արամի անդամները սեռական հոլովով կողմնակի ենթականեր են:

2) Ենթակային եւ ստորոգիչին թիւով համաձայնութիւնը. եթէ ենթական եզակի է՝ ստորոգիչը եզակի կը դրուի, իսկ եթէ յոգնակի է՝ ստորոգիչը յոգնակի կը դրուի:

Աշակերտը կ'երգէ: > Աշակերտները կ'երգեն:

Ծառը պիտի ծաղկի: > Ծառերը պիտի ծաղկին:

Աղբիւրը ցամքեցաւ: > Աղբիւրները ցամքեցան:

Բարդ ստորոգիչի պարագային՝ ենթակային հետ համաձայնութիւնը կ'ըլլայ էական բայի միջոցով, որ ենթական կը հանգուցէ ստորոգելիին հետ.

Բժիշկը ներկայ էր: > Բժիշկները ներկայ էին:

Ենթակայի եւ ստորոգիչի թիւի համաձայնութեան հարցով ուշադիր ըլլալու է հետեւեալ պարագաներուն.

– Հաւաքական գոյականները երբեք յոգնակի չեն գործածուիր ու իբրեւ ենթակայ կը պահանջեն եզակի ստորոգիչ.

Ազգային վարժարաններու աշակերտութիւնը հաւաքուեցաւ եկեղեցի:

Գրողի նամականին շուրջ կը հրատարակուի:

Հագուստեղէնը լուացարան փարուեցաւ:

– Բազմակի ենթական յոգնակի ստորոգիչ կը պահանջէ, որովհետեւ այստեղ ենթակայի պաշտօնը կը կատարեն մէկէ աւելի անդամներ.

Քոյր ու եղբայր յայտնի մարզիկներ են:

Սոխակը, դեղձանիկը, արծիւր, բազէն եւ բոլոր **ծիւրերը** թռչուններ են:

– Ու շաղկապով յարադրաւոր բառերը թէեւ երկու տարբեր հասկացութիւններէ կազմուած են, բայց մէկ, եզակի ու ամբողջական հասկացութիւն մը կը ձեւացնեն, ինչպէս *բառ ու բան, տուն ու տեղ, կարգ ու կանոն, ել ու մուտ* եւ այլն: Ասոնց բաղադրիչները առանձին կրնան գործածուիլ՝ «*Կարգը խանգարուած է*», «*Կանոնը ծանօթ է*», բայց *կարգ ու կանոն* կապակցութիւնը կրնայ ըմբռնուիլ իբրեւ մէկ, եզակի հասկացութիւն եւ ոչ թէ երկու. այս պարագային կը պահանջէ եզակի թիով ստորոգիչ: Հետեւաբար *ու*-ով շաղկապաւոր յարադրութեան մէջ, ի հակադրութիւն *ու*-ով շաղկապուած գոյականներուն, ձեւափոխութեան կ'ենթարկուի միայն երկրորդ բաղադրիչը (թիւ, յօդ, հոլով): Հմմտ.

Շունն ու կապուն կը կռուին:

Կարգ ու կանոնը խանգարուած է:

Ու-ով շաղկապաւոր յարադրութիւնը *ու*-ով շաղկապուած կապակցութիւն կը դառնայ, եթէ առաջին բաղադրիչն ալ նոյն ձեւափոխութեան ենթարկենք, հետեւաբար կը ստանայ յոգնակի ստորոգիչ:

Կարգ ու կանոնը խանգարուած է:

Կարգն ու կանոնը խանգարուած են:

Տուն ու տեղը քանդուեցաւ:

Տունն ու տեղը քանդուեցան:

Երգ ու պարը խանդավառութիւն ստեղծեց:

Երգն ու պարը խանդավառութիւն ստեղծեցին:

Երկուքն ալ անորոշ ըլլալու պարագային՝ կապակցութիւնը կրնայ թէ՛ իբրեւ մէկ ամբողջութիւն, թէ՛ իբրեւ երկու առարկայ ըմբռնուիլ ու ըստ այդմ համաձայնիլ ստորոգիչին հետ: Հմմտ.

Գործին մէջ համ ու հոպ չմնաց:

Ծով ու ցամաք խաղաղեցան:

Մէգ ու մշուշ պապեց լեռները:

Հարս ու փեսայ մեկնեցան:

Ու–ով շաղկապաւոր յարադրութիւնները կրնան գծիկով անիսկական բարդութեան վերածուիլ. այդ պարագային՝ առանց երկմտանքի եզակի կը գիտակցուին ու կ'առնեն եզակի ստորոգիչ.

Մարդ–մարդասանք չմնաց:

Ձայն–ծպտուն չկար:

Բան–գործ չէր մնացած:

Սէր–միտութիւն չքացաւ:

Համ–հոպ չմնաց:

– Եզակի հասկացութիւններ են յոգնակի թիւով անուն ունեցող հրատարակութիւնները, ինչպէս՝ «Ծիլեր», «Տողքեր» (պարբերականներ), «Կայծեր», «Թշուառներ». «Մանկութիւն չունեցող մարդիկ», «Երեք հրացանակիրները» (գիրքեր), բազմակի անդամներով երկերու անունները, ինչպէս Թումանեանի «Շունն ու կապուն», Հեմինկուէյի «Ծերունին եւ ծովը»: Ասոնք իբրեւ ենթակայ կը պահանջեն եզակի ստորոգիչ.

«Ծիլեր»ը աշակերտական պարբերաթերթ մըն է:

«Մանկութիւն չունեցող մարդիկ»ը գիս շապ յուզեց:

Թումանեանի «Շունն ու կապուն»ը շապ ընթերցողներ ունի:

– Կան յոգնակի ձեւով եզակի հասկացութիւններ, յատկապէս յատուկ տեղանուններ, ինչպէս՝ *Տեղեր*, *Կալեր*, *Գոմեր*, *Խաչեր*՝ *գիւղեր*, *Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներ*, *Արաբական Միացեալ Էմիրութիւններ*՝ պետութիւններ, *Պաքաններ*՝ լեռներ

ու երկրամասեր եւ այլն: Ասոնք իբրեւ ենթակայ կը պահանջեն եզակի ստորոգիչ, ինչպէս՝

Տեղերը Հայաստանի հին գիւղերէն մէկն է:

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները այսօր գերպետութիւն մըն է:

– Կրկնադիր շաղկապներով (*եւ... եւ, թէ... թէ, ո՛չ... ո՛չ, կամ... կամ*) բազմակի ենթականերուն ստորոգիչը կրնայ ունենալ նախադաս, միջադաս եւ յետադաս գործածութիւն: Այսպէս՝
 Ստորոգիչը *եւ... եւ, թէ...թէ, ո՛չ... ո՛չ, կամ... կամ* շաղկապներու հետ նախադաս ըլլալու պարագային սովորաբար յոգնակի կը դրուի:

Մեկնեցան եւ աշակերպները, եւ ուսուցիչը:

Մեկնեցան թէ աշակերպները, թէ ուսուցիչը:

Միջադաս ըլլալու պարագային ստորոգիչը կը համաձայնի առաջին ենթակային հետ:

Եւ աշակերպները մեկնեցան, եւ ուսուցիչը: > Եւ ուսուցիչը մեկնեցաւ, եւ ...

Թէ աշակերպները մեկնեցան, թէ ուսուցիչը: > Թէ ուսուցիչը մեկնեցաւ, թէ ...

Ո՛չ աշակերպները մեկնեցան, ո՛չ ուսուցիչը: > Ո՛չ ուսուցիչը մեկնեցաւ, ո՛չ ...

Կամ աշակերպները մեկնեցան, կամ ուսուցիչը: Կամ ուսուցիչը մեկնեցաւ, կամ...

Յետադաս ըլլալու պարագային՝ միշտ յոգնակի:

Եւ աշակերպները, եւ ուսուցիչը մեկնեցան:

Թէ աշակերպները, թէ ուսուցիչը մեկնեցան:

Ո՛չ... ո՛չ եւ կամ... կամ կրկնադիրներու պարագային համաձայնութիւնը կ'ըլլայ վերջին գոյականին հետ:

Ո՛չ աշակերպները, ո՛չ ուսուցիչը մեկնեցաւ:

Ո՛չ ուսուցիչը, ո՛չ աշակերպները մեկնեցան:

Կամ աշակերպները, կամ ուսուցիչը մեկնեցաւ:

Կամ ուսուցիչը, կամ աշակերտները մեկնեցան:

Ո՛չ... , ո՛չ կրկնադիր շաղկապին հետ նախադաս ստորոգիչը ժխտական ձեռով կ'արտայայտուի, ի հակադրութիւն միջադաս եւ յետադաս գործածուելու պարագային.

Չմեկնեցան ո՛չ աշակերտները, ո՛չ ուսուցիչը:

Չմեկնեցաւ ո՛չ ուսուցիչը, ո՛չ աշակերտները:

– Բարդ համադասական նախադասութեան մէջ զեղչուած ստորոգիչը կամ հանգոյցը կրնայ համաձայնիլ կամ չհամաձայնիլ նոյնական ստորոգիչի թիւին, նաեւ դէմքին. համաձայնութիւնը կը գոյանայ միայն չզեղչուած համադաս նախադասութեան մէջ.

Մայրը՝ հարաւի, իսկ զաւակը հիւսիսի ճամբան բռնեց: (բռնեց–բռնեց)

Աշակերտները պարեցին, դաստիարակը՝ նոյնպէս: (պարեցին–պարեց)

Շնիկը տունն էր, իսկ տնեցիները՝ ծովափը: (էր–էին)

– Մէկէն բարձր քանակական թուականի անմիջական լրացեալը, եթէ անորոշ է, եզակի գոյական կ'ըլլայ ու ենթակայ ըլլալու պարագային կ'առնէ եզակի ստորոգիչ.

Յիսուն զինուոր ճակատ մեկնեցաւ:

Երկու աշակերտ կախակայունեցաւ:

Հարիւր տուն վնասուեցաւ:

Քառասուն օր անցաւ:

Ենթակայի թիւը կամ ինքնութիւնը շեշտելու համար կրնայ յոգնակի գործածուիլ. ասիկա ոճական երեւոյթ է. «Քառասուն մանուկներ զոհուեցան»:

Տարածուած սխալախօսութիւններ են ենթակայի եւ ստորոգիչի թիւի հետեւեալ անհամաձայնութիւնները.

– Եզակի գոյականը յոգնակի ստորոգիչին հետ: Ասիկա կը պատահի *մաս մը, մէկ մասը, կէսը*, եւ նման բառերու պարագային, երբ կապակցութեան մէջ հանդէս կու գան յոգնակի գոյականի լրացեալի դերով.

Չըսել՝ Գիրքերուն մէկ մասը կորսուած են:

Ըսել՝ Գիրքերուն մէկ մասը կորսուած է

կամ՝ Գիրքերէն ոմանք կորսուած են:

Չըսել՝ Ներկաներուն կէսը տեղեակ չէին խնդիրէն:

Ըսել՝ Ներկաներուն կէսը տեղեակ չէր խնդիրէն:

Երբ եզակի ենթական ունի *հետք* կապով կապական դարձուածք՝ կը տրուի յոգնակի ստորոգիչ:

Չըսել՝ Ամէն օր իր մօր *հետք* այգի կ'երթան:

Ըսել՝ Ամէն օր իր մօր *հետք* այգի կ'երթայ

Կամ՝ Մայրը *եւ* ինք *ամէն օր* այգի կ'երթան:

Չըսել՝ Իր գործընկերներէն *Եւ* Էլվըրսի *հետք* կազմակերպած են գաղթական հայերու փախուստի միջոցներ:

Ըսել՝ Իր գործընկերներէն *Եւ* Էլվըրսի *հետք* կազմակերպած է գաղթական հայերու փախուստի միջոցներ:

Կամ՝ Ինք *եւ* իր գործընկեր *Եւ* Էլվըրս *կազմակերպած են* գաղթական հայերու փախուստի միջոցներ:

Մեծամասնութիւն գոյականը եզակի է, բայց յաճախ սխալմամբ կը գործածուի յոգնակի ստորոգիչին հետ.

Չըսել՝ Աշակերտութեան մեծամասնութիւնը դասը սորված չէին:

Ըսել՝ Աշակերտութեան մեծամասնութիւնը դասը սորված չէր:

Գրականութեան մէջ երբեմն կը հանդիպինք թիւի համաձայնութեան խախտումներու. «**Հասած էր ջուրերը հաւաքելու եղանակը, պահը**», «Որո՞ն պէտք՝ այսքան գիրքերու բեռը, եթէ **ջրլայ հաւաքը, կիրքը**»: Երկու նախադասութիւններն ալ ունին եզակի ստորոգիչ, բայց՝ բազմակի ենթականեր: Թերեւս կարելի է արդարացնել այս անհամաձայնութիւնը, եթէ բազմակի ենթակաները ըմբռնուին իբրեւ բացայայտեալ ու մասնաւորող բացայայտիչ. *եղանակը՝ պահը, հաւաքը՝ կիրքը*: Այսպիսի պարագաներու՝ բուրձ իր փրկարար դերը կը կատարէ:

3) **Ենթակային եւ ստորոգիչին դէմքով համաձայնութիւնը.** գոյական ենթական միշտ Գ. դէմք է (եթէ դիմորոշ յօդ չունի), հետեւաբար ստորոգիչին հետ կը համաձայնի միայն Գ. դէմքով՝ **«Եկեղեցին հայկական ծննդավայրն է հոգույս»** (Վահան Թէքէեան): **«Բայց լոյսն իմ հոգույս քիչ-քիչ կը մաշի»:** **«Համբոյրներ կու գան հովէն ու ծովէն»** (Միսաք Մեծարենց): **«Հովեր կ'անցնին ու ցորեաններս յուշիկ-յուշիկ կ'արթնան»** (Դանիէլ Վարուժան):

Նկատի ունենալ հետեւեալ պարագաները.

– Եթէ գոյական ենթական գործածուած է *ս* եւ *դ* դիմորոշ յօդերով՝ ստորոգիչն ալ համապատասխանաբար կը գործածուի Ա. եւ Բ. դէմքով.

Ուսուցիչներս ներողամիտ կը գտնուինք այդ աշակերտին հանդէպ (ս՝ մենք):

Աշակերտներդ պարտաւոր էք հետեւիլ կարգապահութեան (դ՝ դուք):

Սորազրեալս կը դիմեմ ձեզի (ս՝ ես):

– Անհամաձայնութիւն կը գոյանայ ինքնանուանողական նախադասութեան մէջ, ուր երրորդ դէմքի ենթակային ստորոգիչը կրնայ առաջին ու երկրորդ դէմքի ըլլալ՝ համաձայնելով անձնական դերանունով արտայայտուած ստորոգելիին հետ.

Յակորը ես եմ:

Տիգրանը դո՞ն ես:

Դասարանին առաջնակարգերը դուք եղաք:

Փնորածներդ մենք ենք:

Հոս բոլոր ենթակաները Գ. դէմքով են, բայց ստորոգիչները՝ Ա. եւ Բ.: Ասիկա ընդունուած ձեւ է: Քերականօրէն համաձայնուած կերպը կիրառական տարբերութիւն մը ունի՝ **«Ես Յակորն եմ»:** **«Դուն Տիգրանն ես»:**

4) **Ենթակայ-ստորոգիչ շարադասութիւնը.** այսինքն՝ ենթակայի նախադաս ըլլալը, օրինական կը համարուի ու միշտ ալ կը պահպանուի բնական խօսքի պայմաններուն մէջ.

Կեանքի նաւակն հեքք չթողուց իր երհին,

Մոռացումը առաւ ինձմէ ամէն բան.

Հին երազներս ամպերու պէս կ'անհետրին,

Յիշատակն ալ կ'անցնի երգի մը նման (Ռուբէն Որբերեան):
Ենթական ստորոգիչէն ետք կը դրուի միայն հետեւեալ պարագաներուն.

– Երբ հեղինակի խօսք նախադասութիւնը կը յաջորդէ հերոսի ուղղակի խօսքին կամ միջադաս կ'ըլլայ.

– Վաղը արձակուրդ է, – **յայտարարեց տնօրէնը:**

– Ո՞վ է հայերէնի ուսուցչուհիդ, – **հարցուց մայրիկը ինձի, –**
ինչ է անունը:

Հասկնալի է, որ հեղինակի խօսքին նախադաս ըլլալու պարագային՝ միշտ ենթական նախադաս է.

Տնօրէնը յայտարարեց. «Վաղը արձակուրդ է»:

Նոյնն է հերոսի անուղղակի խօսքի պարագային.

Տնօրէնը յայտարարեց, որ վաղը արձակուրդ է:

– Հարցական դերանուններով նախադասութիւններուն մէջ՝ սովորութեան ուժով.

Որքան կ'արժէ լուրիկը:

Ո՞ր կը գտնուի Աղթամարի կղզին:

Ինչպէ՞ս է մեր բարեկամը:

Ո՞ր գնաց մեր տղան:

Ո՞վ է Սկիւտարի Սոխակը:

Ի՞նչ է յանգը:

– Երբ խօսողին միտքին մէջ կ'ընդգծուի ոչ թէ ենթական, այլ՝ անոր կատարած գործողութիւնը, անոր վիճակը կամ դրութիւնը. «Ու կը փոթի ծովակն հոգւոյս մեղմավար» (Միսաք Մեծարենց): «Պիտի դառնայ կռիւէն տղաս յաղթական»: «Այնքան կ'յորդի, կը կատրղի դաշտը յուռթի, / որ պիտի հոն արածող ուլը խեղդի» (Դանիէլ Վարուժան):

Կարելի է ըսել, որ արձակի մէջ ենթակայի յետադաս գործածութեան սահմանափակումներ չկան, եւ այդպիսի շրջադասութեան շատ կը հանդիպինք նկարագրական ու մանաւանդ հրապարակաշունչ գրութիւններու մէջ: Ահաւասիկ հատուած մը, ուր բոլոր ստորոգիչները կը նախորդեն ենթակային. «*Կայ Լուսաւոր Աջքերով Օտարականը: Կայ գրագէտը: Եւ կայ Շաւարշի հայութիւնը...: Նոյնը կ'ընէ իտալացին: Նոյնը կ'ընէ գերմանացին: Յեղը կրկին երկնելու ճիգն էր իր մեծագոյն հոգը» (ՎեհանոյՉ Թեքեան):*

– Երբ նախադասութիւնը օժտուած է բայական լրացումով մը, եւ այս լրացումը տրամաբանական շեշտի բերումով կ'իյնայ նախադասութեան սկիզբը, ապա ստորոգիչ–ենթակայ շարահասութիւնը պարտադիր է. օրինակ՝

Տղան տուն դարձաւ: > Տոնն դարձաւ տղան:

Բոյսերը չորցան սաստիկ ծարաւէն: > Սաստիկ ծարաւէն չորցան բոյսերը:

Հայրիկը երեւցաւ կէսօրին: > Կէսօրին երեւցաւ հայրիկը:

Զբօսաշրջիկը կը նայէր Մասիսին: > Մասիսին կը նայէր զբօսաշրջիկը:

– Բայական լրացումներէն միայն ուղիղ խնդիրն է, որ ենթակային հետ չի կրնար փոխարինել իր դիրքը. «*Տնօրէնը գնահատեց աշակերտը*»: Ենթական՝ *տնօրէնը*, ուղղական հոլովով, ստորոգիչէն առաջ է, իր կայուն դիրքին մէջ, իսկ *աշակերտը* ստորոգիչին լրացումն է, որովհետեւ ինք կը կրէ ենթակային գնահատելու գործողութիւնը: Շրջադասութեամբ՝ «*Աշակերտը գնահատեց տնօրէնը*», դերերը կը փոխուին, նախադասութեան միտքը կը փոխուի: Այսուհանդերձ նման շրջադասութիւն քիչ չէ գրականութեան մէջ եւ արտօնելի է, եթէ իմաստէն ընկալելի են իրենց սովորական տեղերը փոխարինած ենթական եւ ուղիղ խնդիրը. «*Ծաղիկներէն յուշիկ թերթեր կը թափէ / Բուրումներով օծուն հովիկն իրիկուան» (Միսաք Մեծարենց):* Տրամաբա-

նութիւնը կը հասնի օգնութեան. հոս ոչ թէ թերթերն են, որ հովիկ կը թափեն, այլ հովիկն է, որ թերթը կը թափէ:

Անշուշտ նախադաս ուղիղ խնդիրը երբեք հարց չի ստեղծեր, երբ լռելեան ենթական կը հասկցուի յետադաս ստորոգիչով.

Չակի մը շնորհն անգամ, ղվ Տէր, զլացար

Ինծի ընդմիջար, եւ այդ մասունքը սիրոյս

Արգիլեցիր փականքներու փակ անյոյս,

Եւ զիս իմ մէջ սպանեցիր չարաչար... (Վահան Թէքէեան):

– Ստորոգիչ–ենթակայ շրջադասութիւնը յատուկ է մանաւանդ բանաստեղծական խօսքին՝ գլխաւորաբար չափի ու յանգի նպատակներով.

Հոգիներուն կ'իջնէ երազ մը բորեան,

Ինչ հեշտին է մթնշաղն այս սատրափէ (Միսաք Մեծարեան):

– Հեքիաթները կամ ասանդազրոյցները սովորաբար կը սկսին ստորոգիչով. *կար ու չկար, եղեր է չէ եղեր մարդ մը ու իր կիներ:* Հոս նոյնիսկ թիւի անհամաձայնութիւն կրնայ պատահիլ ստորոգիչի եւ ենթակայի միջեւ:

բ.– Անուանական նախադասութեան գլխաւոր անդամ

Անուանական նախադասութեան գլխաւոր անդամը միշտ գոյական մըն է ու սովորաբար դրուած կ'ըլլայ ուղղական հոլովով, եզակի կամ յոգնակի. Օրինակ՝ **«Ակնթարթ մը: Խուլ ճիչ մը կնոջ փորոտիքին մէջ»** (Շահան Շահնուր): **«Եկեղեցիի մը բակը, / Բակին մէջ սեղաններ / Եւ սեղաններուն կանանչ ծածկոցներուն վրայ / Մետաղեայ պնակներ»** (Իգնա Սարըասլան):

Նոյն հոլովով դրուած կ'ըլլայ նաեւ անդէմ նախադասութեան գերադաս անդամ աներեւոյթը. **«Երթալ փգէփ, խուլ, համըր, կոյր յաւիտեան...: / Ուխտագնաց երթալ ասիերն հեռակայ, / Դէպի ուղին Երջանկութեան մշտակայ...: Չոյգ երթալ՝ քոյր ձեռքդ ձեռքի մէջ դըրած/ Անըջանքին ու Սիրոյն պէս Աքսորուած...»** (Ռուբէն Սեւակ):

գ.- Կոչական

Կոչականը միշտ գոյական մըն է՝ յատուկ կամ հասարակ անուն, կամ գոյականաբար գործածուած որեւէ բառ, որուն կը դիմէ խօսողը: Կրնայ դրուիլ նախադասութեան մէջ որեւէ տեղ: Ան նախադասութեան միւս անդամներէն ստորակէտով կը բաժնուի, նախադասութեան անդամ չի նկատուիր: Կոչականը անպայման շեշտ կը ստանայ, երբեմն՝ երկար.

Կոռնկ, ուստի՞ կու գաս, ծառայ եմ ծայնիդ:

Կ'անձրեւէ, **տղանս**, աշունը թաց է:

Ինչո՞ւ ապշած ես, **լճակ**:

Կոչականին կրնան ընկերանալ ձայնարկութիւններ, որոնք ստորակէտով կը տրոհուին անկէ.

Հերոս տղաս հոն զարնուած է սրտէն, / **Ա՛խ, հա՛րս, ճրագը**
մարէ՛ :

Այ, ով, ջան ձայնարկութիւնները ուղղակի կը կապուին կոչականին ու անոր շեշտը կամ երկարը կը ստանան.

Կը գրէ մայրս. «**Ո՛վ իմ որդեակս պանդուխտ**»:

Հէյ, **ջան Երեւան**, օրերդ անցնին ծափով ու երգով:

Ա՛յ իմ պառաւ, ա՛յ իմ Աննա, / Մեր գլխուն ալ թող որ տեղայ:

Կոչականը կրնայ երկանդամ ըլլալ, բաղադրեալ անուն կամ լրացումով մը օժտուած: Այդ պարագային՝ շեշտը կը դրուի առաջին բառին վրայ.

Ծերանում ենք, **Պարոյր Սեւակ**:

Երկնքի՛ աստղեր, հոգւոյս մէջ ինկէք:

Վայրի՛ ծաղիկ, անունդ ինչ է:

Քեզ, **հայ լեզու**, կը սիրեմ մրգաստրանի մը նման:

Կոչականը կրնայ բազմանդամ ըլլալ, գլխաւոր անդամի լրացումներով. շեշտը կը դրուի վերջընթեր բառին վրայ.

Իմ մայրենի քաղցրիկ բարբառ, ողջոյն քեզ:

Կոչականի **իմ** յատկացուցիչը շեշտ չի ստանար.

Իմ թանկագին, իմ սրտակից, / Ես քեզ երբեք չեմ մոռացել:
 Բազմանդամ կոչականի շեշտադրումի պարագային՝ *իմ*
 յատկացուցիչի դիրքը հաշուի չ'անուիր.

Մելամաղձո՞ր լճակ իմ, քեզ հետ ըլլամ մտերիմ:

Վերի օրինաչափություններէն անկախ՝ շեշտ կը ստանայ
 բաղադրեալ կոչականի նախադաս գլխաւոր անդամը.

Յիշում եմ դէմքը քո ծեր, մայր իմ անուշ ու անգին:

Ափ մը ցորեան ծոցերուդ մէջ / Թող որ ցանեմ, **հա՛րսս**
աղուոր:

Կոչական անդամը կրնայ կրկնուիլ.

Լորի՛կ, լորի՛կ, այս տարի / Արտս ցաներ եմ գարի:

Անձրե՛ն, անձրե՛ն, ցած արի, / Բուսցո՞ր ցորեն ու գարի:

Կոչական անդամը կրնայ կրկնուիլ տարբեր բառերով կամ
 կազմուած ըլլալ մէկէ աւելի առարկաներով.

Հայո՞ց աշխարհ, հայո՞ց երկիր, հայո՞ց հող, / Լայն աշխարհ-
 հում քո գրկի մէջ ապրեմ թող:

Է՛հ, մնա՛ք բարով, **Աստուած եւ արե՛ն,** / Որ կը պլպլաք իմ
 հոգւոյս վերեւ:

Կոչականը կրնայ բացականչական երանգով ալ արտասա-
 նուիլ, հետեւաբար շեշտի փոխարէն կը ստանայ երկար.

Ափ մը մոխի՛ր աճիւնիս հետ, **հայրենի՛ տուն:**

Կամ նոյնիսկ պարոյկ, երբ դիմորդը իր դիմումին զարման-
 քի, անակնկալի, յանդիմանանքի երանգ մըն ալ տայ.

Տղա՛ս...դո՞ն ես:

դ.- Յատկացուցիչ

Յատկացուցիչը կ'արտայայտէ յատկացեալ գոյականին
 պատկանելութիւնը, յատկացումը, վերաբերումը, սերումն ու
 ծագումը եւ կը պատասխանէ որո՞ն, որո՞նց, ինչի՞ կամ ի՞նչ բա-
 նի, ինչերո՞ւ հարցումներուն. *աշակերտին ձեռագիրը, ծառերուն*
ստուերը, տան խոհանոցը, քրոջ արդուզարդը, տղոց խաղը, Կի-
լիկիոյ քարտէզը, Անիին համակարգիչը, քննութեան արդիւնքը:

Յատկացուցիչը հայերէնի մէջ կրնայ արտայայտել մէկէ աւելի իմաստներ: Օրինակ՝ *Համաստեղի գիրքը* յատկացուցիչ-յատկացեալ արտայայտութեան մէջ *Համաստեղի* յատկացուցիչը՝

– կրնայ վերաբերիլ իր գրած գիրքին, քանի որ ան գրող է, ուրեմն՝ հոս ծագումը, ուրկէ՛ սերած ըլլալը ցոյց կու տայ.

– կրնայ վերաբերիլ իրեն պատկանող, իր սեփականութիւնը նկատուած գիրքին, որ ինք գրած չէ, հոս՝ պատկանելութիւնը ցոյց կը տրուի.

– կրնայ ըլլալ իր մասին գրուած գիրք է. հոս վերաբերութիւն ցոյց կու տայ:

Յատկացուցիչը կրնայ բազմակի ըլլալ, այսինքն յատկացեալը կրնայ մէկէ աւելի յատկացուցիչներ ունենալ՝ ***նստասենեակին, խոհանոցին, նախասենեակին ու շքամուտքին լամբերը:***

Նոյն նախադասութեան մէջ յատկացուցիչները կրնան աստիճանատրուած ըլլալ, այսինքն՝ յաջորդաբար իրարու յատկացուցիչ եղող յատկացուցիչները: Ասոնք կայուն են ու չեն շրջուիր՝ «***Հալէպի Ճեմարանին աշակերտութեան մարզական խումբերու մրցումներուն*** յայտագիրը արդէն պատրաստ է»: Հոս հինգ յատկացուցիչ կայ. Ա. կարգի՝ ***մրցումներուն*** յայտագիրը, Բ. կարգի՝ ***խումբերու մրցումներուն*** յայտագիրը, Գ. կարգի՝ ***աշակերտութեան խումբերու մրցումներուն*** յայտագիրը, Դ. կարգի՝ ***Ճեմարանի աշակերտութեան խումբերու մրցումներուն*** յայտագիրը, Ե. կարգի՝ ***Հալէպի Ճեմարանի աշակերտութեան խումբերու մրցումներուն*** յայտագիրը...: Իսուսափիլ այսպիսի կուտակումներ ստեղծելէ:

Յատկացուցիչը նախադասութեան երկրորդական անդամ է, հետեւաբար ենթակայի խումբին առաջին կարգի լրացում է՝ *գիրքին խորագիրը*. Բայց իր կարգին կրնայ ունենալ երկրորդական կարգի լրացումներ եւ լրացումներու լրացումներ՝ յատկացուցիչ, որոշիչ եւ բացայայտիչ. ***վերջին գիրքին խորագիրը***,

գրողին վերջին գիրքին խորագիրը, **յայտնի գրողին վերջին գիրքին** խորագիրը, **յայտնի գրողին՝ Յակոբ Պալեանի վերջին գիրքին** խորագիրը եւ այլն:

Յատկացուցիչը, որպէս օրէնք, կը դրուի յատկացեալէն առաջ. «**Կեանքի նաւակն հեւոք չթողուց իր ետին**» (Ռուբէն Որբերեան): «**Երկնքի՛ սասողեր, հոգւոյս մէջ ընկէք**»: «**Ըսիր մահուան դուռն ինձ պիտի ժպտիս**»: «**Աստուծոյ ծաղրն է աշխարհն ալ արդէն**» (Պեպրոս Դուրեան):

Յատկացեալ-յատկացուցիչ շրջուն շարադասութիւնը յատուկ է հրապարակախօսական ու մանաւանդ բանաստեղծական խօսքին՝ տրամաբանական շեշտը յատկացեալին վրայ բերելու հետեւանքով կամ տաղաչափական պարտադրանքով.

*Դու որ ճակտիս վարդն ու բոցն աչերուս,
Խլեցիր թրթռումս շրթանց, թռիչն հոգւոյս:*

Անշուշտ ինձ կեանք մը պահած ես ետքի,

Կեանք մ'անհուն շողի, բոյրի, աղօթքի... (Պեպրոս Դուրեան):

Արձակի մէջ աւելի նուազ կը հանդիպի յատկացեալ-յատկացուցիչ շրջադասութիւնը: Այսպէս՝ «**Դարասլաց ճառագայթները Բանին ողողեր էին հրապարակը**»: «**Ամենատես աչքը վիպագիրին կը նկարագրէ ամէն մանրամասնութիւն**»: «**Անոր փոյթը չէ գոյավիճակը Սփիւռքի գրողին**» (Վեհանոյշ Թեքեան):

Յատկացուցիչը կրնայ շրջադասուիլ գլխաւոր նախադասութեան մէջ իբրեւ յարաբերեալ՝ ստորադաս նախադասութեան յարաբերականին. «**Դառն պիտի ըլլայ ճակատագիրը այն մարդուն, որ միայն որոմ կը ցանէ**»: «**Ո՛ր մնացին խոստումները մեր թեկնածուին, որ արդէն հասաւ Ազգային ժողովի իր աթոռին**»:

Յետադաս յատկացուցիչները կը բաժնուին բուրով, եթէ ստորակէտով տրոհուելու վիճակի մէջ չեն. «**Մեր տան բակին ու փողոցին բարտիները կը խշշան**» > «**Բարտիները մեր տան բակին ու փողոցին՝ կը խշշան**»:

Նախադաս յատկացուցիչը կը տրոհուի բուբով միայն, երբ անոր եւ յատկացեալին միջեւ կան այլ բառեր. «**Տղուն՝ աղջկան պատուհանին գամուած հայեացքը չէր շեղեր**»: Սովորական շարադասութեամբ պիտի ըլլար՝ «**Աղջկան պատուհանին գամուած տղուն հայեացքը չէր շեղեր**»:

Ե.- **Ստորոգելի** (ստորոգելիական վերադիր)

Բարդ ստորոգիչը արտայայտուած կ'ըլլայ երկու կամ աւելի անդամներով. մէկը էական բայն է, իսկ միւսը՝ նիւթական իմաստով որեւէ բառ, բայց ոչ՝ դիմաւոր բայ: Բայական մասը կը կոչուի **հանգոյց**, իսկ նիւթական մասը՝ **ստորոգելի**:

Ստորոգելիի դերով հանդէս կու գայ նաեւ գոյականը կամ գոյականաբար գործածուող որեւէ բառ՝ ուղղական, սեռական, տրական, բացառական եւ գործիական հոլովներով.

Դուն բժիշկ ես: Գեղգեղանքը կաքաւի երգն է:

Դգալը թէյի է:

Հայրիկս որսի էր:

Երկուքս ալ նոյն խումբէն ենք:

Տղան շնորհքով է:

Ուղղական ստորոգելին թիւի եւ դէմքի կապուածութիւն չունի հանգոյցին (էական բայ) հետ, ոչ ալ ենթակային: Սովորաբար եզակի կը դրուի.

Բարեկամներս բժիշկ են:

Չաւակներս արհեստաւոր են:

Տիգրանը եւ Անին գրող են:

Ասոնք ազատօրէն կրնան եւ յոգնակի դրուիլ.

Բարեկամներս բժիշկներ են:

Բայց գոյական ստորոգելիները անպայման յոգնակի են, եթէ ունին լրացում.

Անոնք յարգուած վարպետներ են:

Դուք հերոս զինուորներ էք:

Անոնք յառաջադէմ աշակերտներ են:

Սարգիսն ու Աւերիսը հմուտ բժիշկներ են:

Բարդ ստորոգիչը տրամաբանական շեշտ ստանալով կ'անցնի ենթակային առաջ.

Այս բաժնի պատասխանատուն ես եմ: > **Ե՛ս եմ** այս բաժնի պատասխանատուն:

Գրիչը տղունն է: > **Տղունն է** գրիչը:

Նոյնիսկ կրնայ պատահիլ, որ հանգոյցը գայ նախադասութեան սկիզբը, իսկ ստորոգելին՝ վերջը. «**Է՛նաւ փակէն անցնող ջուրը, վրայէն երկու ուղղութեամբ երթեւեկող անցորդը**» (Մովսէս Պշաբճեան. Իմա՛... Նաւ տակէն անցնող **ջուրն է**, վրայէն երկու ուղղութեամբ երթեւեկող **անցորդն է**): «*Կարգապահ կուսակցականներ էին – Է՛ն փակաւին – հայրս ու մայրս*» (Վրէժ Արմէն): Ստորոգելին կրնայ գալ նախադասութեան սկիզբը, հանգոյցը՝ ամէնէն վերջը՝ «**Դժոխք մեր կեանքը ըրինք** [որ դուն դրախտ մը ըլլաս]» (Վահան Թէքէեան, իմա՛ Մեր կեանքը **դժոխք ըրինք**):

Ստորոգելին կրնայ արտայայտուիլ նաեւ *մասին* եւ *վրայ կապերով*.

Խօսքը կարգապահութեան մասին էր:

Հիանդը ոտքի վրայ է:

գ.- **Բացայայտիչ** (բուն բացայայտիչ)

Բացայայտիչը կրնայ միանդամ կամ բազմակի ըլլալ, բաղադրեալ անուն մը կամ բառակապակցութիւն մը, որուն միայն գլխաւոր անդամը թիով, դէմքով ու հոլովով կը համաձայնի բացայայտեալին հետ. «**Ընկերս՝ Նարեկը, յայտնի ասմունքող է**»: «**Ընկերներս՝ Յակոբն ու Սարգիսը, ո՛ր մնացին**»: «**Պերրոս Դուրեան՝ Սկիւտարի սոխակը, վաղամեռիկ բանաստեղծ է**»: «**Տիգրան Չուխաճեան՝ մեր առաջին օփերային հեղինակը, ծնած է Կ. Պոլիս**»:

Ա. կամ Բ. դէմքի դերանուններով ներկայացուած բացայայտեալին հետ գոյական բացայայտիչը կը համաձայնի դիմորոշ յօդերով.

Մենք՝ ներկաներս, պիտի բողոքենք անտարբերութեան դէմ:

Ես՝ նուաստս, փորձեցի բաժին ունենալ այս աշխատանքին մէջ:

Դուն՝ առաջնակարգդ, պարտաւոր ես օգնել ընկերներուդ:

Դուք՝ բժիշկներդ, տէր էք Հիփոքրաթի երդումին:

Անուն-մականունով արտայայտուած բացայայտիչը արդէն չի մտներ այս կանոնին մէջ: Այս պարագային՝ դէմքի անհամաձայնութիւնը ընդունելի է.

Ես՝ Սեդրաք Մասոյեան, կը վկայեմ, որ...

Սպորագրեալներս՝ Կարէն եւ Արսէն Յակոբեան, կը յայտնենք, որ...

Թիփ անհամաձայնութիւն կրնայ գոյանալ, երբ բացայայտիչը **ուրիւն** ածանցով հաւաքական գոյական մըն է.

Մենք՝ հոգաբարձութիւնս, պատրաստ չենք այդ գործին:

Դուք՝ հոգեւորականութիւնդ. ...

Նման պարագաներու նախընտրելի է ըսել հետեւեալ ձեւով.

Մենք՝ հոգաբարձութեան կազմի անդամներս... կամ **Դուք՝ հոգեւորականներդ...**:

Բացայայտիչը կը դրուի բացայայտեալի հոլովով.

Ընկերներս՝ Յակոբն ու Սարգիսը, *հոր մնացին*: – յոգնակի, Գ. դէմք, ուղղական հոլով, ենթակայ:

Ան շատ կը հաւնէր **Գրիգոր Չոհրապը՝ մեր նորավէպի իշխանը**: – եզակի, Գ. դէմք, հայցական հոլով, ուղիղ խնդիր:

Սալբիին՝ մեծ քրոջս տարեդարձն է այսօր: – եզակի, Գ. դէմք, սեռական հոլով, յատկացուցիչ:

Տղոց՝ աշակերտներուս, ուշադիր եղէք: – յոգնակի, Գ. դէմք, տրական հոլով, յանգման անուղղակի խնդիր:

Անոնցմէ՝ մօրաքրոջս աղջիկներէն, նամակ ստացայ: – յոգնակի, Գ. դէմք, բացառական հոլով, անջատման անուղղակի խնդիր:

Իրմով՝ պարոն Մկրտիչեանով հպարտ էինք բոլորս: – եզակի, Գ. դեմք, գործիական հոլով, միջոցի անուղղակի խնդիր:

Բացայայտիչէն առաջ կրնան գալ **այսինքն, ուրեմն, օրինակ, ինչպէս, իմա, այս է, այն է** բառերը, որոնցմէ առաջ ստորակէտ, ապա բութ կը դրուի.– **Մենք, այսինքն՝ հոգաբարձութեան կազմի անդամներս...**

է.- Որոշիչ

Որոշիչը կրնայ արտայայտուած ըլլալ գոյականի ուղղական, սեռական, բացառական եւ գործիական հոլովներով: Որոշիչի դերով հանդէս եկող գոյականը միշտ եզակի անորոշ է:

– Ուղղականը կ'արտայայտէ որոշեալին կոչումը, պաշտօնը, զբաղումը, ո՛վ կամ ինչ ըլլալը՝ **օրիորդ Սիրարփի, վիպասան Րաֆֆի, դերասան եղբայրս, ուսուցչուհի Սիլվան, Եփրափ գետ, Մասիս սար, Անի քաղաք, Զօրավար Անդրանիկ...** կամ ինչպէս ըլլալը, **քար սիրտ, մայր եկեղեցի, փօսն օր եւ այլն:**

– Սեռականը կ'արտայայտէ ինչ բանի ծառայելը, ինչի՛ համար օգտագործուիլը՝ **թէյի դգալ, ճաշի պնակ, սուրճի բաժակ, դուռի բանալի...**:

Այս իմաստով գոյականի սեռական հոլովը եւ յարաբերական ածականը շատ կը մօտենան իրարու՝ **հայու աչքեր – հայկական աչքեր, մօր սէր – մայրական սէր, զինուորի փարագ – զինուորական փարագ:**

– Բացառականը կ'արտայայտէ ինչէ ըլլալը՝ **քարէ փուն, փայտէ շերեփ, կաշիէ գօփի, արծաթէ դգալ...**

– Գործիականը կ'արտայայտէ ինչպէ՛ս ըլլալը կամ ինչո՛վ պատրաստուած ըլլալը՝ **շնորհքով մարդ, համով գրոյց, թանով ապուր, հաւով հերիսա, թուխ ծամերով աղջիկ, մետաքսէ բարակ զգեստներով պարուհի:** «**Լեմոնի ծաղիկներով – մանիշակագոյն անձրեւներով** / Օգոստոս մը կը ճռուողէր Եգէականին վրայ» (Իգնա Սարղասլան):

Գոյական որոշիչները ընդհանրապէս կայուն տեղ ունին, յետադաս գրեթէ չեն գործածուիր՝ *քար սիրտ, մայր եկեղեցի, ձմեռ եղանակ, փոն օր, փայտէ դգալ, բուրդէ գուլպաներ, օղով աղջիկ, փողկապով մարդ*: Գոյականի ուղիղ ձեւով որոշիչ-յատուկ անուն որոշեալը կրնայ դիրքը փոխել, դերն ալ. *Քեռի Թորոսէն – Թորոս քեռիէն, ամու Սարգիսէն – Սարգիս ամուէն, եղբայր Սարգիսէն – Սարգիս եղբորմէն*: Այսպիսի կազմութիւններ են *Գայլ Վահան, բայց Աշուր Երկաթ, քեսապցի Գարեգին, բայց Եզնիկ Կողբացի*:

ը.– Ուղիղ խնդիր

Կը կոչուի նաեւ *սեռի խնդիր*²⁴: Ուղիղ խնդիրը նախադասութեան այն անդամն է, որ ուղղակիօրէն իր վրայ կը կրէ ենթակային գործողութիւնը, որուն հետեւանքով կը փոխուի, կը ստեղծուի կամ կը յայտնուի ան: Այլ խօսքով՝ ենթական գործողութիւնը ուղղակի կը կատարէ ուղիղ խնդիրին վրայ: Այս տեսակ նախադասութեան ստորոգիչը միշտ արտայայտուած է ներգործական (եւ պատճառական) սեռի բայով²⁵:

²⁴ Սեռի խնդիր եզրոյթը տրուած է ներգործական եւ կրաւորական բայերու խնդիրներուն, երբեմն՝ միայն ներգործական բայի խնդիրին: Վերջինը այժմ կը կոչուի ուղիղ խնդիր, ի հակադրութիւն անուղղակի խնդիրներուն (բնութեան խնդիր), որոնք կ'արտայայտուին թեք հոլովածեւերով: *Ուղիղ խնդիր* եզրոյթը նկատի ունի բառին ուղիղ ձեւը, որ կը յարմարի գոյականի հայցականին, բայց ոչ դերանունի, որ ուղղականէն տարբեր ձեւ ունի հայցականին մէջ ու թեք ձեւ է: Մենք ես կը գործածենք սփիւռքահայ վերջին քերականութիւններու մէջ այս ընդհանրացած անուանումը, հակառակ այն փաստին, որ ան լիովին չի յարմարիր արեւմտահայերէնի այդ շարահիւսական պաշտօնին:

²⁵ Արեւելահայերէնի մէջ անձ ցոյց տուող գոյականները կ'ըլլան տրական հոլովով ուղիղ խնդիր, իսկ ոչ անձ ցոյց տուող գոյականները՝ հայցական հոլովով ուղիղ խնդիր՝ *գնահատեց աշակերտին, գնահատեց աշխատանքը*: Արեւմտահայ գրական լեզուն չի հակադրեր անձի ու իրի անունները եւ ուղիղ խնդիրը միշտ հայցական հոլովով կ'արտայայտէ՝ *գնահատեց աշակերտը, գնահատեց աշխատանքը*, մինչ խօսակցական լեզուին մէջ ատիկա կը գործէ մեծ մասամբ՝ *գնահատեց աշակերտին*: Խօսակցական լեզուի այդ տարրը ոմանք կը վերագրեն արեւելահայերէնի ազդեցութեան: Բայց ատիկա կար ի սկզբանէ. հ. Արսէն Այտընեան անձնական դերանունի Ա. դէմքի եզակի հայցականի *գիս* ձեւին քով փակագծի մէջ կը դնէ *իս* եւ

Ներգործական եւ կրաւորական բայերով կազմուած նախադասութիւնները փոխակերպելի են.

Ներգործական Կրաւորական

Մանուկը կը սիրէ ծնողները: > Ծնողները կը սիրուին մանուկին կողմէ:

Ջուրը ծածկեց արտերը: > Արտերը ջուրով ծածկուեցան:

Ուղիղ խնդիրը կը դրուի հայցական հոլովով ու կը պատասխանէ ստորոգիչին տրուած *զո՛վ, ի՞նչը* եւ *ինչե՛րը* հարցումներուն.

Թշնամին կը գերէ մանուկները: – Թշնամին զո՛վ կը գերէ:

Կատուն կը քակէ կծիկը: – Կատուն ի՞նչ կը քակէ:

Բանաստեղծը կը հրատարակէ իր ժողովածուն:

Պատճառական բայն ալ կը պահանջէ սեռի խնդիր.

Նկարիչը պատարառը ամրացուց պատին: – ամրացնել

Մարդիկ վիրաւորը հիւանդանոց հասցուցին: – հասցնել

Բանակը թշնամին հեռացուց ճակատէն: – հեռացնել

Մայրիկը կաթը խմցուց փոքրիկին: – խմցնել

Շարադասօրէն՝ ուղիղ խնդիրը միշտ ենթակայէն ետք կու գայ: Շրջադասութիւնը ներելի չէ, որովհետեւ նախադասութեան իմաստը կը փոխուի. հմմտ.՝ «Տնօրէնը գնահատեց ուսուցիչը» > «Ուսուցիչը գնահատեց տնօրէնը»: Նման շրջադասութիւն ներելի է միայն այն պարագային, երբ ենթակայ–ստորոգիչ համաձայնութիւնը միտքը յստակ կը դարձնէ. «Տունը վարպետները կատուեցին»: Ամէն պարագայի՝ լաւ է խուսափիլ նման շրջադասութենէ, եթէ յատուկ ոճի հարց չկայ:

ինծի ձեւերը ու աստղանիշով տողատակ բացատրութեան մէջ կը նշէ անոնց «ռամիկ» երեւոյթ ըլլալը: Այս ալ ցոյց կու տայ, որ տրականաձեւ ուղիղ խնդիրը կար նաեւ արեւմտահայերէնի մէջ, ինչպէս որ տակաւին կը գոյատեւէ: Ներկայիս անոր գործածութիւնը անցած է նաեւ գրականին: Կան գրողներ, որոնք ոչ թէ պատահաբար, այլ օրինաշափօրէն ներգործական բայի խնդիրը կը դնեն տրական հոլովով. «*Ռումբի ձայները կը վախցնէին իրեն*», «*Չարածճի տղաներու քարերը կը նեղացնէին կատուններուն*», «*Խումբի դասախօսը կ'ուզէ «ձեռ առնել» իրեն*»: «Սիրվարդ հօրաքոյրս կը սիրէր ինծի» (Անուշ Նազգաշեան):

Նկատի ունենալ նաեւ հետեւեալ պարագաները.

– Անորոշ ուղիղ խնդիրը միշտ ստորոգիչէն առաջ է. **«Որքը
տուն շինեց»**: **«Հունձք կը ժողվեմ մանգաղով»**: **«Ամպ տուիր
աչացս, հեւք տուիր սրտիս»**:

Անորոշ ուղիղ խնդիրը չի շրջադասուիր, առնուազն շատ
խորթ է զայն յետադաս դարձնելը՝ *որսորդը բռնեց ծուկ, որքը
շինեց տուն, մանգաղով կը քաղեմ հունձք*: Անորոշ ուղիղ խնդի-
րի նմանողութեամբ գոյական–ներգործական բայ յարադրու-
թիւններն ալ այդպէս են՝ **առիթ տալ, աչք տնկել, գլուխ հանել,
ձեռք բերել, ցոյց տալ** եւ այլն:

– Որոշեալ ուղիղ խնդիրը, ընդունուած է ըսել, որ սովորական
շարադասութեամբ ստորոգիչէն ետք կու գայ, բայց իրողապէս
այդպէս չէ գոնէ գեղարուեստական գրականութեան մէջ. աւելի
շատ կը հանդիպի նախադաս: Յետադաս օրինակներ՝ **«Ամէն
Կաղանդի կը տեսնէինք Տոգասնը»**: **«Ձիւնը գոցեր էր տանիք-
ներուն ալօսները»** (Յակոբ Օշական): **«Անտարբերութեան մը
երախին կը նետենք մեր հոգեկան մարգարիտները»** (Վեհանոյշ
Թեքեան): Նախադաս օրինակներ՝ **«Ամէն տունէ տասնոց մը,
պիլիթ, մեծ ճանկ մը չամիչ, ինչ որ տային՝ կ'առնէր»**: **«Ժողված
ուրելիքները կը ծախէր»**: **«Տասնոցները ճիտէն կախ տուարա-
կին մէջ կը տեղաւորէր»**: **«Տոգասն իր ապրելու կերպը չփո-
խեց»** (Յակոբ Օշական):

– Եթէ ստորոգիչը ունի նաեւ անուղղակի խնդիր, ապա ու-
ղիղ խնդիրը, ստորոգիչին համեմատ՝ նախադաս, իսկ անուղ-
ղակի խնդիրը սովորաբար յետադաս կ'ըլլայ.

Ուսուցիչը դասը կը բացատրէ աշակերտներուն:

Սարգիս գիրքը յանձնեց գրադարանին:

Բուժքոյրը պուպրիկը տուաւ մանուկին:

Ես լուրը հաղորդեցի բարեկամիս:

Նոյնն է պարագան, եթէ ուղիղ խնդիրին վրայ աւելնայ պա-
րագայ մը. **«Շպարը իր կեղծիքը չէր տարածած անոր վրայ»**:

«Այրոմ սորված ու լսած **գաղափարները** կը թափէր **հեղեղի պէս**»: «Սպասուհիները բարիքներով բեռնաւոր **ափսէները** կը բերեն **ներս**»: «Անվաւեր **ամուսնութիւն** կատարած են **իրենց սիրած կիներով**» (Յակոբ Պալեան):

- Անուղղակի խնդիրը տրամաբանական շեշտով կրնայ նախորդել ուղիղ խնդիրին. «Մենք ծրագրուած անտարբերութեան մը **երախին** կը ներսենք մեր հոգեկան **մարգարիտները**» (Վեհանոյշ Թեքեան): «Ու **գրգանքիս** կանչէի **ուղեւորներ** պարտատուն» (Միսաք Մեծարենց): «Անոր նախանձոտ **բնաւորութեան** կը վերագրէին այս տարօրինակ **մենակեցութիւնը**» (Յակոբ Պալեան):

Նոյնն է պարագան, եթէ ուղիղ խնդիրին վրայ աւելնայ պարագայ մը. «Անիկա **իր կուրծքի խցիկին մէջ** փակեր էր **անոր պատկերը**»: «Տան փոքրիկը **տերեւներուն մէջ** մոռցած էր **գայն**» (Համաստեղ):

- Բայց կրնայ պատահիլ, որ այլատեղ խնդիրները համատեղ տրուին՝ ստորոգիչէն առաջ կամ վերջ. «Ես լուրը բարեկամիս **հաղորդեցի**», կամ «Ես **հաղորդեցի լուրը բարեկամիս**»: Հոս տրական հոլովով անուղղակի խնդիրը չի կրնար նախորդել ուղիղ խնդիրին, որովհետեւ կը դառնայ յատկացուցիչ ու կը պահանջէ նոր անուղղակի խնդիր՝ *Ես բարեկամիս լուրը հաղորդեցի...* Որո՞նք: Խնդիրներու կուտակումէն պէտք է խուսափիլ, այլապէս պէտք է ընդմիջուած ըլլայ ստորոգիչով՝ «Ես բարեկամիս **հաղորդեցի լուրը**» կամ «Ես լուրը **հաղորդեցի բարեկամիս**»:

- Նոյն նախադասութեան մէջ ուղիղ խնդիրի հետ կրնան ըլլալ հայցական հոլովով այլ պարագաներ եւս. «**Տնեցիները Տոգասանը բռնի սեղանին գլուխը** նստեցուցին»: «**Տնեցիները հիւրը պունը** պահեցին»:

Սովորական շարադասութեամբ՝ ուղիղ խնդիրն ու անուղղակի խնդիրները, կամ ուղիղ խնդիրն ու պարագաները ստորոգիչով կը բաժնուին: Տրամաբանական շեշտով, չափածոյ խօսքի պարտաւորութեամբ կամ ոճական տարաբնոյթ նպատակներով՝ անոնք ազատօրէն կրնան տեղափոխուիլ կամ կուտակուիլ: Պէտք է խուսափիլ խօսքը ծանրացնող կամ շփոթներ ստեղծող կուտակումներէ:

թ.– Անուղղակի խնդիրներ (բնութիան խնդիր)

1) Յանգման անուղղակի խնդիր. այն անդամն է, որուն կը յանգի, կը մօտենայ, կ'առնչուի գործողութիւնը, որուն կ'ուղղուի գործողութիւնը, որ սովորաբար չէզոք սեռի բայ է: Յանգման անուղղակի խնդիրը կը պատասխանէ ստորոգիչին վրայ դրուած *որո՞ն, որո՞նց* կամ *ինչի՞ն, ինչերո՞ն* հարցումներուն եւ դրուած կ'ըլլայ միշտ տրական հոլովով:

Նամակը հասաւ Զաւէնին: – Նամակը որո՞ն հասաւ – Զաւէնին:

Հանդիպեցայ ընկերոջս:

Տղան կը նմանի իր մօր:

Օգնեցէք աղքատներուն:

Ճամբորդը նայեցաւ Մասիսին: – Ճամբորդը ինչի՞ն նայեցաւ – Մասիսին:

Հեփեւի՛ր ցուցումներուն:

Ընտելացայ շրջապատիս:

Յանգման խնդիրներ կ'ըլլան նաեւ *վրայ, նկատմամբ, հանդէպ, դէմ* կապերով կազմուած կապական դարձուածքները, սովորաբար՝ ստորոգիչէն յետադաս.

Անոնք յարձակեցան թշնամիին վրայ:

Բոլորը ընդվզեցան նոր օրէնքին դէմ:

Միսալ վարուեցար ընկերոջդ հանդէպ:

Յանգման անուղղակի խնդիրը սովորաբար ածական ստորոգելիով բարդ ստորոգիչէն առաջ կը դրուի.

Ներկաներուն ծանօթ չէր:

Ըսածդ իրականութեան մօտիկ է:

Կրնայ շրջադասուիլ.

Ծանօթ չէր ներկաներուն:

Ըսածդ մօտիկ է իրականութեան:

2) **Մատուցման անուղղակի խնդիր.** կը պատասխանէ ստորագիչին վրայ դրուած *որո՞նք* կամ *ինչքն* հարցումներուն. այն անդամն է, որուն բան մը կը տրուի կամ կը հաղորդուի, կը մատուցուի, բայց յանգման խնդիրէն կը տարբերի անով, որ յանգման խնդիրը գլխատրաբար չէզոք բայի լրացում է, իսկ մատուցման խնդիրը՝ ներգործական բայի՝ *տալ, յանձնել, մատուցել, ըսել, նուիրել, հաղորդել* եւ այլն: Հետեւաբար այս նախադասութիւնները ունին երկու խնդիր՝ ուղիղ խնդիր ու անուղղակի խնդիր.

Տնօրէնը գնահատագիրը յանձնեց աշակերտին:

Բեմավարը լուրը հաղորդեց ներկաներուն:

Տղան մատանի մը նուիրեց աղջկան:

Հայրը գաղտնիքը փոխանցեց տղուն:

Երկու խնդիր կ'ունենան նաեւ ներգործականներէ կազմուած պատճառական բայերը.

Մայրը կաթ խմցուց փոքրիկին: (խմել՝ խմցնել)

Ուսուցիչը հատուածը կարդալ տուաւ աշակերտներուն: (կարդալ՝ կարդալ տալ)

Մատուցման անուղղակի խնդիրը սովորաբար յետադաս է, իսկ ուղիղ խնդիրը՝ նախադաս: Շրջադասութեամբ անուղղակի խնդիրը նախադաս գալով՝ կը ստանայ տրամաբանական շեշտ. *Հայրը գաղտնիքը փոխանցեց տղուն* > *Հայրը տղուն փոխանցեց գաղտնիքը:*

3) **Անջատման անուղղակի խնդիր.** այն անդամն է, որմէ կ'անջատուի, կը սկսի, կը բխի, կը ծագի կամ սկիզբ կ'առնէ գործողութիւնը. կը պատասխանէ *որմէ՞* եւ *ինչ բանէ* հարցում-

ներուն եւ միշտ արտայայտուած կ'ըլլայ բացառական հոլովով: Եթէ տրականով դրուած խնդիրները ցոյց կու տան յանգում, մատուցում, հպում, ծուլում եւ այլն (վերի երկուքը), անջատման խնդիրները ցոյց կու տան անջատում, հեռացում եւ այլն: Անջատման խնդիրը սովորաբար յետադաս է.

Ան հրաժարեցաւ այդ պաշտօնէն:

Սրտնեղած մարդը հեռացաւ բարեկամներէն:

Անոնք կը սերին Արծրունեաց փոհմէն:

Լաւ լուրեր չեն հասնիր մեկնողներէն:

Տրամաբանական շեշտ ստանալով կրնայ նախադաս ըլլալ.

Բարեկամներէն հեռացաւ:

Մեկնողներէն լաւ լուրեր չեն հասնիր:

4) Մասնական ուղիղ խնդիր. հայցական հոլովով ուղիղ խնդիրը երբեմն կրնայ արտայայտուիլ բացառական հոլովով: Ասիկա կը կոչուի *մասնական ուղիղ խնդիր*, որովհետեւ ուղիղ խնդիրը արտայայտուած է ոչ թէ ամբողջութեամբ, այլ մասնակի կերպով.

Բոլորս այդ ցուրէն խմեցինք:

Այդ հացէն հրամցուցինք բոլորին:

Այդ գիրքէն ես ալ գնեցի:

5) Բաղկացութեան անուղղակի խնդիր. ցոյց կու տայ, թէ ինչէ կազմուած է կամ բաղկացած է այդ անդամը: Կ'արտայայտուի բացառական հոլովով:

Ընտանիքը կազմուած է ութը հոգիէ:

Տնակը փայտէ կառուցուած է:

Գինին խաղողէն կը պատրաստեն:

Բաղկացութեան անուղղակի խնդիրը յաճախ կրաւորական բայերէ կազմուած ըլլալով՝ կը շփոթուի ներգործման անուղղակի խնդիրին հետ: «Տնակը փայտէ կառուցուած է» նախադասութիւնը թէեւ ձեւով կը փոխակերպուի ներգործականի, բայց անիմաստ կը դառնայ՝ «Փայտը կառուցած է տնակը», մինչ «Տնակը

կառուցուած է *հօրս կողմէ՛*» նախադասութիւնը կը փոխակերպուի՝ «*Հայրս կառուցած է տնակը*»:

6) **Վերաբերութեան անուղղակի խնդիր.** այն անդամն է, որուն կը վերաբերի խօսքը կամ որուն մասին բան մը կ'ըսուի կամ կը պատմուի: Կ'արտայայտուի բացառական հոլովով, նաեւ *մասին, վերաբերեալ, նկատմամբ, հանդէպ, վրայ, շուրջ* կապերով կազմուած կապական դարձուածքներով. կը պատասխանէ *որմէ՞, որոնցմէ՞, որո՞ւ մասին, ինչ՞ի վերաբերեալ, ի՞նչ առիթով* հարցումներուն:

Վերաբերութեան խնդիր կ'առնեն գլխաւորաբար ասացական եւ մտածական բայերը՝ *ըսել, խօսիլ, պատմել, գրուցել, գանգադիլ, բամբասել, դատել, մտածել:*

Փանջունին պատմեց իր **քաջագործութիւններէն** (քաջագործութիւններուն մասին):

Պատմէ՛ ինծի **հայրենիքէն** (հայրենիքի մասին):

Ուսուցիչը խօսեցաւ հայ **գրականութեան շուրջ** (գրականութեան վերաբերեալ):

Քաղաքագէտը խօսեցաւ **պատանդներուն մասին:**

Ոճիրին վերաբերեալ նոր տուեալներ կան:

Խօսակցականին մէջ լայնօրէն կը գործածուի *վրայ* կապով վերաբերութեան անուղղակի խնդիրը՝ **իմ վրաս կը խօսին, քու վրադ խօսեցանք, խնդիրի մը վրայ վիճեցանք:** Օտարաբանութիւն է. չգործածել:

7) **Համեմատութեան անուղղակի խնդիր.** այն անդամն է, որուն հետ ենթական որոշ յատկանիշներով կը համեմատուի: Կ'արտայայտուի բացառական հոլովով եւ *քան* կապով կազմուած կապական դարձուածքով.

Մեծ Մասիսը **Արագածէն** բարձր գագաթ է:

Առիւծը **եղնիկէն** ուժեղ է:

Մեծ Մասիսը բարձր է, **քան Արագածը:**

Առիւծը ասելի ուժեղ է, **քան եղնիկը:**

8) **Միջոցի անուղղակի խնդիր.** այն անդամն է, որուն միջոցով կը կատարուի գործողութիւնը: Կը պատասխանէ ստորոգիչին ուղղուած *ինչո՞վ* կամ *ինչ բանով*, որմնով կամ որոնցմնով հարցումներուն: Կ'արտայայտուի գործիական հոլովով եւ *միջոցով*, *շնորհիւ* կապերով կազմուած կապական դարձուածքներով: Սովորաբար յետադաս է:

Հունձք կը ժողվեմ մանգաղով:

Դէզ եմ շիներ խորձերով:

Ան մանկութենէն ի վեր կը զբաղի երաժշտութեամբ:

Ան մարդոց սիրտերը գրաւեց աղօթքով:

Ձեր ըսելիքը մի՛ արտայայտէք բողոքի միջոցով:

Այդ գործը յաջողեցաւ հօրս շնորհիւ:

Կրնայ նախադաս գործածուիլ տրամաբանական շեշտով մը.

Եղեգնեայ գրչով երգեցի փառքեր:

Հաւապքով պիտի յաղթես:

Ան աղօթքով գրաւեց մարդոց սիրտերը:

Միջոցի անուղղակի խնդիրը չփոթել ձեւի պարագային հետ, որ նոյնպէս կ'արտայայտուի գործիական հոլովով, բայց կը պատասխանէ *ինչպէ՞ս* հարցումին.

Ան համբերութեամբ փարաւ այս փորձութիւնը:

Հարսնետորները երգով ու պարով հեռացան:

9) **Ներգործման անուղղակի խնդիր.** միշտ կը դրուի կրաւորական սեռի բայերու պահանջով: Ան կը ստեղծուի ներգործական նախադասութեան կրաւորականի փոխակերպումով: Ներգործական նախադասութեան ուղիղ խնդիրը կը դառնայ ենթակայ, իսկ ենթական՝ ներգործման անուղղակի խնդիր: Կրաւորական բայի ենթական ինք կը կրէ մէկ ուրիշի գործողութիւնը.

Ներգործման անուղղակի խնդիրը կ'արտայայտուի.

ա) Բացառական հոլովով.

Զօրավարը սիրուեցաւ իր **ժողովուրդէն**:

Զխարուիս անոր սուտ **խօսքերէն**:

Ան պարտուեցաւ **թշնամիներէն**:

բ) Անձերու պարագային մեծ մասով հանդէս կու գայ կողմէն, նաեւ ձեռամբ, շնորհիւ կապերով.

Տնօրէնը մերժեց դիմումս: > Դիմումս մերժուեցաւ **տնօրէնի կողմէ**:

Վարպետը կառուցեց կամուրջը: > Կամուրջը կառուցուեցաւ **վարպետին ձեռամբ**:

Ժողովուրդը բարեգարդեց հրապարակը: > Հրապարակը բարեգարդուեցաւ **ժողովուրդին շնորհիւ**:

գ) Գործիական հոլովով.

Բակը ողողուեցաւ **ջուրով**:

Լեռը **ձիւնով** ծածկուեցաւ:

Գործիական հոլովով ներգործման անուղղակի խնդիրը պէտք չէ շփոթել միջոցի անուղղակի խնդիրին հետ (**Հունձք կը ժողվեմ մանգաղով**), քանի որ կայ կրաւորական բայը ու փոխակերպումով ներգործման անուղղակի խնդիրը կը դառնայ ենթակայ՝ «Զուրը ողողեց բակը»: «Ձիւնը ծածկեց լեռները»:

Ներգործման անուղղակի խնդիրը սովորաբար յետադաս է՝ «Ոճրագործը կը փնտրուէր **ոստիկանութեան կողմէ**»:

Տրամաբանական շեշտ ստանալու պարագային կրնայ նախադաս ըլլալ՝ «**Ոստիկանութեան կողմէ** կը փնտրուէր ոճրագործը»:

10) Սահմանափակման անուղղակի խնդիր. այն անդամն է, որով կը սահմանափակուի ենթակայի գործողութիւնը կամ որեւէ յատկանիշ: Կ'արտայայտուի բացառական եւ գործիական հոլովներով ու կապական դարձուածքով.

Տեսողութենէն չի բողոքեր:

Բնաւորութեամբ հօրը քաշած է:

Կ'ուզէի **խելքով** մօրը նմանէր:

*Լաւ է կոյր ըլլալ **աչքով**, քան կոյր **խելքով**:*

Կ'արտայայտուի նաեւ մէջ կապով շինուած կապական դարձուածքով. «Սարգիսը **աշխատանքի մէջ** լաւ է»:

Ժ.– Պարագաներ

1) Տեղի պարագայ. կը պատասխանէ ստորոգիչին ուղղուած *հոր* եւ *ուրկէ՛* հարցումներուն: Սովորական շարադասութեամբ ստորոգիչէն նախադաս է: Գոյականը տեղի պարագայ կ'ըլլայ հայցական, տրական եւ բացառական հոլովներով:

Հայցական հոլովով տեղի պարագան կ'արտայայտէ այն տեղը, դէպի ուր կը կատարուի գործողութիւնը՝ «*Եղբայրս **երեւան** մեկնեցաւ*»: «*Հայրս **փուն** կը վերադառնայ*»: Կամ ուր որ կը կատարուի գործողութիւնը՝ «*Յովհաննէս Թումանեան **ծնած է Լոռիի Դսեղ **գիւղը*****»: «*Կամատրները **հաւաքուեցան Կիպրոս***»: Տրական հոլովով տեղի պարագան կ'արտայայտէ այն տեղը, ուր կը յանգի գործողութիւնը՝ «*Գիրքը **դրի սեղանին***», «*Աթոռին **նստիիր***»: Բացառական հոլովով տեղի պարագան կ'արտայայտէ այն տեղը, ուրկէ սկիզբ կ'առնէ գործողութիւնը՝ «*Հայրս **գործէն** վերադարձաւ*»: «*Հալէպէն **լաւ լուրեր կը հասնին***»: «*Եօթը **աղբիւրէ ջուր կը բերէին***»: «*Ծաղիկներէն*» յուշիկ թերթեր կը թափէ բուրումներով *օծուն հովիկն իրիկուան*»:

Գործիական հոլովով տեղի պարագան յատուկ չէ արեւմտահայերէնին: «*Մայր Արաքսի **ափերով քայլամուտը գնում եմ***» (Ռաֆայէլ Պատկանեան): Ասիկա արեւմտահայերէնի մէջ բացառականով կ'արտայայտուի՝ *գետէն անցնիլ, այս ճամբայէն երթալ, մօտէն նայիլ* եւ այլն:

Տեղի պարագան կ'արտայայտուի նաեւ *վրայ, մէջ, դէպի, մինչեւ, միջեւ, քով, փակ, դէպի, ներս, շուրջ* տեղ ցոյց տուող կապերով կազմուած կապական դարձուածքներով.

*Տասը փանծ կայ **ծառին վրայ**:*

*Ձկնիկ մը կ'երեւի **ջուրին մէջ**:*

*Բարձրացէ՞ք **դէպի գագաթը**:*

Եղբայրս ու ես կը վազէինք մինչեւ փուն:

Եթէ նոյն նախադասութեան մէջ քանի մը տեղի պարագաներ ըլլան՝ նախ կը դրուի ելման տեղի պարագան, ապա ժամանման պարագան. «Աջ կողմէն նեղ արահետը մը կը բաժնուէր մայրուղիէն ու կ'իջնէր ձոր»: «Հրապարակէն մինչեւ քաղաքին մուտքը կը հրթիռակոծուէր»:

Տեղի պարագաները սովորաբար կը նախորդեն ստորագիւցին ու շփոթելի չեն նոյնիսկ եթէ շրջադասութիւն ըլլայ՝ «Խնդիրին անդրադարձայ երեկոյեան հանդիպումին»:

Տեղի մասնաւորող բացայայտիչները կը շարադասուին տրամաբանական շարքով, կը տրոհուին ստորակէտներով. «Ներկայացումը փեղի պիտի ունենայ **Սօս Սարգսեանի անուան Համազգայինի թատրոնին մէջ** (1), **Երեւան** (2), **Ամիրեան փողոց** (3), **թիւ 26** (4)»:

2) Ժամանակի պարագան. կը պատասխանէ *ե՞րբ եւ երբուրն*² հարցումներուն: Գոյականով ժամանակի պարագան կ'ըլլայ հայցական, տրական, բացառական եւ գործիական հոլովներով.

Ամառը կը հանդիպինք: Այս առփուլ մեկնեցաւ: **Կիրակի** ձիւնեց: **Ամէն օր** գործի կ'երթար:

Կէսօրին ճաշի հրամէ: **Կէս գիշերին** վերադարձաւ: **Երեկոյեան հանդիպումին** անդրադարձանք խնդիրին:

Առփուրնէ քեզ կը փնտրեմ: **Երկու օրէ** քեզ չեմ տեսած: Այս ձեռագիրը 10-րդ դարէն կու գայ:

Գիշերով ճամբայ ելանք: **Օր ցերեկով** կատարեց արարքը: Ժամանակի պարագան կ'արտայայտուի նաեւ *արեւն, ժամանակ, ետք, ի վերջոյ, վրայ, մինչեւ, մօտ, օրոք, ի վեր, առաջ, մէջ, ընթացքին ժամանակ ցոյց տուող կապերով կազմուած կապական դարձուածքներով. «**Վազքի արեւն** մարզիկը սայթաքեցաւ»: «**Անոր պատասխանին վրայ** գործի լծուեցայ»: «**Մինչեւ առփուլ կը փքար խեղճ փղան**»: «**Տարիներ առաջ** դպրոցը մար-*

զադաշտ չունէր»: «**Կեանքի մէջ** արիկա մէկ անգամ կը պատահի»:

Ժամանակի մասնաւորող բացայայտիչները կը շարադասուին տրամաբանական շարքով, կը տրոհուին ստորակէտնեւրով. «Ս. Պսակի արարողութիւնը տեղի պիտի ունենայ **Կիրակի (1), 10 Ապրիլ 2016 (2), կէսօրէ ետք ժամը 4-ին (3)**:

Տեղի եւ ժամանակի պարագաները համատեղ ըլլալու պարագային՝ սովորաբար կը դասուի նախ տեղը, ապա՝ ժամանակը. «Սիամանթո ծնած է **Ակն, 1878-ին**»: «Հատորը հրատարակուած է **Պէյրութ, 1970-ին**, «Սեւան» հրատարակչատան կողմէ»: Հրատարակումները սովորաբար հակառակ շարքը կ'օգտագործեն. «Ս. Պսակը տեղի պիտի ունենայ Ուրբաթ, 22 Դեկտեմբեր 2017-ին, երեկոյեան ժամը 4-ին, Ս. Պօղոս եկեղեցւոյ մէջ, Այնճար»:

3) Ձեւի պարագայ. կը պատասխանէ ստորոգիչին տրուած ինչպէ՛ս հարցումին. կ'արտայայտուի.

- Գործիական հոլովով.

Շնորհքով խօսիր:

Սիրով մտիկ ըրինք իր բանախօսութիւնը:

Հպարտութեամբ խօսեցաւ իր զակին մասին:

Լաց ու կոծով չենք կրնար գոյատեւել:

Համբերութեամբ աշխատիր:

Գրական օրինակ՝ «**Յոյզով մեռաւ ան, յուշքով կ'ապրի դեռ**» (Միսաք Մեծարենց): «**Եւ աշխարհի չորս ծագերուն / ծիածանի եօթը գոյներով / ծաղկեցանք երակ-երակ**» (Իգնա Սարլասլան): Չփոթել միջոցի անուղղակի խնդիրին հետ. «**Յուրտ հողը մեր արցունքով թրջեցինք**»: «**Թմբուկին ծայնով գինով-ցանք / սրինգին շունչով վերացանք**» (Իգնա Սարլասլան):

Ձեւի պարագան նախադաս ըլլալու պարագային՝ միւս խնդիրներն ու պարագաները սովորաբար յետադաս կ'ըլլան.

«**Հպարտութեամբ** խօսեցաւ **իր զաւկին մասին**»: «**Բուռն շարժումով** մը նեղուեցաւ սենեակին **կեդրոնը**»:

– Տրական եւ հայցական հոլովներով: Ասոնք իրականութեան մէջ գեղջուած դերբայով դերբայական դարձուածքներ են.

*Ներս մտաւ՝ զէնքը **ծեռքին** (առած):*

*Գաւազանը **ծեռքը** (բռնած)՝ երեւցաւ դրան մէջ:*

*Բահը **ուսին** (դրած)՝ գիւղ կ'իջնէր:*

*Ուրքը **ասպանդակին** (դրած)՝ սպասեց:*

Այս ձեւի պարագան նախադասութեան միւս անդամներէն բուրծով կը բաժնուի:

– Ձեւի պարագան կ'արտայայտուի նաեւ *պէս, նման, իբրեւ, որպէս, ինչպէս* կապերով կազմուած կապական դարձուածքներով. «**Առիծի պէս կը մոնչէր**»: «**Իբրեւ բարեկամ մօտեցայ անոր**»:

4) Չափ ու քանակի պարագայ. կ'արտայայտուի թուականներու եւ չափական միաւորներ ցոյց տուող գոյականներու տարբեր հոլովներու զուգորդումով: Կը պատասխանէ ստորոգիչին տրուած *քանի՞, քանի՞ն, քանի՞նք, քանի՞նք, քանի՞ անգամ, որքան* հարցումներուն: Սովորաբար նախադաս է.

Երեք անգամ հանդիպեցանք իրարու: **Երեք անգամով** մեծցաւ: **Երեք անգամէն** ծախողեցաւ: **Երեք անգամին** ալ ծախողեցաւ:

Լոյիկը 100 դրամ գնեցի: 100 դրամի լոյիկ գնեցի: Լոյիկը 100 դրամէն գնեցի: 100 դրամով լոյիկ գնեցի:

5) Պատճառի պարագայ. կը պատասխանէ ստորոգիչին տրուած *ինչո՞ւ* հարցումին: Կ'արտայայտուի բացառական հոլովով, ինչպէս նաեւ *պատճառաւ, պատճառով, հետեւանքով, ձեռքէն, երեսէն* կապերով կազմուած կապական դարձուածքներով: Սովորաբար նախադաս է:

Ժխորէն փախաւ:

Ձանձրոյթէն հիւանդացաւ:

Գործէն յոգնեցաւ:

Սաստիկ **տաքէն** քրտնեցաւ:

Հիւանդութեան պատճառաւ կիսատ թողուց ուսումը:

Պատերազմին պատճառով հեռացաւ երկրէն:

Գործապիրոջ ձեռքէն շատ քաշեց:

Ընկերոջ երեսէն բանտ ինկաւ:

Բացառական հոլովով պատճառի պարագան չչփոթել ներգործման անուղղակի խնդիրին հետ, որուն ստորագիչը միայն կրատրական բայն է.

Վախը լեզուն բռնեց: > **Վախէն** լեզուն բռնուեցաւ:

6) **Պայմանի պարագայ.** կը պայմանաւորէ գործողութիւնը, կ'արտայայտուի գոյականի եւ անորոշ դերբայի գործիական հոլովով, ինչպէս նաեւ *պարագային* եւ *պայմանով* կապերով կազմուած դարձուածքներով.

Ներելով սիրտեր պիտի գրաւես:

Չբացակայելով յարգանքի պիտի արժանանաս:

Լաւ աշխատելու պարագային՝ կը յաջողիս:

Կը յօժարիմ՝ **խոստումդ կատարելու պայմանով:**

Կ'ընկերանամ քեզի՝ **շուտով վերադառնալու պայմանով:**

Հաւասարապէս նախադաս ու յետադաս կրնայ դասուիլ:

7) **Հիմունքի պարագայ.** ցոյց կու տայ այն հանգամանքը, որուն հիմունքով կը կատարուի գործողութիւնը, հիմք կը դառնայ այդ գործողութեան կատարման: Կ'արտայայտուի գոյականի բացառական եւ գործիական հոլովներով.

Տարազէն յայտնի էր արաբ ըլլալը:

Քալուածքէդ կը ճանչնամ քեզ:

Ինձի տրուած **իրաւունքով** ես կը զգուշացնեմ ձեզ:

Տնօրէնի **թելադրութեանը** ներկայացայ քննութեան:

Դպրոցի հոգաբարձութեան **որոշումով** կրթաթոշակը անել-
ցաւ:

Հիմունքի պարագան կ'արտայայտուի նաեւ ըստ, **շնորհիւ, հիման վրայ, հիմամբ, առիթով, համաձայն, համեմատ** կապե-
րով կազմուած կապական դարձուածքներով. «**Ըստ մեծերու՝**
այստեղ սրբավայր մըն է»: «**Անոր շնորհիւ** յաջողութեան կրցայ
հասնիլ»: «**Այս առիթով** եղան նուիրապրութիւններ»:

8) **Հակառակ հիմունքի կամ զիջման պարագայ.** կը հա-
կադրուի հիմունքի, պատճառի եւ պայմանի պարագաներուն.
ցոյց կու տայ այն հանգամանքը, որուն հակառակ կը կատարուի
կամ չի կատարուիր գործողութիւնը: Կ'արտայայտուի **հակա-**
ռակ, ի հեճուկս կապերով կազմուած կապական դարձուածք-
ներով. «**Հակառակ ունեցած արիւնահոսութեան՝ վէրքը խոր**
չէր»: «**Ի հեճուկս մեր կամքին՝** ան հեռացաւ այս կողմերէն»:

Կրնայ ըլլալ նախադաս, միջադաս ու յետադաս.

Հակառակ ձիւնին ու բուքին՝ գիւղացին լեռ բարձրացաւ:

Գիւղացին լեռ բարձրացաւ՝ **հակառակ ձիւնին ու բուքին:**

Գիւղացին, **հակառակ ձիւնին ու բուքին,** լեռ բարձրացաւ:

Բ.- ԱԾԱԿԱՆ

2.1.- Ածականը իբրև խօսքի մաս

Ածական (ածական անուն) կը կոչուին գոյականին (անձ կամ իր) յատկութիւնը կամ վերաբերութիւնը ցոյց տուող բառերը: Օրինակ՝ **կարմիր խնձոր** (յատկութիւն), **գինուորական տարազ** (վերաբերութիւն):

Յատկանիշ կամ յատկութիւն (որպիսութիւնը) ցոյց տուող ածականը կը կոչուի **որակական ածական**, ինչպէս՝ **ճերմակ գլխարկ, լայն փէշ, երկար ճամբայ, բարձր շէնք, հիւրասէր մարդ, հեզաճկուն աղջիկներ**:

Վերաբերութիւն ցոյց տուող ածականը կը կոչուի **յարաբերական ածական**: Յարաբերական ածականները մեծ մասով կ'արտայայտեն գոյականին ուրկէ կամ ինչէ սերած կամ ծագած ըլլալը, ինչպէս՝ **դաշտային ծաղիկ, հայկական պար, ժողովրդային հաւաք, արծաթեայ դգալ**:

Ածականը չունի բառակազմական յատուկ բնութագիր: Ըստ կազմութեան՝ կ'ըլլայ պարզ, ածանցաւոր ու բարդ՝ *լաւ, ուժեղ, ուժասպառ*: Բարդ ածականները կը կազմուին իսկական բարդութեամբ՝ *բազմաթիւ, գեղեցկադէմ, յարգարժան*. կրկնաւորներ ածականներով՝ *սեւ-սեւ աչքեր, լայն-լայն փողոցներ, մութ-մութ ամպեր, ծանր-ծանր քալուածք*. կրկնաւորներ գոյականներով՝ *փունջ-փունջ ծաղիկներ, շարան-շարան հիւրեր, խումբ-խումբ մանուկներ, բուռ-բուռ հասկեր*, ինչիւնափոխուած կրկնաւորներով՝ *կաս-կարմիր, ճեփ-ճերմակ*, յարադրաւորներով՝ *ազգային-քաղաքական խնդիրներ, հայ-արաբական յարաբերութիւններ, բաց կանաչ լաթ, վառ կարմիր ներկ, մուգ կանաչ տերեւ*:

Ածականակերտ ժխտական նախածանցներ են.

Ան.– *անտուն, անխելք, անսիրտ, անգին, անյիշաշար...*:

Դժ.– *դժգոհ, դժբախտ, դժկամ*:

Տժ.– *տժգոյն:*

Ապ.– *ապերջանիկ, ապուշ:*

Տ.– *տգեղ, տգէտ, տհաճ, տհաս, տմոյն, տմարդի:*

Չ.– *չտես, չունետոր, չբեր:*

Ածականակերտ վերջածանցներ են.

Ագին.– *տրտագին, թանկագին, ջերմագին...:*

Անի.– *լեզուանի, անուանի, եօթգլխանի...:*

Ատ.– *տոչատ, կիսատ, քնատ...:*

Աւէտ.– *հոտաւէտ, բուրումնաւէտ, հանգստաւէտ...:*

Ական.– *գործնական, մարմնական, պատրմական, մարզական, հայկական...:*

Է.– *լուէ, ոսկէ, երկաթէ...:*

Եղ.– *համեղ, ուժեղ, հնչեղ, թիկնեղ...:*

Կան.– *լալկան, չիսուկան:*

Կոտ.– *վախկոտ, պարծենկոտ, մտածկոտ...:*

Ուն.– *հասուն, խօսուն, հոսուն, հնչուն...:*

Ոյ.– *հաճոյ, անբարոյ, հեզաբարոյ...:*

Ով.– *գինով, ուժով, համով:*

Ոտ.– *մրոտ, ցեխոտ, երկչոտ, արետոտ, մտածկոտ...:*

Ու.– *ազդու, վարձու:*

Կան այլ վերջածանցներ եւս, որոնք թէ՛ գոյականներ եւ թէ՛ ածականներ կը շինեն, ինչպէս՝ *(ա)բան, (ա)գար, (ա)գործ, (ա)պան, ակ/իկ/ուկ, արար, արէն/երէն, ատր, ացի, ացու, եալ, եղէն, ենի, ելի, իչ, իք, ող, ոտի, որդ, ուած/ած. ուչ (տես՝1.1.):*

Յարաբերական ածականները, բոլորն ալ, ածանցաւոր են: Յարաբերական ածականներ կը շինեն հետեւեալ վերջածանցները.

Ական.– *պատրմական, գրական, բժշկական, տեղական...:*

Ային.– *լեռնային, դաշտային, քաղաքային, ժողովրդային...:*

Աւոր.– *իշխանաւոր, ակնոցաւոր, համբաւաւոր...:*

Եայ.– *փայտեայ, երկաթեայ, միօրեայ, միամեայ...*

Եան.– *լիբանանեան, ամերիկեան, ծախակողմեան...*

Եղէն.– *ծիւնեղէն, լուսեղէն, ոսկեղէն...*

Շարահիւօրէն՝ ածականը գոյականի լրացում է եւ կը կատարէ որոշիչի պաշտօն. կը պատասխանէ *ինչպիսի՞* հարցումին, երբ գոյականը անորոշ է (*կարմիր խնձոր, ւերակ շէնք մը, պարտասուն ճամբորդներ*) եւ *ի՞ր* հարցումին, երբ գոյականը որոշեալ է (*կարմիր խնձորը, ւերակ շէնքը, պարտասուն ճամբորդները*):

Ձեւաբանօրէն ածականը չթեքուող խօսքի մաս է՝ *մեծ մարդիկ, պալատական պաշտօնեայ*: Բայց ան խօսքի մէջ կրնայ ձեռք ձգել նաեւ յատկանիշը կրողին իմաստը ու գործածուիլ գոյականաբար.

Կարմիր խնձորէն գնեցի: > **Կարմիրէն գնեցի:**

Նոր գիրքերուն կողք անցուցի: > **Նորերուն կողք անցուցի:**

Առաջադէմ աշակերտները գնահատուեցան: > **Առաջադէմները գնահատուեցան:**

Գոյականաբար գործածուելով՝ ածականը կը ստանայ յօդ, կ'ունենայ թիւ ու կը գործածուի գոյականի բոլոր հոլովներով.

Փոխանուն ածականները կ'ենթարկուին *ի* հոլովումին՝ *կարմիր՝ կարմիրի-կարմիրէ-կարմիրով*:

2.2.– Որակական եւ յարաբերական ածականներու տարբերութիւնները

ա.– Որակական ածականը համեմատելի յատկանիշ ցոյց կու տայ, իսկ յարաբերականը՝ ոչ: Օրինակ՝ **լաւ գործ, ւելի լաւ գործ, նուազ լաւ գործ, լաւագոյն գործը, ամենալաւ գործը, ամէնէն լաւ գործը**, բայց՝ **տեղական գործ**:

Որակական ածականներու համեմատութեան աստիճանները.

1) **Դրական աստիճանը՝** ածականի ուղիղ ձեւն է, առարկայի յատկանիշը կ'արտայայտէ առանց համեմատութեան՝ **լաւ գործ, խիզախ արարք, գեղեցիկ տեսարան**:

2) **Բաղդատական աստիճանը՝** կ'ըլլայ երեք տեսակ. ցոյց կու տայ առարկայի մը այս կամ այն յատկանիշին առաւել, նուազ կամ հաւասար ըլլալը այլ առարկաներու նոյն յատկանիշին նկատմամբ:

– Առաւելական բաղդատականը. կրնայ կազմուիլ երկու ձեւով՝ *քան* կապով եւ բացառական հոլովով.

Այս գործը աւելի լաւ է, քան միւսը:

Այս գործը միւսէն աւելի լաւ է:

Այս կառոյցներուն մէջ *աւելի* մակբայը աւելադրութիւն է, կարելի է չգործածել. «*Այս գործը լաւ է, քան միւսը*», «*Այս գործը միւսէն լաւ է*»: Ան անհրաժեշտ կը դառնայ, երբ համեմատելի մէկ եզրը բացակայ է. «*Աւելի գեղեցիկ տեսք ունի այսօր*», «*Աւելի լաւ կը լսէ*», «*Աւելի խիստ վարժունք ունի*»:

Առաւելական բաղդատականի մէկ տեսակը կը կազմուի ածականի կրկնութեամբ, ուր առաջինը կը դրուի բացառական հոլովով. *գէշէն գէշ դէպք, սպորէն սպոր նկարագիր*, երբեմն սեռական հոլովով, երկուքն ալ փոխանուանաբար՝ «*Գէշին գէշը կայ, լաւին՝ լաւը*»: Նոյնը կրնայ արտայայտուիլ նաեւ *աւելի* բառով եւ *քան* կապով, առանց ածականի կրկնութեան՝ «*Աւելի քան լաւ է*»:

– Նուազական բաղդատականը. կրնայ կազմուիլ երկու ձեւով.

Այս գործը նուազ լաւ է, քան միւսը:

Այս գործը միւսէն նուազ լաւ է:

– Հաւասարական բաղդատականը.

Այս գործը միւսին չափ լաւ է:

Այս գործը միւսին պէս լաւ է:

Այս գործը այնքան լաւ է, որքան միւսը:

Այս գործը նոյնքան լաւ է, որքան միւսը:

Համեմատութիւնը կրնայ արտայայտուիլ ոչ միայն երկու առարկաներու միեւնոյն յատկանիշին, այլեւ միեւնոյն առարկային երկու եւ աւելի յատկանիշներուն միջեւ:

*Այս գործը աւելի փպաւորիչ է, քան գեղեցիկ:
Այս գործը նուազ փպաւորիչ է, քան գեղեցիկ:
Այս գործը նոյնքան փպաւորիչ է, որքան գեղեցիկ:
Այս գործը գեղեցիկ ըլլալուն չափ ալ փպաւորիչ է:*

3) Գերադրական աստիճանը. ունի կազմութեան քանի մը ձեւ.

- *Ամէնէն* բառաձեւը ածականին դրական աստիճանին հետ՝ *ամէնէն ուժեղ մարզիկը, ամէնէն արագավազ կենդանին, ամէնէն խիզախ արարքը:* Ասիկա ամէնէն ընթացիկ եւ սովորական ձեւն է. *ամէնէն* բառաձեւին երբեմն կը փոխարինէ *բոլորէն* բառաձեւը:

- *Ամէն* բաղադրիչով կազմուած իսկական բարդութիւնը՝ *ամենալաւ գործը, ամենաչար ոգին, ամենախիստ ցարկիչը, ամենագէշ վարմունքը:* Բարդութեան մէջ կը մտնեն միայն բաղաձայնով սկսող ածականները: Արեւմտահայերէնի համար խորթ կը մնայ ձայնաւորով սկսող ածականներու բարդութիւնը՝ *ամենաուժեղ, ամենասաղքատ.* պէտք է ըսել *ամէնէն ուժեղ, ամէնէն աղքատ:*

Ամէնընտրի անյօդակապ բարդութիւնը կազմուած է *ընտրի* բայահիմքով ու կը նշանակէ *բոլորին կողմէ ընտրուած* ու պէտք չէ շփոթել *ամէնէն ընտրի (ամենաընտրի)* գերադրականին հետ: Բայահիմքերու հետ ամեն- բաղադրիչը կը կազմէ բան մը ընող կամ բան եղած իմաստով ածականներ՝ *ամենագէտ, ամենատես, ամենակալ, ամենակար, ամենահաճ* եւ այլն²⁶:

Ամէնէն եւ *ամենա-* բաղադրիչներով կազմուած գերադրականին լրացեալը միշտ որոշեալ գոյական մըն է՝ *ամէնէն գեղեցիկ փունը, ամենագեղեցիկ փունը:* Սխալագրութիւն է *ամենայ գրելաձեւը՝ ամենայ գեղեցիկ, ամենայ լաւ:*

²⁶ Աւանդական ուղղագրութեան մէջ բազմաթիւ տարբերակներով հանդէս եկող *ամէն-ամենա-* եւ նման բառերու այս տառափոխութեան մասին մեր մօտեցումը տես. Յակոբ Չոլաքեան, *Աւանդական ուղղագրութիւն (կանոնակարգ եւ խնդիրներ)*, էջ 36-40:

- Ազոյն ածանցով կազմութիւնները՝ *լաւագոյն դասարան, բարձրագոյն նիշ, խստագոյն օրէնք, յոռեգոյն վարմունք եւ այլն*: Շատ ածականներու հետ չի գործեր:

- Գեր նախաձանցով հազուագիւտ կազմութիւններ՝ *գերհզօր պետութիւն, գերզգայուն անձնատրութիւն, գերյոզնած մարմին, գերմարդկային ճիգ*: Ասոնք բացարձակ յատկանիշ ցոյց կու տան ու համետատութեան մէջ չեն դրուիր:

Ածականի դրական աստիճանէն առաջ կարելի է դնել *խիստ, յոյժ, կարի, չափազանց, շատ* բառերը. *խիստ*-ը աւելի յատուկ է արեւելահայերէնին, իսկ *կարի*-ն արդէն գրեթէ մոռցուած է: Այս բառերը ածականին կու տան գերադրական աստիճանի իմաստ՝ *խիստ կարեւոր հարց, չափազանց ծանր պահարան, յոյժ յետամնաց գաղափար, շատ հին սովորութիւն ...*: Այստեղ առարկան հանդէս չի գար ուրիշի մը համեմատութեամբ, այդ պատճառով ալ անունը կրնայ դրուիլ որոշեալ եւ յոգնակի ձեւերով. *յոյժ կարեւոր հարց է, այս յոյժ կարեւոր հարցը, յոյժ կարեւոր հարցեր, այս յոյժ կարեւոր հարցերը*:

Բազմակի որոշիչներուն մէջ դրականն ու գերադրականը կրնան համատեղ ըլլալ. «*Անոնց ամենագէշ, զգուելի, ամենասխալ, վարառողջ եւ ամէնէն աւելի անբարոյական գիրքն է ան*» (Շահան Շահնուր):

բ.– Որակական ածականը յատկանիշը կը տեսնէ առարկային մէջ, յատկանիշը առարկայէն դուրս գոյութիւն չունի՝ *խելացի մարդ, ուշիմ փղայ, անմիտ հարցում, կարմիր խնձոր*, իսկ յարաբերական ածականը ցոյց կու տայ երկու առարկաներու յարաբերութեամբ արտայայտուող յատկանիշ մը՝ *դաշտային ծաղիկ, կիպրական գինի, ոսկեայ ապարանջան*:

գ.– Որակական ածականները կրնան ստանալ փաղաքշական-նուազական եւ սաստկական ածանցներ, իսկ յարաբերականները՝ ոչ: Այսպէս՝ *իկ, ուկ* ածանցները փաղաքշական իմաստ մը կը հաղորդեն բառերուն՝ *փոքր-փոքրիկ, աղուոր-*

աղուորիկ, քնքուշ-քնքուշիկ, թուխ-թուխիկ, սեւ-սեւուկ, ծեր-ծերուկ, կարմիր-կարմրուկ, գէր-գիրուկ: Համեմատաբար սահմանափակ բառերու պարագային կը հանդիպին բարբառային եւ խօսակցական ծագում ունեցող միւս ածանցները. **կակ՝ մեծ-մեծկակ. կեկ՝ թանձր-թանձրկեկ, մանր-մանրկեկ, լայն-լայնկեկ, խոշոր-խոշորկեկ, քաղցր-քաղցրկեկ. ուլիկ՝ սեւ-սեւուլիկ, խենթ-խենթուլիկ. ելուկ՝ նոր-նորելուկ. լիկ՝ թուխ-թխիկ, շէկ-լիկ, պզտիկ, նեղլիկ, հաստլիկ, կաղլիկ, աջլիկ, ձախլիկ. լուկ՝ կարճ-կարճուկ. շի՝ լայնշի. աշ՝ թթու-թթուաշ. դի՝ մեծդի. տիկ՝ մանտրտրիկ:** Այս բոլոր ածանցները յատկանիշին կու տան փառաքչական, նուագական եւ սաստկական նշանակութիւններ յատկանիշը ինք իրեն հետ կամ հականիշ յատկանիշին հետ համեմատութեան մէջ դնելով:

Աուն ածանցը գոյներուն կու տայ նուագական նշանակութիւն մը՝ *դեղնաւուն, կանաչաւուն, կարմրաւուն, կապտաւուն:* Նոյնը կ'ընէ **որակ** ածանցը՝ *սեւորակ, դեղնորակ, կարմրորակ, կապտորակ.* ճիշդ *դեղինկեկ, կարմրկեկ, կապուրկեկ* բառերուն պէս: *Որակ* բաղադրիչը կայ նաեւ *վարորակ, բարձրորակ* բառերուն մէջ, որոնք կ'ըմբռնուին իբրեւ իսկական բարդութեան բառեր:

Ին ածանցին սաստկական նշանակութիւնը արդէն խամրած է արեւմտահայերէնի մէջ՝ *դիրին, դժուարին, խորին, նրբին:* Այլ ածանցներ աւելի լաւ կ'արտայայտեն այդ իմաստը՝ *մեծկակ, թանձրկեկ, մանտրկեկ, նեղլիկ* եւ այլն:

դ.– Որակական ածականը կրնայ կրկնաւոր կազմել, բայց յարաբերականը՝ ոչ: Օրինակ՝ *ծանր-ծանր շարժումներ, մեծ-մեծ խօսքեր, բայց՝ մարզական շարժումներ, բարեկամական խօսքեր:* Ասոնք կրնան մակբայաբար եւս գործածուիլ՝ ձեւի պարագայի պաշտօնով՝ *մեծ-մեծ խօսիլ, ծանր-ծանր մտածել, լուռ-լուռ կենալ:*

Հնչինափոխուած կրկնաւոր ածականները ունին սաստկական-առաւելական նշանակութիւն՝ *սեփ-սեւ, կաս-կարմիր, դեփ-դեղին, ճեփ-ճերմակ, կափ-կանաչ* եւ այլն: Հոս յատկանիշը կու գայ իր առաւելագոյն սաստկութեամբ ու կը հակադրուի նուազական-փաղաքշական տարբերակներուն՝ *կաս-կարմիր խնձոր > կարմրուկ խնձոր, կարմրաւուն խնձոր, կարմրկէկ խնձոր:*

ե.– Որակական ածականը կրնայ *ուօթիւն* ածանցով գոյական կազմել, իսկ յարաբերականը՝ ոչ: *քաջ՝ քաջութիւն, ուրախ՝ ուրախութիւն, տխուր՝ տխրութիւն, գեղեցիկ՝ գեղեցկութիւն: Ական, ային, աւոր* ածանցներով կազմուած յարաբերականներէն ոմանք կրնան գիտակցուիլ իբրեւ գոյական՝ *թաղական, զինուորական, թագաւոր, իշխանաւոր* ու կրնան նոր գոյականներ կազմել՝ *զինուորական-զինուորականութիւն, հոգեւորական-հոգեւորականութիւն, թաղական-թաղականութիւն, բանական-բանականութիւն* եւ այլն:

զ.– Որակական ածականը սովորաբար հականիշ կ'ունենայ, իսկ յարաբերականը՝ ոչ: Օրինակ՝ *կարճ* ու *բարձր, հաստ* ու *բարակ, նեղ* ու *լայն, գեղեցիկ* ու *տգեղ, չար* ու *բարի, խորամանկ* ու *միամիտ, խոնարհ* ու *հպարտ* եւ այլն, բայց՝ *գիշերային – ցերեկային, երկնային – երկրային* յարաբերականները տարբեր հասկացութիւններէ առաջացած են ու պայմանականօրէն կրնան հականիշ նկատուիլ:

է.– Որակական ածականը կրնայ գործածուիլ նաեւ իբրեւ մակբայ, այսինքն կը դառնայ նաեւ բայի լրացում, բայց յարաբերականը՝ ոչ: Օրինակ՝ *լաւ սորվեցայ, ազնիւ վարուեցայ, բարձր խօսեցայ, ցած ըսի* եւ այլն:

Նկատելի է կարգ մը յարաբերական ածականներու փոխանցումը որակականներու: Անոնք հետզհետէ կորսնցուցած են յարաբերութեան կամ վերաբերութեան իմաստը եւ վերածուած են որակական ածականի՝ ստանալով անոր համեմատութեան բոլոր աստիճանները, ինչպէս՝ *բանական, գործնական, դիւթա-*

կան, դիւային, ջղային, դժոխային, գլխաւոր, ահաւոր, վրան-
գաւոր եւ այլն:

2.3.– Ածականին շարահիւսական պաշտօնները

Ածականը խօսքի մէջ կը կատարէ հետեւեալ պաշտօնները.

ա.– Որոշիչ. ածական խօսքի մասին շարահիւսական գլխա-
ւոր պաշտօնը. որակական ածականը գոյի յատկութիւնը, իսկ
յարաբերականը գոյի վերաբերութիւնը ցոյց կու տայ. *շքեղ պա-
լատ, խոնարհ աղջիկ, լիբանանեան գինի, դաշտային ծաղիկ:*
Անորոշ լրացեալին որոշիչը կը պատասխանէ *ինչպիսի՞նք*, իսկ
որոշեալ լրացեալին որոշիչը՝ *որ* հարցումին. *խոնարհ աղջիկ՝*
ինչպիսի՞նք աղջիկ. խոնարհ աղջիկը՝ որ աղջիկը:

Որոշիչը կրնայ բազմակի ըլլալ: Բազմակի որոշիչները, եթէ
համասեռ են, իրարմէ կը տրոհուին ստորակէտով կամ շաղկա-
պով՝ *քաղցր, հիւթեղ, բուրումնաւէպ ու կարմիր խաղող:* Ան-
համասեռ ըլլալու պարագային՝ նախ յարաբերականը կը դրուի,
ապա՝ որակականը. *լիբանանեան կարմիր գինի, փայլէ
բարձր սանդուղքը, լեռնային հոգաւէպ ծաղիկներ:*

Սովորական շարադասութեամբ, իբրեւ օրէնք, որոշիչը
որոշեալէն նախադաս է. ինչպէս ցոյց կու տան վերի բոլոր օրի-
նակները: Ան լրացումն է զինք յաջորդող գոյական լրացեա-
լին եւ ոչ թէ նախորդին. *տան նախկին բնակիչները, նախկին
տան բնակիչները, արեւոյ բակին անկիւնը, բակին արեւոյ
անկիւնը:*

Գեղարուեստական խօսքի մէջ, յատկապէս բանաստեղ-
ծութեան մէջ, յետադաս որոշիչը, կարելի է ըսել, ւաւելի կը հան-
դիպի: Յետադաս կամ շրջուն որոշիչը խօսքը ւաւելի քնարական
կը դարձնէ ու չափածոյ խօսքին ւաւելի յարմար կը թուի: Գոյա-
կան որոշիչները չեն շրջադասուիր. կը շրջադասուին գլխաւո-
րաբար ածական որոշիչները. «Սիրում եմ մեր երկինքը **մուգ,**
ջրերը ջինջ, լիճը **լուսէ**» (Եղիշէ Չարենց): «Փառք ու մեռել շապ
ունի / Երկիրն իմ **հին, ալեւոր,** որուն ես թողն եմ **վայրի,** / Խո-

կումներով **բեղմնաւոր**, երազներով **օրօրուն**» (Լեւոն-Չաւէն Սիրմէլեան):

Բազմակի որոշիչները շրջուն խօսքի մէջ կրնան իրարմէ հեռանալ, մին՝ նախադաս, իսկ միւսը յետադաս դրուելով. «**Մէյ մէկ պտուղ գոյնզգոյն՝** ամբողջ բառերդ *ահա*» (Վահան Թէքէն): «Պիտի բանայ ծառն այս մեծ իր բազուկներն ու հոգին, / Գրկած իր մէջ պապերուս **արեւոյ** շունչը **անմահ**» (Լեւոն-Չաւէն Սիրմէլեան):

Յարադրաւոր ածականներու բաղադրիչները սովորաբար շրջադասութեան չեն ենթարկուիր ու չեն տրոհուիր՝ **բաց մոխրագոյն** տարագ, **մուգ շագանակագոյն** մազեր, **վառ կարմիր** կերպաս, **ազգային-կրօնական** դաստիարակութիւն:

Որոշիչը որոշեալին կը կապուի առանց քերականական որեւէ միջոցի, բայց կան համաձայնութեան իւրայատուկ հետեւեալ պարագաները.

– Կրկնաւոր որոշիչներու որոշեալը միշտ յոգնակի է՝ *մեծ-մեծ խոստումներ, փունջ-փունջ ծաղիկներ, ծուռումուռ ճամբաներ, լայն-լայն փողոցներ, շարան-շարան մարգարիտներ, երկար-բարակ հարցումներ:*

– Երբ որոշիչը բազմազանութիւն կ'արտայայտէ՝ որոշեալը յոգնակի է. *բազմաթիւ խնդիրներ, անհամար առաջադրանքներ, այլազան գործեր, բազում հարցեր, գոյնզգոյն ծաղիկներ:*

– Եթէ բազմակի որոշիչները կը վերաբերին տարբեր որոշեալներու՝ վերջինները յոգնակի կը դրուին. **լաւ ու գէշ օրեր** տեսած մեր ժողովուրդը, **լայն ու ընդարձակ սենեակներ, կարմիր ու սպիտակ մեխակներ** եւ այլն:

բ.– **Ստորոգելի.** «Օրերը **կարճ են**»: «Սեւութեան մէջ **աչքերը դեղին են**» (Չահրապ): «Ամէն բանի սկիզբն ու վերջն է **յայտ-նի/Բացի միայն ճամբաներէն աշխարհի**» (Չարեհ Խրախունի):

գ.– **Ածականը՝ փոխանուն.** ածականը խօսքի մէջ կրնայ ձեռք ձգել նաեւ յատկանիշը կրողին իմաստը. *օտար մարդիկ՝*

օտարներ, կապոյտ երկինքը՝ կապոյտը, չեղած բանին՝ չեղածին, անցեալ ժամանակի՝ անցեալի, ազգակից մարդոց՝ ազգակիցներու, եւ գործածուիլ գոյականաբար՝ կատարելով գոյականի շարահիսական բոլոր պաշտօնները, ըլլալ ենթակայ, ստորոգելի, խնդիրներ, պարագաներ, կապի խնդիր եւ այլն. «**Եւ օտարներ կշտանան մեր լիառատ սեղանէն**» (Մուշեղ Իշխան): «Կիկօ աչքերուն ակնոց է առեր / Հիմա **կապոյտը կապոյտ կը տեսնէ**» (Ջահրատ), «Որուն առջեւ ծնկաչոք կու գայ իմ ազգս ամբողջ / Հաղորդուի **անցեալին** հաց ու գինուով կենսատողջ» (Վահան Թէքէեան), «Ահա այսպիսի նահանջող **ազգակիցներու** մէջ ինկաւ Փիէր» (Շահան Շահնուր):

Գ.- ԹՈՒԱԿԱՆ

3.1.- Թուականը (թուական, թուական անուն) իբրև խօսքի մաս

Թուականը գոյականին թիւը եւ կարգը ցոյց տուող խօսքի մաս է: Երկու տեսակ է՝ *քանակական* եւ *դասական*: Քանակական թուականները կ'ըլլան *բացարձակ, բաշխական, կոտորակային* եւ *մասնական*:

Բացարձակ թուականները ցոյց կու տան առարկային քանակը թիւերով, ինչպէս՝ **դասնչորս գրասեղան, քառասուն աշակերտ, հինգ հարիւր զինուոր, հազար տող** եւ այլն: Կը պատասխանեն *քանի՞* հարցումին:

Բացարձակ թուականները իրենց կազմութեամբ կ'ըլլան պարզ, ածանցաւոր, կցական եւ յարադրաւոր:

Պարզ բացարձակ թուականներն են *մէկ, երկու, երեք, չորս, հինգ, վեց, եօթը (եօթ), ութը (ութ), ինը (ինն), տասը (տաս), քսան, հարիւր, հազար, միլիոն, միլիառ*: Առաջին չորս թուականները թէեւ արդի հայերէնին մէջ պարզ կը գիտակցուին, բայց պատմականօրէն ածանցաւոր բառեր են (*մի-, երկ-, եր-, չոր-*): Գրաբարի *եօթն, ինն, տասն* թուականներու վերջավանկի ն-ի անկումէն ետք անգիր ը-ը մնացած է բառավերջին եւ գրուելու պարտաւորուած՝ *եօթը, ինը, տասը*: Ոմանք կը մերժեն հայերէնի (գրաբարի) այս խորթ ձեւը ու կը գրեն *եօթ, ութ, ինն, տաս*, ն-ն միայն *ինը* թուականին վերապահելով, թէեւ բոլորն ալ կ'արտասանեն ը-ով: Ներկայիս շատեր կը գրեն ը-ով: *Ութ* թուականը *եօթը, ինը, տասը* թուականներու շարքին կ'իյնայ համաբանութեան տակ եւ կ'արտասանուի ու կը գրուի *ութը*: *եօթ, ութ, ինն, տաս* տարբերակները կը գործածուին յատկապէս էական բայերէն, *ալ շաղկապէն* եւ *մը/մըն* յօդէն առաջ՝ *ես թիւ եօթ եմ, թիւ տաս է, թիւ ինն է, եօթ ալ ւաւելցո՛ւր, տաս ալ ւաւելցո՛ւր, տաս մը ւաւելցո՛ւր, տաս մըն ալ, ութ մըն ալ*: Անգամ բառէն առաջ եր-

կու ձեւերն ալ կան՝ *եօթը անգամ գնաց եկաւ/եօթ անգամ գնաց եկաւ*: Բացառուած չէ նաեւ ն-ով գործածութիւնը՝ *եօթ անգամ, եօթը անգամ, եօթն անգամ*. Նոյն ձեւով՝ նաեւ *դասը* թուակա- նը: Լեզուական երեւոյթներու կիրառական տարբերութիւնները ճիշդ չէ երկծեւութիւն նկատելը, կարելի չէ մերժել ձեւերէն մէկ- նումէկը:

Ածանցաւոր բացարձակ թուականներն են *սուն* ածանցով կազմուած տասնաւորները՝ *երեսուն, քառասուն, յիսուն, վաթսուն, եօթանասուն, ութսուն, ինիսուն (իննսուն)*:

Կցական բարդութեան թուականները կը կազմուին տաս- նաւոր-միաւորի կցումով՝ *քսանմէկ, քսաներկու, քսաներեք, երեսունչորս, երեսունհինգ, քառասունվեց* եւ այլն: Վերոյիշեալ թուականներու ը-ը կը մնայ, ինչպէս՝ *քսանեօթը, քսանուօթը, քսանինը*: «Տասն» բաղադրիչէն ետք բոլոր միաւորներէն առաջ կը լսուի «ը»: Ոմանք կը գրեն՝ *դասնըմէկ...դասնըինը*: Թելադ- րելի է գրել *դասնմէկ, դասներկու, դասներեք, դասնչորս* եւ այլն: *Ինիսուն* հիմքը կը մնայ նոյնութեամբ՝ *ինիսունմէկ, ինի- սունեօթը, ինիսունուօթը, ինիսունինը (իննսուն տարբերակը գործածողները՝ իննսունմէկ, իննսունեօթը* եւ այլն):

Հինցած ու դուրս դրուած ձեւ է *եւ* շաղկապով տասնաւոր- միաւոր կցումը՝ *դասնեւմէկ, քսանեւիինգ, քառասունեւմէկ*:

Յարադրաւոր բարդութիւն են հարիւրէն վեր բացարձակ թուականները՝ *հարիւր մէկ, հարիւր երկու, հարիւր երեսուն- հինգ, հազար հարիւր վաթսունեօթը, երկու հազար հարիւր ինն- սունվեց, երկու միլիոն քսանուօթը հազար հարիւր մէկ* եւ այլն: Ու- շադրութիւն, այսպիսի թուականներուն մէջ տասնաւոր-միաւոր թուականները կցական կը մնան՝ *երկու միլիոն հարիւր քսան- հինգ*:

Բարդութեան իւրայատուկ տեսակ կը կազմեն մօտաւոր թուական մը ցոյց տուող գծիկով տրուող տարբեր թուական- ները՝ *հինգ-վեց հոգի, 10-12 քիլօ, 50-60 ծառ, 100-120 դարի առաջ*:

Արեւմտահայերէնի մէջ կը գործածուին *միլիոն* եւ *միլիաո* (արեւելահայերէն՝ միլիարդ) եւ *պիլիոն թուականները*: *Երկիլիոն* բառը քիչ կը հանդիպի: *Չերո* բառը արեւելահայերէնի մէջ ունի *զոռ* ձեւը:

Քանակական թուականները կը գրուին նաեւ թուանշաններով: Թուանշանները կը գրենք համատեղ, իրարու կից՝ 12, 130, 2367: Տասը հազարէն վեր թուանշանները դիւրին կարդալու համար բացատրով կամ միջակէտով կը բաժնենք՝ թիւերը աջէն երեք-երեք բաժնելով. 10 000 կամ 10.000, 120 867 կամ 120.867, 1 897 002 կամ 1.897.002: Ոմանք ստորակէտ կը դնեն. մերժել:

Բաշխական քանակական թուականները ունին կազմութեան երկու ձեւ.

– *Ական* ածանցը կ'աւելցնենք բացարձակ թուականին վրայ՝ *մէկական, երկուքական, երեքական, չորսական, հինգական, վեցական, եօթական, ութական, իննական, տասական, քսանական, յսունական... ինիսունական (իննսունական): Երկու թուականը բաշխականը կը կազմէ երկուք հիմքի վրայ՝ երկուքական. երկուական* ձեւը մերժելի կը մնայ: *Եօթնական, տասնական* ձեւերը դուրս դրուած են: *Ական* ածանցով բաշխական թուականը գոյականի լրացում է որոշիչի շարահիւսական պաշտօնով. «*Մէկական տեղորակ տալ աշակերտներուն*»:

– Բացարձակ թուականի կրկնութեամբ՝ *մէկ-մէկ, կամ մէկիկ-մէկիկ, երկու-երկու, վեց-վեց, եօթը-եօթը, հարիւր-հարիւր...:* Ասոնք կը գործածուին իբրեւ բայի լրացում ու հանդէս կու գան իբրեւ չափ ու քանակի պարագայ՝ *երկու-երկու բաժնեցէք, տասը-տասը մտէք ներս: Մէկիկ-մէկիկ մօտեցէք սեղանին: Երկ-երկու* ձեւը շատոնց դուրս մնացած է շրջանառութենէ:

Մէյ մէկ կրկնաւորը ունի *մէկական* բաշխականի կիրառութիւնը եւ լիովին տարբեր է *մէկ-մէկ* բաշխականէն. «*Մէյ մէկ պտուղ բառերդ զոր շրթանցս վրայ եմ դրեր*» (Վահան Թէքէեան): Կը գրուի անջատ:

Հարիւրէն վեր յարադրաւոր քանակական բացարձակ թուականները բաշխական կ'ըլլան կցական ձեւով.

երեք հարիւր (300)՝ քանակական > *երեքհարիւրական (300-ական)*՝ բաշխական

վեց հազար (6000)՝ քանակական > *վեցհազարական (6000-ական)*՝ բաշխական:

Կոտորակային քանակական թուականները մէկ բացարձակ թուականէն աւելի փոքր են եւ ցոյց կու տան միաւորի մը քանի՛ հաւասար մասերէ կազմուած ըլլալը. կը կազմուին քանակական համարիչէ մը եւ դասական յայտարարէ մը՝ *մէկ երրորդ, չորս հինգերորդ...: Մէկ երկրորդը* ունի յատուկ բառ՝ *կէս, մէկ չորրորդը* ունի՝ *քառորդ*: *Երեք չորրորդը* կ'արտայայտուի նաեւ *երեք քառորդ* ձեւով:

Կոտորակային թիւերը ածականաբար կը գործածուին *մաս, բաժին, հատուած, շերտ* եւ նման բառերու հետ, ինչպէս *տասը տասնհինգերորդ մասը, հինգ վեցերորդ բաժինը* եւ այլն:

Կոտորակ թուանշանները կը գրենք ստորակէտով. Կոտորակ թուանշանները կը գրենք ստորակէտով.

4,7՝ չորս ամբողջ եօթը տասնորդական,

7,07՝ եօթը ամբողջ եօթը հարիւրերորդական

6,002՝ վեց ամբողջ երկու հազարերորդական:

Կոտորակային թիւերուն համար միշտ ստորակէտը գործածել՝ 7,007, իսկ բացարձակ թիւերը ճիշդ կարդալու համար՝ միջակէտը՝ 77.000: Թուականներու մէջ գործածուող ստորակէտէն եւ միջակէտէն ետք բացատ չենք ձգեր:

Մասնաւորող թուականը կը կազմուի *նոց* ածանցով, կը դրուի որեւէ թուականի վրայ՝ կազմելով որեւէ մէկ բանի միաւորը (օրինակ՝ թղթադրամի) ու արժէքը (գինը) ցոյց տուող թուական. *մէկնոց, երկուքնոց, հինգնոց, ութնոց, տասնոց, հարիւրնոց*: Հարիւրէն վեր թուականներու պարագային այս թուական-

ներու գրութիւնն ալ կը տարբերի. այսպէս՝ հինգ հարիւր թուականէն ունինք *հինգհարիւրնոց* եւ *հինգ հարիւրնոց*: Կը կցենք, երբ կը հասկնանք *հինգհարիւրնոց* թղթադրամը կամ այդքան արժող ապրանքատեսակ մը, մինչ *հինգ հարիւրնոց* կ'ըսենք՝ ու կը հասկնանք իւրաքանչիւրը հարիւր արժող հինգ առարկայ կամ հինգ հատ հարիւրնոց թղթադրամ: Վերջինին պարագային կրնանք *հատ* բառը անելցնել՝ *հինգ հատ հարիւրնոց*:

Դասական թուականները առարկային կարգը ցոյց կու տան: Կը պատասխանեն *քանիերորդ* հարցումին: Դասական թուականները կը կազմուին.

– *Մէկ* բացարձակ թուականը դասական ձեւ չունի. անոր փոխարէն կը գործածուի *առաջին* բառը: Տասնաւորներուն եւ անելի բարձր թուականներուն հետ կը դրուի *մէկերորդ*, որ այլապէս անկախ գործածութիւն չունի՝ *դասնմէկերորդ*, *քսանմէկերորդ*, *հարիւրմէկերորդ*:

– *Բորդ* ածանցով՝ *երկրորդ*, *երրորդ*, *չորրորդ*: Տասնաւորներուն եւ անելի բարձր թուականներու հետ նոյնութեամբ կը դրուին՝ *դասներկրորդ*, *դասներրորդ*, *դասնչորրորդ*, փոխան արեւելահայերէնի *դասներկուերորդ*, *դասներեքերորդ*, *դասնչորսերորդ ձեւերուն*: Շատեր սկսած են գործածել արեւելահայ տարբերակը, ինչպէս *դասնմէկերորդ*, այդպէս ալ՝ *դասներկուերորդ*, *դասներեքերորդ*, *դասնչորսերորդ*: Երկձեւութիւն կը տեսնենք երբեմն միեւնոյն հեղինակին քով. «*Ելեկորականութիւնը կ'ստուծ է. դասներկրորդ յարկ*»: «*Մովսէս Պապեան... քսաներեքերորդ գլխուն մէջ կը գրէ*» (Վեհանոյշ Թեքեան):

Գրաբար *մեքսաներորդ* բառը արդէն չի գիտակցուի իբրեւ դասական թուական. կը գործածուի *վերջին* իմաստով՝ «*մեքսաներորդ պահուն*»:

բ) Միւս բոլոր դասականները կը կազմուին *երրորդ* ածանցով՝ *հինգերորդ*, *վեցերորդ*, *եօթերորդ* (*եօթներորդ*), *ութերորդ*,

իններորդ, փասերորդ (փասներորդ), փասնհինգերորդ, քսաներորդ, քսանվեցերորդ...:

Հարիւր եւ հազար թուականներով յարադրաւոր քանակականները դասական կ'ըլլան կցական ձեւով, որպէս զի զատորոշուին յարադրաւոր ձեւով գրուող կոտորակային թուականէն. այդպէս ալ կ'արտասանուին՝ դասականները միասին, կոտորակայինները՝ անջատ:

երեք հարիւր (300)՝ քանակական

երեքհարիւրերորդ (300-րդ)՝ դասական

երեք հարիւրերորդ (0,03 կամ 3/100)՝ կոտորակային (հարիւրէն երեք մասը)

վեց հազար (6000)՝ քանակական

վեցհազարերորդ (6000-րդ)՝ դասական

վեց հազարերորդ (0,006 կամ 6/1000)՝ կոտորակային (հազարէն վեց մասը):

Դասական թուականներու թուանշանային գրութիւնը կը կատարուի քանի մը ձեւով.

- Արաբական թուանշանին գծիկով կապել *րդ*, որ կը կարդացուի *րորդ* կամ *երորդ՝ 2-րդ, 100-րդ, 254-րդ...: Առաջին* բառը ոմանք կը կրճատեն *1-ին* ձեւով, որ կրնայ կարդացուիլ *մէկին*:

- Հայերէն տառերով: Հայերէնի գիրերը ժամանակին կը գործածուէին իբրեւ թուանշան: Այբուբենը կը բաժնուի չորս սինակներու, Ա-Թ՝ կը ներկայացնեն միաւորները, Ժ-Ղ՝ տասնաւորները, Ծ-Ջ՝ հարիւրաւորները, իսկ Ռ-Ք՝ հազարաւորները: Տասը հազարը կը կոչուէր *բիւր*, որ ներկայիս կը գործածուի *բազմաթիւ* իմաստով: Հայերէն պարզ ու գլխազիր գիրերու թուական գործածութիւնը այժմ կը սահմանափակուի միայն դասական թուականները գրելու պարագայով: Իբրեւ դասական թուական հայերէնի գլխազիրները կը գործածենք հետեւեալ պարագաներուն.

– Գիրքի մը հատորը, գլուխը եւ մասը նշելու համար, սովորաբար բոլորը գլխագիր, առանձին տողի վրայ. Ա. ՀԱՏՈՐ, Բ. ԳԼՈՒԽ, Ե. ՄԱՍ:

– Կարգը կամ դասարանը նշելու համար՝ Դ. կարգ, Ժ. դասարան:

– Բաղադրեալ յատուկ անուններու բաղադրիչ հանդիսացող թուականները՝ Բ. աշխարհամարտ, Ա. Համաշխարհային պատերազմ, Ա. տիեզերական ժողով, Գարեգին Ա. կաթողիկոս, Լեւոն Զ. թագաւոր:

– Կարգ մը օրանուններու համառոտագրութեան մէջ՝ Բշբ. (Երկուշաբթի), Գշբ. (Երեքշաբթի), Դշբ. (Չորեքշաբթի), Եշբ. (Հինգշաբթի):

Դասական թուականը կը նշուի միջակէտով: Վիմական արձանագրութիւններու եւ կոնդակներու մէջ օգտագործուող տարեթիւերը ցայսօր կը գրուին առանց միջակէտի. «Տուաւ Կոնդակս ի 15-ն Ապրիլի յամի Տեառն 2009 եւ ի թուին հայոց ՌՆԾԸ ի Մայրավանս Սրբոյ Էջմիածնի ընդ համարաւ 513»:

Պարզ գիրերը կը գործածուին յաջորդական տողերով բան մը թուելու համար: Այս պարագային կը գործածուին նաեւ արաբական թուանշանները: Երկու պարագային ալ միջակէտ կամ կոր գիծ կ'աւելնայ, ինչպէս՝ Բ. կամ Բ), 2. կամ 2), որոնք կը կարդացուին երկրորդ:

Լատին թուանշանները իբրեւ դասական թուական քիչ անգամ կը հանդիպին սփիւռքահայ իրականութեան մէջ, գլխաւորաբար հրատարակութեան մը հատորները նշելու համար.

I – 1 II – 2 III – 3 V – 5 X – 10
L – 50 C – 100 D – 500 M – 1000

I թուանշանը V եւ X թուանշաններէն առաջ դրուելով մէկ թիւ կը պակսեցնէ, իսկ վերջը դրուելով կրնայ աւելցնել մինչեւ երեք միաւոր.

IV – 4 VI – 6 VII – 7 VIII – 8
IX – 9 XI – 11 XII – 12 XIII – 13

X (10) թուանշանը L (50) ու C (100) թուանշաններէն առաջ դրուելով մէկ տասնեակ կը պակսեցնէ, իսկ վերջը դրուելով կրնայ աւելցնել մինչեւ երեք տասնեակ.

XL – 40 LX – 60 LXX – 70 LXXX – 80
XC – 90 CX – 110 CXX – 120 CXXX – 130

C (100) թուանշանը D (500) եւ M (1000) թուանշաններէն առաջ դրուելով մէկ հարիւրեակ կը պակսեցնէ, իսկ վերջը դրուելով կրնայ աւելցնել մինչեւ երեք հարիւրեակ.

CD – 400 DC – 600 DCC – 700 DCCC – 800
CM – 900 MC – 1100 MCC – 1200 MCCC – 1300

3.2.– Թուականին շարահիւսական պաշտօնները

ա) Որոշիչ. թուականին գլխաւոր պաշտօնը ածականին պէս որոշիչ ըլլալն է: Ան խօսքի մէջ ցոյց կու տայ առարկային թիւը կամ քանակը, բաշխումը, արժէքը եւ կարգը: Կը պատասխանէ առարկային տրուած *քանի՞, քանիակա՞ն, քանիհո՞նց եւ քանիե-րո՞րդ* հարցումներուն.

Բացարձակ թուական՝ *երկու ծառ, քսաներեք աշակերտ, հարիւր հինգ մարդ...*

Կոտորակային թուական՝ *քառորդ ժամ, կէս մեթր, մէկ ամբողջ հինգերորդ մասը...*

Բաշխական թուական՝ *երեքական մատիտ, տասական տետրակ...*

Մասնական թուական՝ *տասնոց թղթադրամ, հինգնոց ապրանք...*

Դասական թուական՝ *հինգերորդ դասարանը, հարիւրերորդ հարցումը...*

Թուական որոշիչը ածական որոշիչներէն առաջ կը դրուի՝ ***հինգ երիտասարդ լեռնագնացներ, տասը առաջադէմ աշա-***

կերպներ, **Ա. համաշխարհային պատերազմ**, **Եփեսոսի Գ. փիեզերական ժողով**, **Երրորդ փառաւոր յաղթանակը**, մեր **առաջին անակնկալ հանդիպումը**: Երբեմն շարքը այլ է՝ **Հաշխարհային Ա. պատերազմ**. Նախընտրելի է՝ **Ա. համաշխարհային պատերազմ**:

– Երկու տարասեռ թուականներու պարագային՝ դասականը քանակականէն առաջ կը դրուի՝ **առաջին երկու ձիւտորները**:

բ) ստորոգելի. Ժամը վեց է: Աշակերտութեան թիւը **հինգ հարիւր է:** Դպրոցականը **իններորդ է:**

գ) Չափ ու քանակի պարագայ. թուականը սովորաբար չափ ցոյց տուող գոյականներու հետ կազմած կապակցութիւններով կը դառնայ չափ ու քանակի պարագայ՝ **երեք անգամ կրկնել, երեք քիլոմետր քալել, հարիւր քիլո բարձրացնել** եւ այլն:

դ) Թուականը՝ փոխանուն. ձեւաբանօրէն թուականը չթեքուող խօսքի մաս է՝ **հինգ ծառ, հինգերորդ շարք**: Բայց ան ածականին պէս խօսքի մէջ կրնայ լայնօրէն գործածուիլ փոխանուանաբար, երբ լրացեալ գոյականին իմաստն ալ կը ներառէ: Գոյականաբար գործածուելով թուականը կը ստանայ յօդ, կ'ունենայ թիւ ու կը գործածուի գոյականի բոլոր հոլովներով: Օրինակ՝ **Երկու հալը ընտրեցի:** > **Երկուքը ընտրեցի:** **Վաթսուն հալէն տրասնհինգ հալը հանէ:** > **Վաթսունէն տրասնհինգը հանէ:** **Հարիւրնոց թղթադրամները առանձնացուի:** > **Հարիւրնոցները առանձնացուի:** **Երրորդ խանութին առջեւ** > **երրորդին առջեւ:** **Երկրորդ մարզիկին հասակը** > **երկրորդին հասակը:**

Փոխանուանաբար գործածուելու պարագային **երկու** թուականը կը կազմուի ք մասնիկի յաւելումով՝ **երկուքը՝ երկուքին-երկուքէն-երկուքով**, մինչ արեւելահայերէնի մէջ ստիկա կը կազմուի ս մասնիկի յաւելումով՝ **երկուսը, երկուսին, երկուսից, երկուսով:**

Փոխանուանաբար գործածուելու պարագային ը յօդի գործածութիւնը նախապայման կը հանդիսանայ՝ մէկը, երկուքը, երեքը, չորսը, հինգը, վեցը: Եօթը, ութը, ինը, տասը թուականները ճայնաւորայանգ ըլլալով՝ պէտք է ն ստանան՝ եօթըն, ութըն, ինըն, տասըն, բայց բարեհնչութեան համար կը գործածուի նոյն ձեւը. հմմտ.՝ «Վեց մատիտէն **հինգը** բաժնեցի ընկերներու» > «Տասը մատիտէն **եօթը** բաժնեցի ընկերներու»: Ալ եւ ու շաղկապներէն եւ էական բայէն առաջ ը-ը ն կը դառնայ՝ հինգն ալ, վեցն ու եօթն ալ, փնտրածներդ այս երեքն են:

Ական ածանցը կլոր տարբերութիւն կու տայ այդ շրջագիծին մէջ մօտաւոր թուական մը՝ «**քսանական թուականներուն** մեծ թիւով հայկական դպրոցներ բացուեցան Սուրիոյ մէջ»: Կը գործածուի փոխանուանաբար՝ «**1920-ականներուն** մեծ թիւով դպրոցներ բացուեցան Սուրիոյ մէջ»:

Բոլոր փոխանուն թուականները կը հոլովուին ի ընդհանուր հոլովումով՝ քսան՝ քսանի-քսանէ-քսանով, իսկ յոգնակիները ու հոլովումով՝ քսանականները՝ քսանականներուն-քսանականներէն-քսանականներով: Մէկ թուական փոխանունը կը հոլովուի ի-ով՝ մէկի-մէկէն-մէկով, իսկ անորոշ դերանունը՝ ու-ով՝ մէկուն: Մէկէն բացառականը ունի նաեւ մակբայական գործածութիւն՝ յանկարծ. «Մէկէն ներս մտաւ», «մէկէն ի մէկ ներս մտաւ»: Արեւելահայերէնը՝ միանգամից:

Փոխանուն թուականը խօսքի մէջ կրնայ ունենալ գոյականի բոլոր պաշտօնները, թէ անկախաբար, թէ իրրեւ կապի խնդիր.

Երկրորդը աւելի լաւ մարզուած է: Ենթակայ:

Ես դասարանիս **երկրորդն** եմ: Ստորագելի:

Երեքին տարազը գեղեցիկ է: Յատկացուցիչ:

Ես **առաջինը** հաւնեցայ: Ուղիղ խնդիր:

Թիւ **եօթին** հետեւի՛ր: Անուղղակի խնդիր:

1920-ականներուն երաշտ եղաւ: Ժամանակի պարագայ:

Երկրորդին մէջ ջոր աւելցուցի: Կապական դարձուածք, տեղի պարագայ:

Դ.- ԴԵՐԱՆՈՒՆ

4.1.- Անձնական դերանուններ

Անձնական դերանունները ունին դէմք, թիւ՝ եզակի եւ յոգնակի, եւ վեց հոլովածեւ: Դէմքը երեք հատ է. խօսողը կամ խօսողները՝ Ա. դէմք (*ես, մենք*), խօսակիցը կամ խօսակիցները՝ Բ. դէմք (*դու, դուք*), երրորդ անձը կամ անձերը՝ Գ. դէմք (*ինք, իրենք*, եւ *ան, անոնք*): Ունին դերանուանական հոլովում. յոգնակիի եւ բոլոր թեք ձեւերուն հիմքերը կը տարբերին եզակի ուղղականէն: Այսպէս՝

	Ա. դէմք		Բ. դէմք	
Ուղղ.	<i>ես</i>	<i>մենք</i>	<i>դու</i>	<i>դուք</i>
Հայց.	<i>զիս</i>	<i>մեզ</i>	<i>քեզ</i>	<i>ձեզ</i>
Սեռ.	<i>իմ</i>	<i>մեր</i>	<i>քու</i>	<i>ձեր</i>
Տր.	<i>ինձի</i>	<i>մեզի</i>	<i>քեզի</i>	<i>ձեզի</i>
Բցո.	<i>ինձմէ</i>	<i>մեզմէ</i>	<i>քեզմէ</i>	<i>ձեզմէ</i>
Գործ.	<i>ինձմով</i>	<i>մեզմով</i>	<i>քեզմով</i>	<i>ձեզմով</i>

	Գ. դէմք			
Ուղղ.	<i>ան</i>	<i>անոնք</i>	<i>ինք</i>	<i>իրենք</i>
Հայց.	<i>զայն</i>	<i>զանոնք</i>	<i>զինք</i>	<i>զիրենք</i>
Սեռ.	<i>անոր</i>	<i>անոնց</i>	<i>իր</i>	<i>իրենց</i>
Տր.	<i>անոր</i>	<i>անոնց</i>	<i>իրեն</i>	<i>իրենց</i>
Բաց.	<i>անկէ</i>	<i>անոնցմէ</i>	<i>իրմէ</i>	<i>իրենցմէ</i>
Գործ.	<i>անով</i>	<i>անոնցմով</i>	<i>իրմով</i>	<i>իրենցմով</i>

Նկատի ունենալ

ա.– Արեւմտահայերէնի մէջ *զիս, մեզ, քեզ, ձեզ, զինք, զիրենք, զայն, զանոնք* հայցական ձեւեր են ու ձեւաբանօրէն կը հակադրուին տրական ձեւերուն՝ *ինծի, մեզի, քեզի, ձեզի, իրեն, իրենց, անոր, անոնց*: Հայցական ձեւերը նախադասութեան մէջ գլխատրաբար հանդէս կու գան ուղիղ խնդիրի, իսկ տրական ձեւերը՝ յանգման եւ մատուցման անուղղակի խնդիրի պաշտօններով: Այսուհանդերձ, գրականութեան մէջ կը հանդիպինք կամայ թէ ակամայ կատարուած սխալախօսութիւններու, ուր հայցականի փոխարէն կը տրուի տրական, իսկ տրականի փոխարէն՝ հայցական: Օրինակ՝ «Չեմ ճանչցած **քեզի**» (*քեզ*), «**Քեզի** չեմ տեսած» (*քեզ*), «**Ինծ** կը մեղադրես որ *ալ* չեմ գրեր» (*զիս*), «Ու խաչեալը միշտ պահպանեց **ինծի**» (*զիս*). «Երազ ըսի **քեզ**» (*քեզի*), «Թշնամիս իսկ **մեզ** նման ուրիշի դուռ չձգես» (*մեզի*):

բ.– *Ինծի* տրականը, ի հակադրութիւն *ինծմէ* եւ *ինծմով* ձեւերուն, կը գրուի ծ-ով: Մերժելի է ոմանց պահած *ինծի* ձեւը:

գ.– *Ինծի* տրականին փոխարէն *ինծ* ձեւը լայնօրէն կ'երեւի հիներուն եւ նորերուն քով. «Կեանք, խնայէ՛ իմ փողոս օր մը ըլլալ **ինծ** նման»: «Չի եթէ միշտ եւ միայն երգած եմ ես **ինծ** համար, / Չիս սփոփած եմ նաեւ՝ մտածելով թէ խոցուած / Հոգիս կրնայ իր երգով սփոփել սիրտը ոմանց» (Վահան Թեքէեան): Նոյն հեղինակին գրուածքին մէջ երկու ձեւերն ալ կը հանդիպին երբեմն. «**Ինծի** հետ էիր իմ ուրախութեան եւ իմ տխրութեան օրերուն» «Տուր **ինծ** խաղաղութիւնն իրական» (Համաստեղ): *Ինծ*-ը նկատելի հինցած ձեւ. թելադրելի է խուսափիլ անկէ:

դ.– *Ըստ* իս հնաձեւ քարացած արտայայտութիւն մըն է՝ *ըստ ինծի* նշանակութեամբ: Դեռ կը գործածուի:

ե.– *Անկէ* եւ *անով*, *իրմէ* եւ *իրմով* ձեւերուն հոմանիշ *անորմէ* եւ *անորմով*, *իրենմէ* եւ *իրենմով* ձեւերը մերժելի են:

զ.– *Ինք* դերանունի որոշիչ յօդով գործածութիւնը՝ *ինքը*, մերժելի կը մնայ, թէւ շատ կը հանդիպի: Յօդը աւելորդ է:

է.– Ա. եւ Բ. դէմքի եզակի եւ յոգնակի սեռական ձեւերը ունին նաեւ *իմին, մերին, քուկին, ձերին* խօսակցական–բարբառային ձեւերը՝ *իմին մայրիկը, մերին Պոլիսը, քուկին մեծ մաման, ձերին Սանուցը*: Գրական լեզուն կը մերժէ այս ձեւերը իբրեւ սեռական հոլովածեւ՝ անոնց վերապահելով ռճական գործածութիւն մը միայն:

ը.– Ա. եւ Բ. դէմքի անձնական դերանուններուն հետ, գործողի գաղափարը շեշտելու համար, երբեմն *ինք* դերանունը կը գործածենք ս եւ դ դիմորոշ յօդերով. «*Այնպէս պիտի զգամ, որ ես ինքս ալ կամ կանանչին, կապոյտին, բանին ու վանկին, բոլորին, բոլորին մէջ, ինչպէս Դուն Ինքը կաս*» (Համաստեղ): Ասոնց յոգնակին ալ կայ՝ մենք *ինքներս, դուք ինքներդ*. յատուկ են արեւելահայերէնին:

4.2.– Անձնական դերանուններու շարահիւսական իրա- յատկութիւնները

Շարահիւսօրէն՝ անձնական դերանունները խօսքի մէջ հանդէս կու գան գոյական անունի բոլոր դերերով: Ահաւասիկ քանի մը օրինակ.

Ես դպրոց կ'երթամ: Ես՝ ուղղ. հոլով, ենթակայ:

Զիս վաղը կը տեսնես: Զիս՝ հայց. հոլով, ուղիղ խնդիր:

Իմ գիրքս կողք չունի: Իմ՝ սեռ. հոլով, յատկացուցիչ *գիրքս* յատկացեալին:

Մայրս ինծի նամակ դրկեր է: Ինծի՝ տր. հոլով, յանգման անուղղակի խնդիր:

Ինձմէ մի՛ խռովիր: Ինձմէ՝ բցո. հոլով, անջատման անուղղակի խնդիր:

Ինձմով հպարտանալու առիթ կ'ունենաս: Ինձմով՝ գործ. հոլով, միջոցի անուղղակի խնդիր:

Մեր գնած տունը նորոգեցինք: Մեր՝ կողմնակի ենթակայ, սեռ. հոլով:

Գրական օրինակներ. «**Իմ** մէկ *հապրիկս* հիմա, որ կը դիպես **զիս** վիպ / Հայելիին ջրհորէն, / **Քեզի** նման ու **քեզմով** կը նայիմ **ես** ալ վրադ / Երկարօրէն, ծանրօրէն...: **Ե՛ս** արդեօք **քեզ**, թէ **դուն զիս** կը մեղքնանք աւելի, / Երբ զիրար լուռ կը դիպենք... / Հայելիին ջրհորէն մինչ կը նայիս **դուն ինծի**, / Ու կը նայիմ **ես իր** մէջ...» (Վահան Թէքէեան): «**Դուն ինծի** հետ մնացիր ու բուժեցիր վէրքերն **իմ՝** թշնամիներէն ստացած: **Ինծի** սորվեցուցիր, որ ներեմ **անոնց**: Միայն **Քեզմով**, Տէր, **Քեզմով** է, որ կը դառնամ լրի ու կատարեալ» (Համաստեղ):

Կապական դարձուածքներու մէջ անձնական դերանունները հանդէս կու գան գրեթէ բոլոր հոլովներով՝ ձեր մասին, ըստ ձեզի, ձեզմէ բացի, ձեզմով հանդերձ եւ այլն:

Ենթակային ու ստորոգիչին թիով ու դէմքով համաձայնութիւնը անձնական դերանուններու պարագային բացարձակ օրէնք է. *Ես կը գրեմ: Դուք կը խօսիք: Անոնք կը պարեն:*

Հոս նկատի ունենալ հետեւեալ պարագաները.

- Եթէ բազմակի ենթակային մէջ մէկը Ա. դէմք է՝ ստորոգիչը կը գործածուի Ա. դէմքով. «**Սարգիսը եւ ես պտոյտի գացինք**»: «**Սարգիսը, դուն եւ ես համաձայն կը գտնուինք**»: «**Տնօրէնը, ուսուցչական կազմը եւ մենք՝ աշակերտներս, պտոյտի գացինք**»:

- Եթէ բազմակի յոգնակիին մէջ Գ. դէմքին հետ կայ նաեւ Բ. դէմք՝ ստորոգիչը Բ. դէմքով կը գործածուի. «**Սարգիսը, Նուպարը եւ դուն բացակայ էիք**»: «**Դուք, ձեր դրացիներն ու թաղեցիները շաբաթօրեակ կազմակերպեցիք**»:

- Համադաս նախադասութեան ենթական կրնայ չհամաձայնիլ իր զեղչուած ստորոգիչին հետ, եթէ ան առաջին համադասի համեմատութեամբ տարբեր դէմք ու թիւ ունի. «**Դուն ազատօրէն խօսեցար, իսկ ես՝ կմկմալով**» (խօսեցար՝ դուն-ես...): «**Անոնք հրաւիրուած են, դուք ես**» (հրաւիրուած են՝ անոնք-դուք...):

4.3.– *հնք* եւ *ան* դերանուններուն կիրառական տարբերութիւնները

Ան եւ *հնք* դերանունները Գ. դէմքի առարկան կը փոխարինեն, բայց նոյնանիշ չեն, ունին իմաստային եւ կիրառական տարբերութիւններ, իւրաքանչիւրը իր ոլորտը ունի: Այսպէս.

ա) Երբ խօսողի տեսադաշտին մէջ մէկ Գ. դէմքի առարկայ կայ՝ *ան* կ'արտայայտուի միայն *ան* դերանունով. «*Ան կաղնի ծառ մըն է*»: «*Անոնք Հայկական պարի գագաթներն են*»: «*Մարոն կ'երգէ: Ան շնորհալի աղջիկ մըն է: Անոր ձայնը հաճելի է: Ամէն մարդ զայն լսել կ'ուզէ, անով կը հմայուի*»:

բ) Հարցը կը փոխուի, երբ խօսողի տեսադաշտին մէջ Գ. դէմքի երկրորդ առարկայ մը կը յայտնուի: Այդ պարագային Գ. դէմքի առարկաները խօսողին հետ ունեցած իրենց տարածական յարաբերութեամբ երկու տեսակ կ'ըլլան, առաջնային կամ մերձաւոր՝ *հնք*, եւ յետին կամ հեռաւոր՝ *ան*. «*Հայրը շար մտաւոր էր իր* (ենթակային՝ հօր) *տղան համար: Երբ ինք* (ենթակայ) *հայրը կը մտածէր քան մը ընել՝ ան* (տղան) *տուն եկաւ*»: «*Աշակերտները դիմեցին ուսուցիչներուն եւ խնդրեցին անոնցմէ* (ուսուցիչներէն), *որ դիտեն իրենց* (ենթակային՝ աշակերտներուն) *պատրաստած ցուցահանդէսը*»: «*Քերականաբար փարեց կին մըն է, որ Փարիզ եկած է իր* (ենթակային՝ կնոջ) *տղոց երեւէն, բայց իրեն* (կնոջ) *շար խորթ էր այս միջավայրը եւ ինք* (կինը) *այ՝ անոր* (միջավայրին)»: «*Մաշտոց գիտէր, թէ ժողովուրդը յօժար էր իր* (Մաշտոցի՝ ենթակայ) *գիտին համար եւ ուրախութեամբ պիտի ընդունուէր անոր* (ժողովուրդին) *կողմէ*»:

Նոյն տրամաբանութեամբ ալ Գ. դէմքի առնչակից, անոր կապուած առաջնային առարկան կ'արտայայտուի *հնք* դերանունի հոլովներով. «*Ան իր* *օգնականներուն հետ իջաւ Սամոսաթ քաղաքը*»: «*Ուսուցիչը իր* *գրիչը դրաւ սեղանին*»:

Ասոնք *հնք* դերանունի հիմնական դիրքերն են, ուր *ան* դերանունի գործածութիւնը սխալ պիտի նկատուի, որովհետեւ շփոթի դուռ կը բանայ:

գ) *Ինք* դերանունը կարելի է գործածել նաեւ, երբ կը փոխարինէ ոչ թէ նախադասութեան ենթական, այլ՝ ուրիշ գոյական անդամ մը, որուն ճիշդ քովը դրուած պէտք է ըլլայ: Օրինաչափօրէն պէտք է ըլլար *ան* դերանունը, բայց այս զարտուղութիւնը շփոթ չի ստեղծեր: Օրինակ՝ «Այս լեռը կը խորհրդանշէ մեր **ազգը իր** հին պատմութեամբ, **իր** սփիւռքով ու **իր** հայրենաքնակ ժողովուրդով»: Հոս *իր* դերանունը կը փոխարինէ ոչ թէ լեռը ենթական, այլ՝ *ազգը*, որուն կից դրուած է ան: Սա ալ կը նշանակէ, որ *ինք* դերանունը կրնայ երբեմն փոխարինել ան-ը, երբ զգացական ու տրամաբանական մերձաւորութիւն մը ձեռք բերէ խօսողին համար, կամ անոր խօսքին մէջ դառնայ առաջնային, բայց ատիկա պէտք չէ շփոթ ստեղծէ ու կապուի այլ առարկայի մը, որուն չի վերաբերիր:

4.4.– Փոխանուանական կամ ստացական դերանուն

Անձնական դերանունի սեռական հոլովը յօդառութեամբ կրնայ գործածուիլ իբրեւ փոխանուն, արտայայտելով նաեւ իր լրացեալին իմաստը. *Իմ գիրքս կապոյտ է > Իմս կապոյտ է*. հոս *իմս* բառը փոխանուն է, որովհետեւ կը ներառէ նաեւ *գիրքը* իմաստը: Հոս ստացողը եւ ստացեալը եզակի են: *Իմ գիրքերս՝ իմիններս*. հոս ստացողը՝ եզակի, ստացեալը յոգնակի է: Անձնական դերանունի բոլոր սեռականներն ալ կ'ունենան ստացականութեան այս զոյգ ձեւերը: «**Ձերինները** հանգիստ են եղեր»: «Ես միայն **մերիններուն** մասին չէի...Ամբողջ հայութիւնը **մերիններն են**» (Վրէժ Արմէն):

Փոխանուանական դերանուններն են.

*Իմս (իմինս)-իմիններս, մերը (մերինը)-մերինները,
Քուկդ (քուկինդ)-քուկիններդ, ձերը (ձերինը)-ձերինները,
Անորը (անորինը)-անորինները, անոնցը (անոնցինը)-անոնցինները*

Իրը (իրենը)-իրենները, իրենցը (իրենցինը)-իրենցինները:

Փակագիծի մէջ նշուած ձեւերը քիչ գործածութիւն ունին:

Իբրեւ փոխանուն գործածուող անձնական դերանունները կը կոչուին նաեւ **ստացական դերանուն**:

Ստացական դերանունները կը հոլովուին. ունին չորս հոլովածեւ.

<i>Ուղղ.-հայց.</i>	<i>իմս</i>	<i>իմիններս</i>
<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>իմինիս</i>	<i>իմիններուս</i>
<i>Բցո.</i>	<i>իմինէս</i>	<i>իմիններէս</i>
<i>Գործ.</i>	<i>իմինովս</i>	<i>իմիններովս</i>

Սեւ դյօդերը կրնան փոխարինուիլ ը որոշիչ յօդով՝ *իմս/իմը, քուկիններդ/քուկինները*: Իմաստային խախտում չ'առաջանար:

Պէտք է նշել, որ յատկացուցիչ յատկացեալ ձեւը խօսքի մէջ աւելի գործածական է, քան փոխանուն սեռականի ձեւերը:

4.5.- Անդրադարձ դերանուն

Արեւմտահայերէնի մէջ դերանուններուն անդրադարձը կ'արտայայտուի երկու ձեւով.

– Անձնական դերանուններուն ուղղական ձեւերը ազատօրէն կրնան գործածուիլ իրենց հոլովական բոլոր ձեւերուն հետ (բացի ուղղականէն)՝ անդրադարձ իմաստ մը ձեռք բերելով. *ես զիս, ես իմ, ես ինծի, ես ինձմէ, ես ինձմով*, նոյնպէս յոգնակին՝ *մենք մեզ, մենք մեր, մենք մեզի, մենք մեզմէ, մենք մեզմով*: Նոյն ձեւով նաեւ՝ *դուն եւ դուք* դերանունները: *Ինք եւ իրենք* նոյնպէս ազատօրէն գործածուելով միւս հոլովածեւերուն հետ՝ կը կազմեն ամբողջական շարքեր: *ինք զինք, ինք իր, ինք իրեն, ինք իրմէ, ինք իրմով*: Այս ձեւերը արդէն կցական ձեւով կը գրուին՝ *ինքզինք, ինքիր/ինքնիր, ինքիրեն/ինքնիրեն, ինքիրմէ/ինքնիրմէ, ինքիրմով/ինքնիրմով*: Երկրորդ՝ ն-ով փարբերակը քիչ կը հանդիպի. «Աշխարհ **ինքիրմով** կը զբաղէր, դուռ-դրացի ամէնքն ալ իրենց համար կ'ապրէին» (Ռուբէն Զարդարեան): «Ծերունի վարդապետը **ինքիրմէ** ելած կնոջ ամուսնոյն կը հարցնէ» (Մեղ-

րիկ եպս. Բարիքեան): Յոգնակի ձեւերն են՝ *իրենք զիրենք, իրենք իրենց, իրենք իրենցմէ, իրենք իրենցմով*²⁷: Հայցականի մէջ *մենք զմեզ, դուն զքեզ, դուք զձեզ* գրաբարածեւ տարբերակները նոնքան գործածական են. «Շարան շարան հայելիներուն առջեւ կեցած մենք կը դիպենք մենք զմեզ» (Չարեհ Խրախունի):

Ան եւ *անոնք* նման վերլուծական ձեւեր չեն կազմեր:

– Վերի *ինքզինք* ձեւը հիմք կը դառնայ անդրադարձ դերանուններու անկախ շարքի մը. կ’արտայայտէ եզակի Գ. դէմքը: *Ս եւ դ* դիմորոշ յօդերով ան ձեռք կը բերէ Ա. եւ Բ. դէմքերու դերանունի իմաստ: Կը հոլովուի, չունի ուղղական եւ սեռական հոլովներու գործածութիւն.

	Ա. դէմք	Բ. դէմք	Գ. դէմք
ուղղ.
հայց.	<i>ինքզինքս</i>	<i>ինքզինքդ</i>	<i>ինքզինք</i> (առանց ը յօդի)
սեռ.
տր.	<i>ինքզինքիս</i>	<i>ինքզինքիդ</i>	<i>ինքզինքին</i>
բցո.	<i>ինքզինքէս</i>	<i>ինքզինքէդ</i>	<i>ինքզինքէն</i>
գործ.	<i>ինքզինքովս</i>	<i>ինքզինքովդ</i>	<i>ինքզինքով</i>

Գործիական հոլովը ունի *ինքիրմովս, ինքիրմովդ, ինքնիրմով* ւաւելի գործածական տարբերակները:

Գրական օրինակներ՝ «Հիմա **ինքզինքս** պոլսահայ կը զգամ» (Վահէ Պէրպէրեան): «Դուն այնքան վարժուած ես յանցաւոր զգալու...**ինքզինքդ** թերացած նկատելու..., որ կը լռես» (Վեհանոյշ Թեքեան): «Տակաւին բոլորովին **ինքզինքիս** չեմ եկած» (Չարեհ Որբունի): «Նայէ՛ անգամ մը հայելիին մէջ, գանձ՛ **ինքզինքիդ** վրայ» (Շահան Շահնուր): «Ձգեցէք խեղճը ու **ինք-**

²⁷ Կարօ Առաքելեան եզակի ձեւերը կու տայ ն-ով՝ *ինքնիր, ինքնիրեն, ինքնիրմէ, ինքնիրմով*, իսկ յոգնակի ձեւերը կցական գրութեամբ՝ *իրենք-զիրենք, իրենք-իրենց, իրենք-իրենցմէ, իրենք-իրենցմով*. տես նոյնին Դիւրին հայերէն, 3, Պէյրութ, 2006, էջ 13:

զինքին գայ անգամ մը (Յակոբ Մնձուրի): Դարձուածքներու մէջ շատ կը հանդիպի՝ *ինքզինք տեսնել, ինքզինք գտնել, ինքզինքին գալ, ինքզինքին նայիլ, ինքզինքէն ելլել, ինքիրմով տարուիլ* եւ այլն:

Ասոնց յոգնակին կը կազմուի նի յոգնակերտով եւ *ս, դ, ն* յօդերով՝ *ինքզինքնիս, ինքզինքնիդ, ինքզինքնին*: Կը հոլովուին ու հոլովումով. *ինքզինքնիս-ինքզինքնուս-ինքզինքնէս-ինքզինքնովս*: Գրական լեզուն թէեւ կը խուսափի այս յոգնակի ձեւերէն, բայց չէ կրցած ամբողջովին թօթափել զանոնք. «**ինքզինքնուս** հետ կրնանք ըլլալ առանց արտաքին որեւէ միջամտութեան» (Գեղամ Բարսեղեան): «Պէտք չունէինք ենթարկելու **ինքզինքնիս** այդ կարգի դիպլոմատիկ խաղերու» (Լեւոն Շանթ): «Բայց քիչ մը զսպեցէք **ինքզինքնիդ**, տիկին, մանուկ չէք» (Շահան Շահնուր): «**ինքզինքնիդ** կրնաք հայ չզգալ՝ ըսի իրենց անցած օր» (Վահրամ Մաւեան):

4.6.– Փոխադարձ դերանուն

Փոխադարձ դերանուններն են *զիրար* եւ *մէկզմէկ*: Կը գործածուին գործողութեամբ փոխադարձաբար կապուած անուններու փոխարէն:

ուղղ.
հայց.	<i>իրար, զիրար</i>	<i>մէկզմէկ</i>
սեռ.	<i>իրարու</i>	<i>մէկզմէկու</i>
տր.	<i>իրարու</i>	<i>մէկզմէկու</i>
բցո.	<i>իրարմէ</i>	<i>մէկզմէկէ</i>
գործ.	<i>իրարմով</i>	<i>մէկզմէկով</i>

Մէկզմէկ դերանունը քիչ գործածութիւն ունի: Կայ նաեւ *միմեանց* փոխադարձ դերանունը, որ գրաբարեան սեռական-տրական քարացած ձեւ է եւ արեւելահայերէնի մէջ հանդէս կու գայ յատկացուցիչի եւ անուղղակի խնդրի պաշտօններով:

Փոխադարձ դերանունները յոգնակի են, եզակի թիւ չունին: Նոյնպէս չունին ուղղական հոլով, հետեւաբար խօսքի մէջ

չեն կրնար գործածուիլ ուղղական հոլովի պաշտօններով: Փոխադարձ դերանունը կը մտնէ կապական դարձուածքներու մէջ, հանդէս կու գայ յատկացուցիչի, ուղիղ խնդիրի, անուղղակի խնդիրներու եւ պարագաներու պաշտօններով: «Որոշեցինք *աւելի յաճախ տեսնել **գիրար** / գնաց – դրան մէկ կողմը ես – դրան միւս կողմը ինք – / արդէն իսկ **գիրար** մոռցեր էինք»:*

«Դուն ալ գիտես ես ալ գիտեմ – կեանքն **իրարմով** կը սիրեն» (Զահրապ): «Այսպէս մենք Կը բաժնուինք կը բաշխուինք **իրարու... / Կը տարածուինք **իրարու մէջ****» (Զարեհ Խրախունի):

4.7.– Յուցական դերանուններ

Ըստ իմաստի՝ ցուցական դերանունները կ'ըլլան առարկայանիշ, ածականանիշ, թուականանիշ եւ մակբայանիշ:

Յուցական դերանունները կը կազմեն երեք շարք՝ իրենց հիմքին մէջ ունենալով ս, դ, ն արմատները: Յուցական դերանունները առարկան, յատկանիշը, քանակը ցոյց կու տան խօսքին մէջ անոնց ունեցած կարգին կամ խօսողին ու խօսակիցին հետ ունեցած անոնց տարածական հեռաւորութեան վրայ:

Առարկայանիշ ցուցական դերանունները քանի մը շարք են.

1) *Ասիկա, ապիկա, անիկա*. սակայն ասոնց եզակի ուղիղ ձեւերը կրնան փոխարինուիլ *այս, այդ, այն, աս, այդ, ան* շարքերով, իսկ *ասիկա* բառը՝ նաեւ *սա* բառով:

Յուցական դերանունները ունին դերանուանական հոլովում՝ հետեւեալ յարացոյցով.

ուղղ.	<i>ասիկա</i> <i>այս. սա, աս</i>	<i>ասոնք</i>	<i>ապիկա</i> <i>այդ, այդ</i>	<i>ապոնք</i>	<i>անիկա</i> <i>այն, ան</i>	<i>անոնք</i>
հայց.	<i>ասիկա</i>	<i>ասոնք</i>	<i>ապիկա</i>	<i>ապոնք</i>	<i>զայն, անիկա</i>	<i>զանոնք</i>
սեռ.	<i>ասոր</i>	<i>ասոնց</i>	<i>ապոր</i>	<i>ապոնց</i>	<i>անոր</i>	<i>անոնց</i>
տր.	<i>ասոր</i>	<i>ասոնց</i>	<i>ապոր</i>	<i>ապոնց</i>	<i>անոր</i>	<i>անոնց</i>
բցո.	<i>ասկէ</i>	<i>ասոնցմէ</i>	<i>ապկէ</i>	<i>ապոնցմէ</i>	<i>անկէ</i>	<i>անոնցմէ</i>
գործ.	<i>ասով</i>	<i>ասոնցմով</i>	<i>ապով</i>	<i>ապոնցմով</i>	<i>անով</i>	<i>անոնցմով</i>

Նկատի ունենալ, որ

– Եզակի ուղղական տարբերակային ձեւերուն մէջ ամէնէն շատ ու սովորական գործածութիւն ունի *ասիկա*, *ափիկա*, *անիկա* շարքը. «Պզտիկ երջանկութիւն մը չէր **ափիկա**» (Անդրանիկ Ծառուկեան): «**Ափիկա** մեր գիտցած Աւերարանի սուրբ էջերէն մէկը չէր»: «**Ասիկա** հայերէն լրագիր է, - որոշեցի»: «**Ասիկա** մեծ հրաշք էր» (Մկրտիչ Մարկոսեան): «**Անիկա** մէկ մէկ կը ճանչնար / Փոշիի հատիկները հին Մէհմէդ Պէյ փողոցին» (Զահրապ):

– *Այս*, *այդ*, *այն* շարքը ունի երկու կիրարկութիւն՝ ածականական եւ գոյականական: Իբրեւ առարկայանիշ ունի չափազանց քիչ գործածութիւն, սահմանափակ պարագաներու կը փոխարինէ *ասիկա*, *ափիկա*, *անիկա* առարկայանիշ շարքը. «**Այս այն լեռն է / Որ ամէնուս բիբին խորն է բեւեռուած**» (Զարեհ Խրախունի): «Սա այն հողն է, հողակտոր մնացորդը, որուն վրայ հայու սեփական իշխանութիւնը վերջ էր գտեր 1045 թուականին: Զմոռնանք **այս** ալ» (Վրէժ Արմէն): Կ'ընկերանայ հարցական դերանուններու. **այս** *հոր մնացիք*, **այդ** *ինչ կ'ընես*, **այդ** *որքան առիր*, **այս** *ինչպէս կ'ըլլայ*: Ածականական գործածութիւնը իր գլխաւոր ոլորտն է. կը մատնանշէ առարկային ընդհանուր յատկանիշը՝ *այս գիրքը*, *այդ գիրքը*, *այն գիրքը*: Կը համապատասխանէ արեւելահայերէնի *այս*, *այդ*, *այն* շարքին ու կը կատարէ որոշիչի պաշտօն. «**Այս լեռը մեծ / Անմահութեան սանդուխն է**» (Զարեհ Խրախունի): «**Այս բոլորին վրայ արծիւ մը կը սաւառնէր**»: «**Այս անգլիացի երիտասարդը հայկական գիտութիւններու սիրահար է**» (Ռոպէր Հարպէճեան): «Աշունը ուշացած էր **այս** փարի» (Յակոբ Մնձուրի):

– *Աս*, *ադ*, *ան* շարքը դարձեալ ունի երկու կիրարկութիւն՝ ածականական եւ գոյականական: «**Ադ արտը բանամ նէ պիտի կարգես ինձի**»: «**Ան** զակի պէս կը նայէր Տոգասանը, կ'ազարէր զանի փողոցներէն» (Յակոբ Օշական): «**Աս** պիտի չսպրի» (Յակոբ Մնձուրի):

– Սա բառը գրաբարի *սա, դա, նա* շարքէն մնացած առանձին դերանունն է: Ունի գոյականական կիրարկութիւն. «**Սա** այն հողն է, հողակտոր մնացորդը, որուն վրայ հայու սեփական իշխանութիւնը վերջ էր գտեր 1045 թուականին»: «**Սա** նորագոյն գերեզմանատունն է Երեւանի, բայց պարզ գերեզմանատուն մը չէ» (Վրէժ Արմէն): Աւելի կ'երեւի իբրեւ ածականանիշ. «Հիմա, **սա** պահուս, երբ այս տողերը կը գրեմ» (Մկրտիչ Մարկոսեան): «Անդնդային, իլացնող լռութիւն մը կը փրկէր բնութեան մեկուսացած **սա** անկեան մէջ» (Նուպար Ակիշեան), «Սա իրիկունն ըլլալի ես. / Եւ հպէի ճակտին ամէն անցորդի» (Միսաք Մեծաբենց):

– Ասոնցմով չեն սահմանափակուիր առարկայանիշ ցուցական դերանուններու ուղղական տարբերակային շարքերը: Խօսակցական լեզուին մէջ լայնօէն գործածուող *ասի, ադի, անի* շարքը երբեմն իր արտայայտութիւնը կը գտնէ նաեւ գրական լեզուին մէջ: Ունի միայն գոյականական գործածութիւն:

– Ուղղական եւ հայցական հոլովները կը նոյնանան. միայն երրորդ շարքը ունի *զայն* եւ *զանոնք* հայցականի յատուկ ձեւերը. «Տան փոքրիկը տրեւններուն տակ մոռցած էր **զայն**» (Համաստեղ): «Ո՞վ պիտի ըլլար ստոյգ մահը յանձն առնողը՝ **զայն** տեղ հասցնելու համար» (Արամ Հայկազ): *Չանիկա* եւ *զանի* ձեւերը մերժելի են ու դուրս դրուած գրականէն. «Օր մը միայն դպրոց գնաց. պատուելին փախցուց **զանի**»: «Ան զաւկի պէս կը նայէր Տոգասանը, կ'ազատէր **զանի** փողոցներէն» (Յակոբ Օշական): «Եւ չգիտցաւ **զանիկա** մինչեւ որ անդրանիկ որդին ծնաւ: Անոր անունը Յիսուս դրաւ» (Ղուկասի աւետարան):

– Արեւմտահայերէնի մէջ ասոնց սեռական-տրականը կը կազմուի *այս, այդ, այն* արմատական ձեւերուն վրայ **որ** մասնիկը յաւելելով՝ *աս+որ, ադ+որ, ան+որ*: Ասոնք յառաջացած են գրաբար-միջին հայերէն-աշխարհաբար հետեւեալ զարգացումով՝ *այս > այսոր > ասոր, այդ > այդոր-ադոր > ադոր, այն-այնոր >*

անոր²⁸ ու կը համապատասխանեն արեւելահայերէնի սրա, դրա, նրա ձեւերուն: «Երանի **անոր** անունը գիտնար»: «Հելե- նան **անոր** նոր անուն մը տուաւ» (Համաստեղ):

Խօսակցականը ունի սեռական-տրական **սուր** ձևը **սուր նայէ**, որ լրիւ մերժելի է գրականին կողմէ:

Սեռական հոլովը կրնայ գործածուիլ փոխանուանաբար. կը ստանայ յօդ. «Ով ամէնէն բնական խնդուքը ունենայ՝ այս ծրարը **անորն** է» (Ֆիլիպի Զաքարեան):

– Եզակի բացառական եւ գործիական ձեւերը ունին *ասորմէ*, *ասորմով*, *ապորմէ*, *ապորմով*, *անորմէ*, *անորմով* ձեւերը, զորս գրականը յաջողած է շարքէ դուրս դնել. օրինական ձեւերն են *ասկէ*, *ապկէ*, *անկէ* եւ *ասով*, *ապով*, *անով*: Բացառականին մէջ կ-ն հանդէս կու գայ իբրեւ յաւելադրութիւն: «Ալ **ապկէ** ետք ինչ եղայ չեմ գիտեր» (Յակոբ Մնձուրի): «Վերջին անգամ զինք տեսած էին **անկէ** տասնամեակ մը առաջ»:

– Առարկայանիշ ցուցական դերանուններու յոգնակին ունի *ասոնք*, *ապոնք*, *անոնք* շարքը. չունի տարբերակային ձեւեր:

Գրաբարէն մնացած հնաբանութիւն է *այսու* ցուցականը, որ կը համապատասխանէ *ասիկա* ցուցական դերանունի *ասով* գործիական ձեւին: *Այս գիրով ձեզի կը դիմեմ* > *Այսու ձեզի կը դիմեմ*: Կը գործածուի պաշտօնական գրագրութեան մէջ:

2) Առարկայանիշ են նաեւ *այստեղ*, *այդտեղ*, *այնտեղ*, *հոս*, *հոսկէ*, *հոն*, *հոնկէ* տեղ ցոյց տուող դերանունները:

Այստեղ, *այդտեղ*, *այնտեղ* ունին գոյականական կիրառութիւններ՝ յօդ կ'առնեն, կը հոլովուին եզակի եւ յոգնակի հոլովումներով. «Հասանք **այդտեղի** կայարանը»: «Հարցուցի **այդտեղին** անունը»: «**Այնտեղէն** ւաելի դժուար է եղեր Հայաստան խօսիլը»: «**Այնտեղերը** ծանօթ-բարեկամ չունէի»:

Ուղղ,-հայց.

այստեղ

այստեղերը

²⁸ Յու. Ավետիսյան, *Արեւելահայերէնի և արևմտահայերէնի զուգադրական քերականություն*, Երևան, 2007, էջ 109:

<i>Սեռ.-տր.</i>	<i>այստեղի</i>	<i>այստեղերուն</i>
<i>Բցո.</i>	<i>այստեղէն</i>	<i>այստեղերէն</i>
<i>Գործ.</i>	<i>այստեղով</i>	<i>այստեղերով</i>

Հոս եւ *հոն* հայցական հոլովի գործածութիւն ունեցող դերանունները ունին *հոսկէ, հոնկէ* բացառական քարացած ձեւերն ալ: Շարքը կը գործածուի բայերու հետ, տեղի պարագայի պաշտօնով: Հոդ եւ *հողկէ* ձեւերը շարքէ ելած են գրեթէ. «**Հոն** *հեռուն, ահա, Մասիսի կողէն / Քու ակդ նորէն / Բխած կը սուրայ*» (Վահան Թէքէեան): «**Հոն** է միայն, որ կրնայ գտնել ամէն հայ կրկին / Խաժամուժին մէջ օտար կորսնցուցած իր հոգին» (Մուշեղ Իշխան): «Մենք որքան ալ տարանջատուինք – **հոս հոն** ցրուինք մաս առ մաս / Օրհնեալ մասի պնակին շուրջ կը միանանք յաւիտեան» (Զարեհ Խրախունի): «**Հոս, բայց Հոն** եղայ ես շարունակ, / **Հոն, բայց Հոս** ամբողջովին չեղայ բնաւ...» (Զարեհ Մելքոնեան):

Մերժելի են խօսակցականէն եկած *հոստեղ, հոնտեղ* ձեւերը:

Աստ դերանունը՝ *այստեղ*, դարձեալ հնաբանութիւն է. կը հանդիպի տապանաքարերու վրայ եւ պաշտօնական գրութիւններու մէջ՝ «*Աստ հանգչի...*»:

Ածականանիշ ցուցական դերանունները քանի մը շարք են.

1) *Այս, այդ, ան, աս, այդ, ան* եւ *սա* ցուցական դերանունները, ինչպէս տեսանք, կրնան առարկայանիշ կիրարկութիւն ունենալ, *ասիկա այդիկա, անիկա* շարքին փոխարէն գործածուիլ սահմանափակ կիրարկութեամբ, բայց անոնք գլխաւորաբար ունին ածականանիշ կիրարկութիւն եւ ցոյց կու տան առարկայի ընդհանուր յատկանիշը:

Այս ածականանիշ ցուցականի նշանակութիւնը ունի *սոյն* բառը, որ իբրեւ հնաբանութիւն կը մնայ գրաբարի սոյն, դոյն, նոյն շարքէն: *Ունի* ածականական կիրարկութիւն՝ *սոյն նամա-*

կը, սոյն դիմումնագիրը: Կը գործածուի միայն պաշտօնական գրագրութեան մէջ:

Նոյն ցուցականը գոյականին վրայ կը դրուի նախապէս նշուած յատկանիշը ցոյց տալու համար. «Կարպիսը **նոյն առաւօտը մեկնող տղայ մըն էր**» (Անդր. Ծառուկեան):

Նոյն դերանունը կը գործածուի նաեւ գոյականաբար՝ *Նոյն մարտիպը գործածէ:* > **Նոյնը** գործածէ. «**Նոյնը** ըրած չէին գիտլին բնակիչները» (Նուպար Ակիշեան):

Գոյականաբար գործածուելու պարագային կ'ունենայ թի՛ եզակի եւ յոգնակի ու կը հոլովուի.

նոյնը, նոյնին, նոյնէն, նոյնով.

նոյները, նոյներուն, նոյներէն, նոյներով:

Միեւնոյն դերանունը *նոյն* դերանունն է, ուր գաղափարը կը շեշտուի: Ունի նոյն գործածութիւնները:

Միւս ցուցականը կ'արտայայտէ յաջորդութիւն: Ունի ածականական գործածութիւն, որոշիչի դերով. *միւս գիրքը, միւս շէնքը:* «Քարի լուրը կ'իմացնէր **միւս** խումբերուն» (Ֆիլիփ Զաքարեան): «**Միւս** երեքը դեռ երիտասարդ էին» (Նուպար Ակիշեան): Ունի նաեւ գոյականական գործածութիւն, կը ստանայ յօդ, կ'ունենայ եզակի եւ յոգնակի ու կը հոլովուի. *միւսը, միւսին, միւսէն, միւսով.* «Քանի մը անվնաս բառեր կ'աւելացնենք ու կ'անցնինք **միւսին**» (Նուպար Ակիշեան): Յոգնակին երկծեւ է՝ *միւսեր/միւսներ:* Արեւմտահայերէնի մէջ շատ բառերու պարագային ն-ն կորսուելու վրայ է: Շատերու համար աւելի տիրական է *միւսներ* տարբերակը՝ «Մեծերը եւ *միւսները*» (Անդրանիկ Ծառուկեան):

Միւս դերանունը երբեմն կը նոյնանայ *յաջորդ* ածականին հետ:

Միւս դերանունին հոմանիշ է **մէկալ** բառը: Օրինակ՝ «Ար չեմ ուզեր, **մէկալը** բեր»: Գրականը կը մերժէ անոր գործածութիւնը:

2) Այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի, նոյնպիսի. խօսքին մէջ նախապէս յիշուած մասնաւոր յատկանիշ ցոյց տուող դերանուններն են: Հանդէս կու գան որոշիչի պաշտօնով, կը պատասխանեն *ինչպիսի՞* հարցումին: «**Այդպիսի** խօսք մըն ալ Շահան Շահնուրը ունի»: «**Այսպիսի** գիրքեր շատ ընթերցողներ կ'ունենան»: «Կիրթ վարուեցէ՛ք, որպէսզի **նոյնպիսի** վարմունքի արժանանաք»:

Կրնան գործածուիլ գոյականաբար՝ *այսպիսին, այսպիսիները*. «**Այդպիսիները** շուտով կը յարմարին նոր միջավայրի»: «ժողովրդային ռամիկ լեզուի մէջ **այսպիսիները** կ'անուանուին դդում գլուխ, երկարականջ... » (Լեւոն Շառոյեան): Այսպիսով հոլովական ձեւը ունի մակբայական կիրառութիւն՝ «Այսպիսով մեր գործը ւարարին կը հասնի»: Յոգնակին ունի իր հոլովական բոլոր ձեւերը՝ *այսպիսիները, այսպիսիներուն, այսպիսիներէն, այսպիսիներով*:

Խօսակցականէն կու գայ *դերանունի տրական հոլով + պէս* կառոյցով կապական դարձուածքները փոխանուանաբար գործածելը, սովորաբար՝ յոգնակի, *ինծիպէսները, ձեզիպէսները, ասորպէսները...* «Հանդիսատեսներ պէտք է **ասոնցպէսներուն**» (Գրիգոր Զոհրապ): Ներկայիս չեն գործածուիր:

3) Այսինչ, այդինչ, այնինչ դերանունները անորոշ կերպով կը մատնանշեն լրացեալ անձի կամ իրի յատկանիշը կամ ինքնութիւնը՝ *այսինչ կամ այնինչ գիրքը, այսինչ մարդը, այնինչ հաստատութիւնը*: Կը գործածուի նաեւ գոյականաբար, կ'ունենայ յոգնակի ու կը հոլովուի՝ *այսինչը՝ այսինչին-այսինչէն-այսինչով, այսինչները՝ այսինչներուն-այսինչներէն-անսինչներով*: «Եկեղեցին ո՛չ Կաթողիկոսին, ո՛չ Առաջնորդին, ո՛չ հոգեւոր հովիւին, ո՛չ այսինչին կամ այնինչին կը պատկանի»:

Մակբայանիշ ցուցականները քանի մը շարք են: Այսպէս.

1) Այսպէս, այդպէս, այնպէս դերանունները ունին մակբայական նշանակութիւն, կը գործածուին բայերու հետ, ձեւի պարագայի պաշտօնով: *Նոյնպէս* դերանունը նոյնպէս կը պատկա-

նի այս խումբին, բայց կը փոխարինէ նախապէս յիշուած ձեւի պարագայ մը. «Առաջին վիրաւորը **այսպէս կը քալէր, երկրորդը՝ նոյնպէս**»:

Այսպէս, այդպէս, այնպէս շարքին հոմանիշ է *ասանկ, ափանկ, անանկ* շարքը, որ թէեւ մերժուած է գրականէն, բայց գեղարուեստական գրականութեան մէջ տակաւին կը հանդիպի. «Բայց թերեւս **ասանկ** աւելի լաւ է. գլխուս վերեւէն ուղղակի պիտի հետեւիս գրիչիս» (Վրէժ Արմէն):

Ծանօթ.- **այսպէս, այդպէս, այնպէս** եւ **ասանկ, ափանկ, անանկ** հոմանիշ դերանունական շարքերը խօսակցականին մէջ ունին նաեւ ածականական-որոշչային նշանակութիւն ու կը փոխարինեն վերի *այսպիսի, այդպիսի, այնպիսի* շարքը. **Այսպէս/ասանկ** փուն մը *ի՛նչ կ'արժէ = Այսպիսի* փուն մը (որոշիչ): Ունին փոխանունական գործածութիւն եւս՝ *այսպէսները, ասանկները...*: Գրականին մէջ՝ *այսպիսիները*:

2) *Այսքան, այդքան, այնքան, նոյնքան* եւ *այսչափ, այդչափ, այնչափ, նոյնչափ* շարքերը հոմանիշ են, թէ՛ թուականանիշ-ածականանիշ են եւ թէ՛ մակբայանիշ: Առաջին պարագային կը կատարեն որոշիչի դեր՝ *այսքան փարի, այդքան համբերութիւն, այնքան խնամք*: Երկրորդ պարագային կը գործածուին բայերու եւ ածականներու հետ, չափի պարագայի պաշտօնով՝ *այսքան գրել, այդքան փզեղ արարած, այնքան շատ փեփրակ*: *Նոյնքան* եւ *նոյնչափ* հոմանիշ են ու կ'արտայայտեն նախապէս յիշուած չափի պարագայ մը: *Անչափ* (անսահման) բառը ածական է, չչփոթել *այնչափ* դերանունին հետ:

Այսպէս, այսքան, այսչափ, այսփեղ դերանունները կրնան փոխարինուիլ *սապէս, սաքան, սաչափ, սափեղ* դերանուններով, որոնք ունին ոճական գործածութիւն:

4.7.- Հարցական դերանուններ

Հարցական դերանունները ըստ քերականական ընդհանուր իմաստի՝ տարբեր խումբերու կը պատկանին: Անոնք կ'ար-

տայայտեն հարցում անձի եւ իրի, յատկանիշի, թիւի ու քանակի, գործողութեան, գործողութեան տեղի, ժամանակի, ձեւի եւ նպատակի մասին եւ միշտ պարոյկով կամ հարցման նշանով կը գրուին:

Հարցական դերանուններն են.

– *Ո՛վ* եւ *որո՞նք՝* անձի, իսկ *ինչ* եւ *ինչե՞ր* իրի մասին հարցում կ'ընեն, կը հոլովուին, ուրեմն հանդէս կու գան գոյականաբար ու կ'ունենան գոյականին բոլոր պաշտօնները: «*Ո՛վ է վարպետն ու ո՞վ աշկերպը խոնարհ / Պապենական մեր մեծասքանչ բարբառին*» (Մուշեղ Իշխան): «*Ինչ դժուար է երբ մարդ ձեռքը աղերսագիր մը ունի / Ու չի գիտեր որո՞ն յղէ, որո՞ն փայ*»: «*Պաղատագին հարց տուեր է ո՞վ կ'առնէ ո՞վ կը կարդայ*» (Զարհար): «*Հաշուեյարդար. Ի՞նչ մնաց. կեանքէն ինձի ի՞նչ մնաց*» (Վահան Թէքէեան):

Ուղղ.	<i>ո՞վ</i>	<i>որո՞նք, ովքե՞ր</i>	<i>ինչ</i>	<i>ինչե՞ր</i>
Հայց.	<i>զո՞վ</i>	<i>որո՞նք, ովքե՞ր</i>	<i>ինչ</i>	<i>ինչե՞ր</i>
Սեռ.	<i>որո՞ն</i>	<i>որո՞նց</i>	<i>ինչի՞, ինչ բանի</i>	<i>ինչերո՞ն</i>
Տր.	<i>որո՞ն</i>	<i>որո՞նց</i>	<i>ինչի՞, ինչ բանի</i>	<i>ինչերո՞ն</i>
Բցո.	<i>որմե՞</i>	<i>որոնցմե՞</i>	<i>ինչե՞</i>	<i>ինչերե՞</i>
Գործ.	<i>ո՞ր մէկով</i>	<i>որոնցմո՞վ</i>	<i>ինչո՞վ</i>	<i>ինչերո՞վ</i>

Նկատի ունենալ, որ

– Արեւմտահայերէնի խօսակցականը մեծ մասով չունի հայցական հոլովով անձի ուղիղ խնդիր: Խօսակցականը կ'ըսէ՝ «*Ես կը սիրեմ մայրիկիս*», մինչ գրականը կառչած է հայցական հոլովով ուղիղ խնդիրին՝ «*Ես կը սիրեմ մայրիկս*»: Խօսակցականը կը հարցնէ «*Ես որո՞ն կը սիրեմ*», իսկ գրականը՝ «*Ես զո՞վ կը սիրեմ*»: Խօսակցական եւ գրական այս տարբերակներուն մէջ քերականութեան պարտականութիւնն է գրական ձեւին պահպանումը:

Այսուհանդերձ *զո՞վ* հայցականը գրականին համար անփոխարինելի հարցում է հայցական հոլովով արտայայտուած անձի մասին: Յոգնակին չկայ: Դպրոցի մէջ հայցական հոլովով

յոզնակին ալ եզակի հարցումով կը փնտռեն. «Ուսուցիչը կը սիրէ աշակերտները: – Ուսուցիչը զո՞վ կը սիրէ»: Որո՞նք հարցումը յոզնակի ենթակայի մասին է, հետեւաբար ուղիղ խնդիրի հարցում ըլլալու պարագային շփոթ կ'առաջանայ ուղիղ խնդիրի եւ ենթակայի միջեւ: Ովքեր հարցումը հոմանիշ է որոնք-ին. ան ալ նոյն անպատեհութիւնը ունի գրականին համար: Դիտել տանք, որ խօսակցականին մէջ *ո՞վ* հարցումի յոզնակին յաճախ նոյնին կրկնաւորն է՝ *ո՞վ գնաց, ո՞վ-ո՞վ գացին*, բայց երբեք չէ լուսած *զո՞վ-զո՞վ* ձեւը: Ո՞վ-ո՞վ կրկնաւոր հարցականը խօսակցականին մէջ նոյնիսկ կը փոխարինէ *որո՞նք* յոզնակին, կ'առնէ յոզնակի ստորոգիչ, բայց կը համաձայնի երեք դէմքերուն հետ ալ.

Ո՞վ-ո՞վ պիտի մասնակցինք խաղին (Ա. դէմքով մասնակիցներ կան):

Ո՞վ-ո՞վ պիտի մասնակցիք խաղին (Բ. դէմքով մասնակիցներ կան, բայց չկայ Ա. դէմք):

Ո՞վ-ո՞վ պիտի մասնակցին խաղին (միայն Գ. դէմքի մասնակիցներ կան):

Կցական այս յոզնակին դպրոցին մէջ գործածուելով հանդերձ՝ գրական արծագանգ չունի:

– *Ի՞նչ* դերանունը նաեւ հարցում է առարկայի ընդհանուր յատկանիշի մասին՝ *ինչ ծառ, ինչ դպրոց* եւ այլն:

– *Ի՞նչ ընել* եւ *ինչ ըլլալ* հարցում են բայի մասին:

– Ո՞ր եւ *ինչպիսի՞ դերանունները* հարցում կ'ընեն գոյականի յատկանիշի մասին, առաջինը՝ որոշեալ, իսկ երկրորդը անորոշ գոյականի պարագային. *ո՞ր զինուորը տեսար, ինչպիսի՞ զինուոր տեսար*:

– Ո՞րը եւ *ո՞ր մէկը* եզակի հարցական դերանունները ունին գոյականական գործածութիւն: Կը հոլովուին *ու* հոլովումով: Աւելի գործածական է երկրորդը թէ՛ անձի, թէ՛ իրի համար. «Ո՞ր մէկը առաջ անցաւ». ենթակայ, ուղղական: «Ո՞ր մէկը հաւնեցար». ուղիղ խնդիր, հայցական: Ունի հոլովական բոլոր ձեւերը

հր մէկը, հր մէկուն, հր մէկէն, հր մէկով: Վերջինը կը փոխարինէ նաեւ *հվ* դերանունին գործիականը:

– *Քանի՛, քանիերհորդ, քանիական* հարցում կ'ընեն թիւի մասին, ունին որոշիչի պաշտօն՝ *քանի՛ փողոց, քանիերհորդ փողոցը, քանիական մատիտ:* Առաջին երկուքը կրնան գործածուիլ գոյականաբար, յօդ կը ստանան, կը հոլովուին:

քանի՛ն, քանի՛ի, քանի՛էն, քանի՛ով

քանիները, քանիներո՛ւ, քանիներէ՛, քանիներով

քանիերհորդը, քանիերորդի՛ն, քանիերորդէ՛ն, քանիերորդով:

– *Որքան՛, որչա՛մի, ինչքան՛, ինչչա՛մի* դերանունները հարցում կ'ընեն քանակի ու չափի մասին: Հոմանիշ են: Ամէնէն գործածականը առաջինն է: Կը գործածուի որոշիչի եւ չափ ու քանակի պարագայի պաշտօնով՝ *որքան՛ ապրանք առիր, որքան՛ շապ ապրանք առիր, որքան՛ կը քնանաս:* Կրնայ գործածուիլ գոյականաբար, յօդ ստանալ ու հոլովուիլ եզակի ձեւով՝ *որքան՛ը, որքանի՛ն, որքանէ՛ն, որքանով:*

– *Ո՞ր, ուրկէ՛* դերանունները հարցում կ'ընեն գործողութեան տեղի մասին, հանդէս կու գան տեղի պարագայի պաշտօնով՝ *հոր մնացիր, ուրկէ՛ կու գաս:* *Ո՞րտեղ* եւ *հորտեղ* դերանունները անելորդ ու անտեղի կազմութիւններ են. գործածել միայն *հոր*:

– *Յո՞ դերանունը* հնարանութիւն է, *յո՛ երթաս* արտայայտութենէն դուրս չկայ:

– *Ե՞րբ, երբուրնէ՛* դերանունները հարցում կ'ընեն գործողութեան ժամանակի մասին, հանդէս գալով ժամանակի պարագայի պաշտօնով՝ «*Ե՞րբ բխեցաւ աղբիւրն առաջ իր ակէն*» (*Մուշեղ Իշխան*): «*Երբուրնէ՛ նուիրագրուները այս սկզբունքով կը գործեն*» (*Գանձասար*):

– *Ինչպէ՛ս* հարցականը հարցում կ'ընէ գործողութեան ձեւի մասին, հանդէս գալով ձեւի պարագայի պաշտօնով՝ *ինչպէ՛ս գրել, ինչպէ՛ս աղօթել, ինչպէ՛ս դիմատրել Նոր փարին:*

– *Ինչու՞* հարցականը հարցում կ’ընէ գործողութեան կատարման պատճառի ու նպատակի մասին, հանդէս գալով պատճառի եւ նպատակի պարագաներով՝ «*Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ զիս սիրեցիր, / Փոքրիկ աղջիկ, քեզի մեղք էր*» (Ռուբէն Սեւակ): «*Ինչո՞ւ, ապշած ես, լճակ*» (Պետրոս Դուրեան): «*Ինչո՞ւ անունդ այսպէտէլ չկարենամ գրել ես*» (Վահան Թեքէեան):

Բացականչական նախադասութեան մէջ հարցական դերանունները երբեմն երկար կ’առնեն կամ շեշտ եւ ոչ պարոյկ. «*Ի՛նչ պէտք, ի՛նչ պէտք սակայն ըսել այս բոլորը, որ բազմաթիւ անգամներ կրկնուած ըլլալու փժգունութիւնը ունի*» (Շահան Շահնուր), «*Գիրքերու մէջ կան ի՛նչ վեհ զգացումներ, խորհուրդներ*» (Վահան Թեքէեան): «*Հրաշագործ ի՛նչ կորով մինչեւ ավերն այս օտար / Քեզ կը պահէ դեռ կանգուն*» (Մուշեղ Իշխան): Ասիկա կը կոչուի ճարտասանական հարցում:

Անուղղակի հարցման պարագային շեշտ կը դրուի. «*Հարցուց, թէ ի՛նչ է անունս*». ոմանք հոս եւս պարոյկ կը դնեն:

Գեղարուեստական գրականութեան մէջ յաճախ հարցական դերանունները կը գործածուին առանց պարոյկի. «*Դարձեալ պէտք չէ որ գիտնաս / Քանի տարի քանի ամիս քանի օր / Ապա թէ ոչ այդ բոլորին հաշիւն ինչպէս պիտի տաս*» (Զահարար): Ասիկա ոճական երեւոյթ է: Պարոյկը անպայման դնել:

Ոմանց համար հարց է, թէ պարոյկը ո՞ր պէտք է դրուի բաղադրեալ հարցականներու պարագային, արմատին, թէ վերջին վանկին վրայ. *քանի՞երորդ-քանի՞երորդ, ինչպէս-ինչպէ՛ս, ի՞րքան-որքան*: Ըսենք, որ պարզ հարցականներու հարցման երանգը բնական կերպով դիրքի տեղափոխութիւն կ’ունենայ հոլովական ձեւերու պարագային. *ինչ՛ ինչի՛, ինչե՛ր, ինչերո՞վ, ո՞ր՛ ուրկե՛, ո՞ր՛ որո՞ն, որմե՛, որո՞նք, որոնցմո՞ղ* եւ այլն: Հարց կը ստեղծուի միայն, երբ պարզ հարցականը կցական բարդութեան, մասամբ նաեւ ածանցումի մէջ կը մտնէ: Յայտնի է, որ հարցականներէն կցական բարդութիւնները դեռ ոչ շատ առաջ

արտասանուած ու գրուած են *ինչ պէս, ինչ պիսի, ինչ չափ, ինչ քան, ի՞ր քան* յարադրաւոր ձեւերով: Կցական բարդութիւններու բաղադրիչներու կցումը կ'ըլլայ բնական կերպով, առանց հնչիւնափոխութեան (*մէջ տեղ' մէջտեղ*, մինչ իսկական բարդութեան մէջ հնչիւնափոխութիւնը առկայ է՝ *մէջ-անցք' միջանցք*). այդպէս ալ կազմուած են *ինչպէս, ինչպիսի, ինչչափ, ինչքան, ի՞րչափ, ի՞րքան* եւ այլն: Այստեղ թրքաբանութիւն տեսնելու կարիք չկայ: Առոգանութեան տեղը կը փոխուի, երբ կցականը ժամանակի ընթացքին միաձոյլ դառնայ, ինչպէս եղած է *ինչպէս, ինչպիսի՞ր* բառերու պարագային, բայց ոչ տակաւին *չափ* եւ *քան* բաղադրիչներու պարագային՝ *ինչչափ, ինչքան, ի՞րչափ, ի՞րքան...:* Ածանցաւորներէն միայն *քանի՞* հարցականով կազմուածները տակաւին գլուխ կը ցցեն՝ *քանի՞երորդ, քանի՞երորդական, քանի՞ական*, մինչդեռ նման հարց չկայ *քանի՞նոց* հարցականի պարագային, ուր պարոյկը տեղը փոխած է արդէն:

Մենք եւս համաձայն ենք պարոյկին վերջին վանկին վրայ դրուելուն, որոշ վերապահութիւն մը պահելով հանդերձ վերի քանի մը պարագաներուն նկատմամբ:

4.9. – Յարաբերական դերանուններ

Երբ հարցական դերանունները դադրին հարցում ընելէ ու բարդ նախադասութեան մը մէջ ստորադաս նախադասութիւնը կապեն գլխաւոր նախադասութեան մէկ անդամին՝ կը դառնան յարաբերական դերանուն: Յարաբերական դերանուններն են *որ, ով (որ), ինչ (որ), ուր (որ), ուրկէ (որ), երբ, երբոր, որչափ (որ), որքան (որ), ինչքան (որ), ինչպէս (որ)*²⁹:

Ո՞ր տունը սիրեցիր: > **Սիրեցի այն տունը, որ լայն պատուհաններ ունի:**

²⁹ Միայն *քանի՞* հարցական դերանունը կը բաժնուի այս ընդհանուր օրինաչափութենէն ու կը դառնայ շաղկապ՝ *քանի, քանի որ*, «*այնքան արեւն որ*», «*որովհետեւ*» իմաստներով՝ պատճառի եւ հիմունքի պարագայական պաշտօններ տալով ստորադաս նախադասութիւններուն. «*Քանի՞ է եկած՝ իր գործերը կը յետաձգենք*»: «*Քնացաւ, քանի որ յոգնած էր*»:

Ո՞ր հարցական դերանունը երկրորդին մէջ դարձած է յարաբերական. ան «որ լայն պատուհաններ ունի» ստորադասական նախադասութիւնը կապած է «սիրեցի այն տունը» գլխաւոր նախադասութեան տունը անդամին՝ «տունը, որ լայն պատուհաններ ունի»:

Գլխաւոր յարաբերական դերանունն է որ. ունի եզակի եւ յոգնակի ու կը հոլովուի³⁰:

Ուղղ.	որ	որոնք
Հայց.	զոր	զորս
Սեռ.	որու	որոնց
Տր.	որու	որոնց
Բցո.	որմէ	որոնցմէ
Գործ.	որով/որմով	որոնցմով
Նկատարի ունենալ, որ		

– Մերժելի է որմէ ձեւին փոխարէն որունմէ ձեւը:

– Շարահիւսօրէն՝ յարաբերական դերանունը, ստորադասական շաղկապներու պէս, կապակցող դեր ունենալով հանդերձ, իբրեւ դերանուն կ'արտայայտէ գլխաւոր նախադասութեան մէկ անդամին՝ **յարաբերեալին** իմաստը: «Փառք ըլլայ **անոնց, որոնց** արհնով սրբացաւ հայրենի հողը» նախադասութեան մէջ յարաբերական դերանունը ստորադաս նախադասութիւնը կը կապէ գլխաւոր նախադասութեան յարաբերեալին՝ **անոնց** անդամին, ու կը փոխարինէ զայն ստորադաս նախադասութեան մէջ՝ **«որոնց արհնով սրբացաւ հայրենի հողը»**: Յարաբերականով սկսած ստորադաս նախադասութիւնը կը լրացնէ յարաբերեալին իմաստը: Յարաբերականը թիւով կը համաձայնի յարաբերեալին, որ կ'արտայայտուի գոյականով կամ դերանունով.

³⁰ Որբառը նաեւ ստորադասական շաղկապ է, ստորադաս նախադասութիւնը կը կապէ գլխաւորին՝ «Ըսաւ, որ վաղը դպրոց չկայ», կամ կը փոխարինէ որպէսզի շաղկապը՝ «Գիրքը բացի, որ (որպէսզի) մէջքերունս ընդօրինակեմ»: Որ շաղկապը չի կրնար յարաբերեալ ունենալ, չ'ունենար թիւ ու հոլով, նախադասութեան անդամ չի կրնար ըլլալ:

*Տեսայ հայրենակիցներս, որոնք շափոնց գաղթեր էին:
Փառք անոնց, որոնց արիւնով սրբացաւ հայրենի հողը:
Յարաբերեալը կրնայ ըլլալ երեք տեսակ.*

ա) Կայուն յարաբերեալ, որ անփոփոխ կը մնայ դերբայական դարձուածքի փոխակերպուած նախադասութեան մէջ:

*Տեսայ հայրենակիցներս, որոնք շափոնց գաղթած էին:
> Տեսայ շափոնց գաղթած հայրենակիցներս:*

բ) Ձեւական յարաբերեալ, որ կ'արտայայտուի *ան, անոնք, ինք, իրենք, այն, այնչափ, այնպէս, այնպիսի, այնտեղ, այնքան* դերանուններով, որոնք թէւ ունին բառիմաստ, բայց առարկան, անոր յատկանիշը կամ գործողութեան ձեւը կու տան ընդհանուր կերպով, առանց մասնաւորելու: Այդ դերը կը կատարէ ստորադաս նախադասութիւնը. «*Ուսուցիչը գոհ է այն աշակերտէն...*». ո՞ր աշակերտէն... «*որ միշտ պարտաճանաչ է*»: «*Որ պարտաճանաչ է*» ստորադաս նախադասութիւնը կը լրացնէ **այն** յարաբերեալ որոշիչին իմաստը: Ստորադաս նախադասութիւնը փոխակերպելու ատեն ձեւական յարաբերեալը արդէն աւելորդ կը դառնայ՝ տեղը զիջելով բուն որոշիչին. *Ուսուցիչը գոհ է այն աշակերտէն, որ միշտ պարտաճանաչ է*: > *Ուսուցիչը գոհ է միշտ պարտաճանաչ աշակերտէն*:

գ) Լռելեան յարաբերեալ, որ բառացի չէ արտայայտուած, սակայն ընկալելի է ստորադաս նախադասութեան իմաստէն. «*Տուն գացի, երբ արդէն կ'անձրեւէր*»: *Երբ* յարաբերականին յարաբերեալը չկայ, բայց «*Ե՞րբ փուն գացի*» հարցումին կը պատասխանէ «*երբ արդէն կ'անձրեւէր*» ստորադաս նախադասութիւնը, որ կը փոխարինէ բացակայ յարաբերեալը՝ ժամանակի պարագայի պաշտօնով:

– *Որ* յարաբերական դերանունի եզակի եւ յոգնակի հոլովական ձեւերը նախադասութեան անդամ կ'ըլլան ու կը կատարեն գոյականի բոլոր պաշտօնները. «*Այս այն լեռն է / Որ ամէնուս բիբին խորն է բեւեռուած...*»: «*Այս այն լեռն է / Որմէ որքան կը*

հեռանանք՝ այնքան կը զգանք թէ իրն ենք / **Որուն** որքան կը մօտենանք այնքան կը զգանք թէ ինչ ենք» (Զարեհ Խրախունի):

– Որ յարաբերականով ստորադաս նախադասութիւնը կրնայ ըլլալ միայն յետադաս ու միջադաս: Յետադաս ըլլալու պարագային կը տրոհուի ստորակէտով, իսկ միջադաս ըլլալու պարագային՝ ստորակէտներով: Այսպէս՝ «Կը յարգուի այն մարդը, որ պատրուով կը ծառայէ հայրենիքին»: «Նամակը, զոր ստացայ, 12 Դեկտ. 1998 թուակիր էր»:

– Յարաբերական–յարաբերելի շարադասութեան առընջութեամբ պէտք է նկատի ունենալ հետեւեալ պարագաները.

ա) Կարելի չէ կայուն յարաբերելի ու յարաբերականը բաժնել այլ բառերով կամ հեռացնել իրարմէ: Կարելի չէ ըսել «Այդ գրիչը տրոր Հրայրին, որ նուէր ստացած էիր»: Հոս յարաբերելը կը դառնայ **Հրայրին**, բայց **Հրայրը** չէ, որ նուէր ստացած էիր, այլ՝ **գրիչը**: Պէտք է վերաշարադրել նախադասութիւնը, որպէսզի ճիշդ յարաբերելը գայ յարաբերականին քով. «Հրայրին տրոր այդ **գրիչը**, որ նուէր ստացած էիր»:

Յարաբերականը կրնայ դրուիլ յետադաս կապով կապական դարձուածքին քով, որովհետեւ կապը առանձին նախադասութեան անդամ չէ, այլ՝ կապական դարձուածքը ամբողջութեամբ առնուած. «Կեցայ **ընկերոջս քով**, որ շար յուզուած էր»: Հոս յարաբերելը **ընկերոջս քով** կապական դարձուածքն է, որուն գլխաւոր անդամն է **ընկերոջս** բառը: Նոյնպէս՝ կրնայ ընդմիջուիլ էական բայով. «Այս այն **լեռն է / Որ ամէնուս բիբին խորն է բեւեռուած...**»:

բ) Ենթակայի դերով որ յարաբերականը յաճախ կ'երելի յոգնակի յարաբերելին կից, այլ խօսքով՝ եզակի ուղղականը յաճախ կ'արտայայտէ յոգնակի յարաբերելը եւ կը պահանջէ յոգնակի բայ–ստորոգիչ. «Հոգիներուն վշտացած, **անոնց, որ սէր յուսացին / Եւ չգտան եւ **անոնց, որ** շար սիրով հիծեցան**» (Վահան Թէքէեան): Այս անհամաձայնութիւնը իմաստային բարդու-

թիւններ չի ստեղծեր: Ահաւասիկ Շահան Շահնուրէն հատուած մը, ուր յոգնակի յարաբերեալին քով տեղ մը՝ յոգնակի, տեղ մը եզակի յարաբերական դրուած է. «*եղան **հայեր, որոնք** իրենց մորթը փրկելու համար վճարեցին ոսկի. եղան **ուրիշներ, որոնք** փուին հաւաքք, կուսութիւն. եղան **անոնք, որոնք** քեցին փուն, փեղ, երկինք. եղան դեռ **վապեր, որ ուրացան** ազգ ու լեզու, եւ **հերոսներ, որ փուին** արիւն, կեանք, օր ու արեւ»:*

գ) Իբրեւ յարաբերեալ դրուած յոգնակի դերանուններն ու կոչական բառերը ենթակայի դերով յարաբերականը միշտ եզակի կը պահանջեն. «*է՛հ, մնաք բարով **Աստուած** եւ **արեւ,** / **Որ** կը պլպլաք իմ հոգւոյս վերեւ... (Պեպրոս Դուրեան): «**Դուք՝ որ** մոռացումներու անապակ գինին **կը ստեղծէք** / Եւ մեր ամէնօրեայ հացը յաւերժական» (Դանիէլ Վարուժան):*

դ) Արեւմտահայերէն խօսակցականը չունի *զոր* եւ *զորս* հայցական ձեւերը: Գրական լեզուն երբեմն տեղ կու տայ անոնց. «*Կար ուրիշ մը, **զոր** Պեպրոս անմիջապէս սիրեց (Շ. Շահնուր):* Հոս **զոր** յարաբերականը հայցական հոլովով ուղիղ խնդիրն է *սիրեց* ստորոգիչին: Սա ալ Դանիէլ Վարուժանէն. «*Դուն, խաչքուն այս, **զոր** իմ ձեռքով եմ հիւսեր, ընդունէ՛, Մայր*»: Այժմ ասիկա աւելի շատ ուղիղ ձեւով կը գործածեն, որովհետեւ **որ** ձեւը առանց իմաստային շփոթ ստեղծելու կը կատարէ նաեւ հայցականի դերը՝ թէ՛ եզակի, թէ՛ յոգնակի հայցականին համար:

*Ձիւնը, **որ** առափօրէն կը փեղայ...* > ուղղական, *կը փեղայ* ստորոգիչի ենթակայ.

*Ձիւնը, **որ** շափ կը սիրեմ...* > հայցական, *կը սիրեմ* ստորոգիչի ուղիղ խնդիր:

Գրականը՝ «*Ձիւնը, **զոր** շափ կը սիրեմ...*»:

*Աշակերտները, **որ** մեկնեցան...* > ուղղական, *մեկնեցան* ստորոգիչի ենթակայ:

*Հիւանդները, **որ** բժիշկը քննեց...* > հայցական, *քննեց* ստորոգիչի ուղիղ խնդիր:

Գրականը՝ «Հիանդները, **գորս բժիշկը քննեց...**»:

Լեզուի մէջ որոշ տարրեր թէեւ իմաստագատիչ դեր չեն կատարեր, զուտ ձեւական արժէք ունին, բայց սովորութեան ուժով կը գոյատեւեն ու մեզ կը կապեն լեզուական հին որակի մը: *Ձոր* եւ *գորս* ձեւերը անոնց շարքին կը պատկանին. չեն խանգարեր:

ե) Գործիական հոլովը՝ **որով** կամ **որմով**. առաջինը՝ առարկայի, իսկ երկրորդը՝ անձի համար կը գործածուի. *լեզուն, որով գրեցի. աշակերտը, որմով հպարտ է դպրոցը...*: Ոմանք կը մերժեն *որմով* ձեւը, որ յատուկ է նոր լեզուին: Անձի եւ իրի առումը հայերէնին խորթ չէ (ո՛վ – ի՛նչ, ոեւէ – որեւէ): Չի խանգարեր. երանգ մը կ'աւելցնէ:

զ) Ոմանք **որ** յարաբերականը ը որոշիչ յօդով կը գործածեն՝ *Ձիւնը, որը առաւօրէն կը տեղայ*: Մերժելի է: Ոմանք նոյնը կը գործածեն **որը որ** ձեւով. *Ձիւնը, որը որ առաւօրէն կը տեղայ*. արեւմտահայերէնի համար չափազանց տգեղ եւ անիմաստ աւելորդաբանութիւն է: Ոմանք անձնանիշ յարաբերականը կը փոխարինեն *ով որ-ով*. *Մարդը, ով որ բարեւեց*: Դարձեալ խորթ ձեւ մը. պէտք է ըսել՝ *մարդը, որ բարեւեց*:

Որ յարաբերականը կրնայ ընկերանալ միւս յարաբերականներուն՝ *ով (որ), ինչ (որ), ուր (որ), ուրկէ (որ), երբ, երբոր, որչափ (որ), որքան (որ), ինչքան (որ), ինչպէս (որ)*: Ասոնք սովորաբար յարաբերեալ չեն ունենար: Բացի **երբոր** կցականէն՝ միւսերը յարադրաւոր են: Որ–ի կրկնութիւնը յաճախադէպ է արեւմտահայերէնի մէջ, բայց պարտադիր չէ: «**Երբոր բացուին դռներն յուսոյ / Ու մեր երկրէն փախ տայ ձմեռ, / Երթամ տեսնել...**» (Նահապետ Ռուսինեան): «Կամ **երբ** ըլլան՝ հեռու մնան մեր այս պզտիկ աշխարհէն», «**Երբ** ամուսնացաւ՝ Կիկօ խորհեցաւ» (Ջահրայր): «**Ուր** ժամ ու զանգ՝ հոն Պատարագ»:

Շարադասօրէն՝ այս յարաբերականները ունին նախադաս ու յետադաս գործածութիւններ եւ փարբեր պաշտօններ.

Ով որ՝ միայն նախադաս դիրքով, ենթակայ. «*Ով որ քաջ է՝ ինչ կը սպասէ*»:

Ինչ որ՝ ենթակայի եւ ուղիղ խնդիրի պաշտօններով. «*Ինչ որ գնաց ուրիշին՝ վերադարձաւ անուշցած*» (Վահան Թէքէեան): «*Տայի ինչ որ ուզէիր / Ինչ որ կրնաս դեռ ուզել*» (Չահրայ)³¹:

Միւսերը ունին ստորոգելիի, տեղի, ժամանակի, ձեւի եւ չափ ու քանակի պարագայական գործածութիւններ: «**Ուր որ է՝ կու գայ**»: «**Ուրկէ (որ) անցար՝ անկէ դարձիր**»: «**Որքան կրնաս՝ համբերէ՛**»: «**Ինչպէս (որ) կ'ուզէ՝ այնպէս թող ըլլայ**»: «**Կ'ընենք այնպէս, ինչպէս (որ) պայմանաւորուած ենք**»: Այնպէս... ինչպէս (որ), այնքան... որքան (որ), հոն... ուր (որ), ուրկէ որ... հոն յարաբերականներուն մէջ այնպէս, այնքան, հոն ցուցականները ձեական յարաբերեալներ են. բարդ նախադասութիւնը պարզի փոխակերպելու ատեն յարաբերականին հետ անոնք եւս կը կորսուին. «**Ինչպէս (որ) կ'ուզէ՝ այնպէս թող ըլլայ**» > «**Ուզածին պէս թող ըլլայ**»: «**Կ'ընենք այնպէս, ինչպէս (որ) պայմանաւորուած ենք**» > «**Մեր պայմանաւորուածին պէս կ'ընենք**»:

Ուր, ուրկէ եւ երբ յարաբերականները միջադաս եւ յետադաս գործածուելու պարագային սովորաբար կ'ունենան իրենց կայուն յարաբերեալները.

Այն **տունը, ուր անցաւ մանկութիւնս, փլատակ է այսօր**:

Այս է այն **լեռը, ուրկէ բիւր ակեր կը բխին**:

Այս **առփու, երբ արթնցայ, ծիւն կը տեղար**:

Ան որ եւ անոնք որ (որոնք) կապակցութիւնները խորքին մէջ յարաբերեալ-յարաբերական կապակցութիւններ են, հանդէս կու գան նախադաս ստորադասին սկիզբը.

«**Ան որ կ'ընդօրինակէ՝ զերո պիտի ստանայ**» (Չերո պիտի ստանայ ան, որ կ'ընդօրինակէ): «**Անոնք որ (որոնք) կ'ընդօրինակեն՝ զերո պիտի ստանան**»:

Ասոնք՝ **ան որ, անոնք որ**, իրենց միջեւ ստորակէտ չեն առներ:

³¹ *Ինչ որ* անորոշ դերանուն է նաև, հանդէս կու գայ որոշիչի դերով՝ *ինչ որ մարդ, ինչ որ անցորդ*, խորթ է արևմտահայերէնին համար:

4.10.– Որոշեալ դերանուններ

Ածականական գործածութիւն ունին *ամէն* (*ամէն մէկ, ամենայն, իրաքանչիւր*), *բոլոր*, *ամբողջ* (*ողջ, համայն, արար, բովանդակ*):

Ամէն (*ամէն մէկ, ամենայն, իրաքանչիւր*) դերանունը կը գործածուի եզակի անորոշ լրացեալի հետ՝ *ամէն աշակերտ, ամէն օր, ամէն երկիր, ամէն մարդ, ամէն տեղ*:

Բոլոր դերանունը կը գործածուի յոգնակի որոշեալ լրացեալի հետ՝ *բոլոր աշակերտները, բոլոր օրերը, բոլոր երկիրները, բոլոր մարդիկ*:

Ամբողջ (*ողջ, համայն*) դերանունը կը գործածուի բուն հաւաքական գոյականներուն կամ հաւաքական իմաստ ձեռք բերած որոշեալ լրացեալի հետ՝ *ամբողջ աշակերտութիւնը, ամբողջ օրը, ամբողջ երկիրը, ամբողջ մարդկութիւնը*: Ողջը, իբրեւ *ամբողջ*, առաւելապէս արեւելահայերէնին յատուկ է:

Օրինակներ՝ «Հաշիով պիտի ընես **ամէն բան** / **Ամէն ինչ** հաշիով / **Ամէն օր ամէն վայրկեան** հաշիով պիտի մտնիս» (Զարեհ Խրախունի): «**Բոլոր փունները** իրարու կը նմանին / **Բոլոր փնեցիներն** իրարու» (Զահրափ): «Գեղին **բոլոր երիտասարդները** իր հրապոյրներէն կը դողային» «Իր **բոլոր վայելքները**... այս գոցուած ադամանդին տպաւորութիւնը կը թողէին» (Գրիգոր Զոհրափ): «**Արար աշխարհ** կ'ելլէ վրան կը խնդայ» (Զահրափ):

Հիները *ամէն* դերանունը կը գործածէին նաեւ յոգնակի լրացեալի հետ. «**Ամէն հասակները ու ամէն տարիքները** կան հոս»: «**Աշխարհքը կը կողոպտէր զինքը յափրացնելու համար ամէն ճոխութիւններով**» (Գրիգոր Զոհրափ): Ներկայիս անոր կիրառական դաշտը միայն եզակի լրացեալին ընկերանալն է:

Գրաբարի *ամենայն*-ի գործածութիւնը նուազագոյնի իջած է, սահմանափակուելով հնաձեւ որոշ արտայայտութիւններու ծիրէն ներս՝ *ամենայն տեղ մահը մի է, ամենայն սրբոց, ամենայն ազնուութեամբ, ամենայն սրտով*...:

Գոյականական գործածութիւն ունին *ամէնը*, *ամբողջը*, (*ամէնքը*), *բոլորը*, *ամէն մէկը* (*ամէն ոք*, *իրաքանչիւրը*, *իրաքանչիւր ոք*), *ամէն ինչ*: «Ապա թէ ոչ այդ **բոլորին** հաշիւն ինչպէս պիտի տաս»: «Այս **բոլորը** գացէք ըսէք չար բաներուն եւ ըսէք / Որ չըլլայ թէ պատահին» (Չահրատ): Ենթակայի դերով հանդէս գալու պարագային՝ *բոլորը* եւ *ամէնքը* կը պահանջեն յոգնակի ստորոգիչ, իսկ միւսերը՝ եզակի. «*Բոլորը (ամէնքը) եկան*»: «*Ամէնը (ամբողջը) այս է*»: «*Ամէն մէկը (ամէն ոք, իրաքանչիւրը, իրաքանչիւր ոք) բան մը ըսաւ*»: «*Ամէն ինչ կարելի է*»:

Գոյականաբար գործածուելու պարագային՝ որոշեալ դերանունները կը հոլովուին: Ու հոլովումին կ'ենթարկուին *ամէնը* եւ *ամէն մէկը* (*ամէնը*, *ամէնուն*, *ամէնէն*, *ամէնով*), իսկ *ի* հոլովումին կ'ենթարկուին *ամբողջը*, *իրաքանչիւրը*, *ամէնքը*, *ամէն ինչ* դերանունները: *Ամէն ոք* եւ *իրաքանչիւր ոք* դերանունները չեն հոլովուիր:

Ս եւ *դ* դիմորոշ յօդ կը ստանան *բոլորս*, *ամէնքս*, *բոլորդ*, *ամէնքդ*. կը պահանջեն յոգնակի ստորոգիչ համապատասխան դէմքով. «*Բոլորս ներկայ եղանք հանդիսութեան*»: «*Բոլորդ ներկայ եղէք հանդիսութեան*»: «*Ո՛վ պիտի հարցնէ մեզի այս գիշեր ո՛ր եւ ինչո՛ւ / Քանի որ **բոլորս** ալ նոյն հարցումէն կը փախչինք*»: «*Դուք **բոլորդ** պիտի մեռնիք / աշխարհ Կիկոյի պիտի մնայ*» (Չահրատ):

Ամէն մէկս, *ամէն մէկդ*, *իրաքանչիւրս*, *իրաքանչիւրդ* դերանուններու պարագային ս եւ դ յօդերը անոնց կու տան քերականական կրկնակ իմաստ՝ եզակի Գ. դէմքի եւ յոգնակի Ա. եւ Բ. դէմքերու: Առաջին պարագային ս եւ դ կ'ըմբռնուին իբրեւ ցուցական յօդ ու կը ստանան եզակի Գ. դէմքով ստորոգիչ, իսկ երկրորդ պարագային կ'ըմբռնուին իբրեւ դիմորոշ յօդ ու կը ստանան յոգնակի Ա. եւ Բ. դէմքերու ստորոգիչ.

Իբրեւ ցուցական յօդ	Իբրեւ դիմորոշ յօդ՝ յոգնակի
<i>Ամէն մէկս բան մը ըսաւ:</i>	<i>Ամէն մէկս բան մը ըսինք:</i>
<i>Ամէն մէկդ բան մը ըսաւ:</i>	<i>Ամէն մէկդ բան մը ըսիք:</i>
	<i>Ամէն մէկդ բան մը ըսէք:</i>

հյուրաբանչիւրս կը վճարէ իր պարտքը:

հյուրաբանչիւրս կը վճարենք մեր պարտքը:

հյուրաբանչիւրդ կը վճարէ իր պարտքը:

հյուրաբանչիւրդ կը վճարէք ձեր պարտքը:

հյուրաբանչիւրդ վճարեցէք ձեր պարտքը:

Կը թուի, թէ բոլորս եւ *հյուրաբանչիւրս*, բոլորդ եւ *հյուրաբանչիւրդ* գոյգերը կը նոյնանան իմաստով. բայց նախադասութիւնը տեղի պարագայով մը օժտելու պարագային՝ տեղի պարագան տարբեր իմաստ մը պիտի արտայայտէ: «*Բոլորս տեղ մը գացինք*» նախադասութեան մէջ *տեղ մը* տեղի պարագան նոյն տեղը կը հասկցնէ, բայց երբ ըսենք «*Ամէն մէկս տեղ մը գացինք*», *տեղ մը* տեղի պարագան տարբեր տեղ մը կը հասկցնէ:

4.11.– Անորոշ դերանուններ

Ածականական գործածութիւն ունին՝ *այլ, ուրիշ, որոշ, ինչ-ինչ, ոեւէ, որեւէ, որեւէ մէկ, ոեւէ մէկ, քանի մը:*

Այլ, ուրիշ, որոշ դերանունները կը դրուին եզակի ու յոգնակի անորոշ լրացեալէ առաջ՝ *այլ խնդիր, այլ խնդիրներ, ուրիշ պարագայ, ուրիշ պարագաներ, որոշ հարց մը, որոշ հարցեր:* *Այլ* դերանունի գոյականական գործածութեան քարացած միակ ձեւն է *եւ այլն* կապակցութիւնը եւ *այլոց* գրաբարածեւ սեռական-տրականը՝ *ուրիշներու:*

Ինչ-ինչ դերանունը կը դրուի յոգնակի անորոշ եւ որոշեալ լրացեալէ առաջ՝ *ինչ-ինչ նկատողութիւններ, ինչ-ինչ նկատողութիւնները:*

Ոեւէ եւ *որեւէ* դերանունները կը դրուին եզակի անորոշ լրացեալի հետ: *Ոեւէ* դերանունը անձի, իսկ *որեւէ* դերանունը առարկայի լրացում կ'ըլլան՝ *ոեւէ անձ, որեւէ հարց:* Ոմանք կը մերժեն ասոնց իմաստային տարբերութիւնը: Նման տարբերակում հայերէնը ունի, *ի՞նչ*՝ իրի, *ի՞վ*՝ անձի, *որով*՝ իրի, *որմով*՝ անձի: *Որեւէ մէկ* եւ *ոեւէ մէկ* դերանունները ածականաբար չգոր-

ծածել, որովհետեւ այդ դերը լաւագոյնս կը կատարեն *որեւէ* եւ *ոեւէ* դերանունները:

Օրինակներ՝ «Անոր լեզուական եւ բանաստեղծական **ինչ ինչ** յատկութիւններէն խաբուելով ծածկուած թոյնը *չնշմարեց*» (Շահան Շահնուր): «...Որ **ուրիշ** ձեռք մը կարծես զանի վառեց գաղտնորէն» (Վահան Թէքէեան): «Անցաւ **քանի մը** շաբաթ»: «Լուծելի **այլ** խնդիրներ կան տակաւին»: «Եթէ **ուրիշ որեւէ** բան *չգտեսնեմ, ոեւէ* մէկուն *չհանդիպիմ ու վաղն իսկ վերադառնամ Մոնթրէալ՝ լիացած եմ*» (Վրէժ-Արմէն):

Քանի մը անորոշ դերանունը ունի ածականական գործածութիւն, կը գործածուի միշտ եզակի լրացեալի հետ՝ *քանի մը հոգի, քանի մը սեղան, քանի մը խօսք, քանի մը տողով, բայց երկուքին միջեւ այլ բառ մտնելու պարագային՝ լրացեալը կը դրուի յոգնակի՝ քանի մը տասնեակ հրթիռներ, քանի մը գունագեղ նկարներ*: Վերացական ծագումով բառերը սովորաբար կը դրուին յոգնակի՝ *քանի մը անդրադարձներ, քանի մը սկզբունքներ, քանի մը նկարողութիւններ, քանի մը շեշտադրումներ*: Մի *քանի* ձեւը արեւելահայերէն է. գործածողներ կան. նոյնիսկ գոյականաբար՝ *մի քանին/մէկ քանին*. կը պահանջէ յոգնակի ստորոգիչ *մի քանին հեռացան, մի քանին փճացան*: Չի քաջալերուիր:

Գոյականական գործածութեամբ հանդէս կու գան *մէկը, մի ոմն, ոմանք, մէկ քանին, մէկն ու մէկը, որեւէ մէկը, ոեւէ մէկը, որեւէ բան, ուրիշը, ուրիշ մը* դերանունները:

Մէկը անորոշ դերանունը կը հոլովուի *ու* հոլովումով՝ *մէկը՝ մէկուն-մէկէն-մէկով*: *Որեւէ մէկը* իրի, իսկ *ոեւէ մէկը* անձի համար կը գործածուին: *Որեւէ բան* անորոշ առումով դերանուն է, կը հոլովուի *ի* հոլովումով: *Որեւէ բան մը* ըսելը սխալախօսութիւն է:

Ոմանք յոգնակի դերանունը կը հոլովուի ց-ով՝ *ոմանք-ոմանց. ոմանցմէ եւ ոմանցմով* հոլովաձեւերը գրեթէ գործածու-

թիւն չունին. կ'արտայայտուին կապական դարձուածքներով՝ *ոմանց կողմէ, ոմանց միջոցով*:

Ուրիշ դերանունը կը հոլովուի *ի* հոլովումով՝ *ուրիշ՝ ուրիշի-ուրիշէ-ուրիշով*, յոգնակին ու-ով՝ *ուրիշներ՝ ուրիշներու-ուրիշներէ-ուրիշներով*:

Օրինակներ՝ «**Մէկուն** հարցուցեր են թէ ի՛նչ կը հասկնայ պարուար կին ըսելով»: «Սակայն կար **ուրիշ մը**, զոր Պետրոս անմիջապէս սիրեց» (Շահան Շահնուր): «Զիս սփոփած եմ նաեւ՝ մտածելով թէ խոցուած / Հոգիս կրնայ իր երգով սփոփել սիրտը **ոմանց...**» (Վահան Թէքէեան): «Թշնամիս իսկ մեզ նման **ուրիշի** դուռ չծագես» (Մ. Իշխան): «**Ուրիշներ** կրնային ըսել որ «այսքան օր» ապրեցան, ինքը պիտի ըսեր «այսքան գիշեր» (Գրիգոր Զոհրապ): «Եթէ ուրիշ **որեւէ բան** չտեսնեմ, **ոեւէ մէկուն** հետ չհանդիպիմ ու վաղն իսկ վերադառնամ Մոնթրէալ՝ լիացած եմ» (Վրէժ-Արմէն):

Մէկն ու մէկս, մէկն ու մէկդ, մէկս կամ միւսս, մէկդ կամ միւսդ դերանուններու պարագային *ս* եւ *դ* յօդերը անոնց կու տան քերականական կրկնակ իմաստ՝ եզակի Գ. դէմքի եւ յոգնակի Ա. եւ Բ. դէմքերու: Առաջին պարագային *ս* եւ *դ* կ'ըմբռնուին իբրեւ ցուցական յօդ ու կը ստանան եզակի Գ. դէմքով ստորոգիչ, իսկ երկրորդ պարագային կ'ըմբռնուին իբրեւ դիմորոշ յօդ ու կը ստանան յոգնակի Ա. եւ Բ. դէմքերու ստորոգիչ.

Իբրեւ ցուցական յօդ	Իբրեւ դիմորոշ յօդ՝ յոգնակի
<i>Մէկն ու մէկս թող երթայ:</i>	<i>Մէկն ու մէկս երթանք:</i>
<i>Մէկն ու մէկդ թող երթայ:</i>	<i>Մէկն ու մէկդ գացէ՛ք:</i>
<i>Մէկս կամ միւսս կը կարդայ:</i>	<i>Մէկս կամ միւսս կը կարդանք:</i>
<i>Մէկդ կամ միւսդ թող երթայ:</i>	<i>Մէկդ կամ միւսդ կարդացէ՛ք:</i>

Նման պարագայ մը ունին *մէկս* եւ *մէկդ*, *ոեւէ մէկս* եւ *ոեւէ մէկդ* դերանունները: Կը պահանջեն եզակի ստորոգիչ՝ «*Մէկս թող հեռանայ այստեղէն*», «*Մէկդ թող հեռանայ այստեղէն*», բայց հրամայականը՝ յոգնակի. «*Մէկդ հեռացէ՛ք այստեղէն*»:

Ոմն դերանունը ունի ածականական գործածութիւն՝ անծանօթ անձի մը իբրեւ վերադիր. **ոմն** *Սարգիս*, **ոմն** *անցորդ*, **ոմն** *պաշտօնեայ*, **ոմն** *հայրենակից* (անձ): Հոմանիշ է արեւելահայերէն *ինչ որ* անորոշ դերանունին, բայց կը գործածուի միայն անձի համար: Երբեմն կ'արտայայտէ հեզնական իմաստ:

Մի ոմն գրաբարածե դերանունը՝ *մէկը*, ունի գոյականական սահմանափակ գործածութիւն, բայց չունի հոլովական ձեւեր: Կը դրուի նուիրատուներու ցանկի մէջ՝ անյայտ կամ անունը բացայայտել չուզող անձի մը համար՝ «*Մի ոմն նուիրեց 100 տոլար*»:

Երբեւէ ունի մակբայական գործածութիւն. «*Երբեւէ չեմ տեսած զինք*»: Աւելի յատուկ է արեւելահայերէնին. կայ նաեւ *երբեւիցէ*:

4.12.– Ժխտական դերանուններ

Ժխտական դերանուններն են *ոչ ոք*, *ոչ մէկ*, *ոչ մէկը*, *ոչինչ*, *ոչ մէկ բան*: **Ոչ ոք**՝ անձի, **ոչինչ**՝ իրի համար կը գործածուին: Օրինակներ՝ «*Ոչ մէկ սերունդ խորհեցաւ զայն ջնջել*»: «*Ասոնք ոչինչ կրցեր են քանդակել միսին վրայ, անոնք ոչինչ կրցեր են քանդակել միտով*» (Շահան Շահնուր): «*Ա՛խ, եօթն օրէն ւաւելի հիւր չպահես ո՛չ ոքի*» (Մուշեղ Իշխան): «*Բարեբախտաբար ոչ ոք առարկեց*»: «*Ռոմանփիկ մըն ես, ուրիշ ոչինչ*»: «*Ոչինչ, դուն իմ մասիս մի մտածեր*» (Վրէժ-Արմէն):

Ժխտական դերանունները որոշեալ դերանուններու հակադրւածներն են եւ ունին քերականական միեւնոյն յատկանիշները՝ *ոչ ոք* – *ամէն ոք*, *ոչ մէկ բան* – *ամէն բան*, *ոչ մէկ* – *ամէն մէկ*, *ոչ մէկը* – *ամէն մէկը*, *ոչինչ* – *ամէն բան*:

Արեւմտահայերէնի մէջ բան մը ժխտելու համար ժխտական դերանունին հետ հաստատական բայ կը գործածուի՝ *ոչ ոք կար, ոչ մէկը կար, ոչինչ կար, ոչ մէկ բան կար*: «*Ոչ ոք կը համարձակէր աչք նետել կամ դարպաս ընել անոր*» (Գրիգոր Զոհրայ): «*Ոչ ոք կը հեռանայ*»: «*Ոչ ոք, ոչինչ կը խանգարէ մեր անդորրը*» (Վրէժ Արմէն): Արեւմտահայերէն լեզուամտածողութեան խորթ է արեւելահայերէնի կրկնակի ժխտականը՝ *ոչ մէկը չկար կամ չկար ոչ մէկը*: Բայց երբեմն կը պատահին խախտումներ. «*Եւ ոչ մէկուն բան չի փար*» (Զահրայ Խրախունի):

Ժխտական դերանունները կը հոլովուին.

Ոչ մէկը՝ ոչ մէկուն, ոչ մէկէն, ոչ մէկով: Օրինակ՝ «*Ոչ մէկէն նեղուած եմ*»: «*Ոչ մէկուն բարկացայ*»:

Ոչ մէկ բան՝ ոչ մէկ բանի, ոչ մէկ բանէ, ոչ մէկ բանով: Օրինակ՝ «*Ոչ մէկ բանի կարօտ եմ*»: «*Ոչ մէկ բանէ զրկուած եմ*»:

Ոչինչ՝ ոչինչի, ոչինչէ, ոչինչով: Օրինակ՝ «*Ոչինչէն սկսաւ*»: «*Ասիկա անկէ ոչինչով կը փարբերի*»:

Ոչ ոք ունի ոչ ոքի, ոչ ոքէ ձեւերը: Օրինակ՝ «*Խաղը ոչ ոքի վերջացուց*»: «*Ոչ ոքէ օգնութիւն ստացաւ*»:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ.....	3
Ա. – ԳՈՅԱԿԱՆ	9
1.1.– Գոյականը իբրեւ խօսքի մաս.....	9
1.2.– Յատուկ եւ հասարակ անուններ.....	15
1.3.– Գլխագիրի գործածությունը.....	19
ա.– Գլխագիրի դիրքային գործածությունները.....	19
բ.– Յատուկ անունի գլխագրության պարագաները.....	21
1.4.– Համառոտագրություններ.....	48
ա.– Կրճատում.....	49
բ.– Յապաում.....	53
1.5.– Գոյականի թիվի քերականական կարգը.....	57
ա.– Միավանկ ու մէկուկէս վանկանի բառերու յոգնակին	58
բ.– Բազմավանկ բառերու յոգնակին.....	62
գ.– Միավանկ բաղադրիչով բարդ բառերու յոգնակիի կազմությունը.....	63
դ.– Գոյականի եզակի եւ յոգնակի ձեւերու գործածության կանոններ.....	76
1.6.– Գոյականի հոլովի քերականական կարգը.....	80
ա.– Արտաքին հոլովումներ.....	82
բ.– Ներքին հոլովումներ.....	101
1.7.– Գոյականին յօդառությունը	103
ա.– Ստացական յօդեր.....	104
բ.– Դիմորոշ յօդեր.....	107
գ.– Ցուցական յօդ.....	108
դ.– Որոշիչ յօդը.....	109
ե.– Անորոշ յօդը.....	115
1.8.– Սեռականը՝ փոխանուն	118
1.9.– Գոյականը կապական դարձուածքներու մէջ.....	119
1.10.– Գոյականի կամ գոյականաբար գործածուող բառերու շարահիւսական պաշտօնները.....	121
ա.– Ենթակայ (տէր բայի)	122
բ.– Անուանական նախադասութեան գլխաւոր անդամ.....	133
գ.– Կոչական.....	134

դ.– Յատկացուցիչ.....	135
ե.– Ստորոգելի (ստորոգելիական վերադիր).....	138
զ.– Բացայայտիչ (բուն բացայայտիչ).....	139
է.– Որոշիչ.....	141
ը.– Ուղիղ խնդիր.....	142
թ.– Անուղղակի խնդիրներ.....	146
ժ.– Պարագաներ.....	152
Բ.– ԱԾԱԿԱՆ.....	158
2.1.– Ածականը իբրեւ խօսքի մաս.....	158
2.2.– Որակական եւ յարաբերական ածականներու տարբերութիւնները.....	160
2.3.– Ածականին շարահիւսական պաշտօնները.....	166
Գ.– ԹՈՒԱԿԱՆ.....	169
3.1.– Թուականը (թուական ածական, թուական անուն) իբրեւ խօսքի մաս.....	169
3.2.– Թուականին շարահիւսական պաշտօնները.....	176
Դ.– ԴԵՐԱՆՈՒՆ.....	179
4.1.– Անձնական դերանուններ.....	179
4.2.– Անձնական դերանուններու շարահիւսական հարաբերութիւնները.....	181
4.3.– <i>Ինք</i> եւ <i>ան</i> դերանուններուն կիրառական տարբերութիւնները.....	183
4.4.– Փոխանուանական կամ ստացական դերանուն.....	184
4.5.– Անդրադարձ դերանուն	185
4.6.– Փոխադարձ դերանուն.....	187
4.7.– Ցուցական դերանուններ.....	188
4.8.– Հարցական դերանուններ.....	195
4.9.– Յարաբերական դերանուններ.....	200
4.10.– Որոշեալ դերանուններ.....	207
4.11.– Անորոշ դերանուններ.....	209
4.12.– Ժխտական դերանուններ.....	212

**ՀՀ ՍՓԻՌՔԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ
ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՈՒԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ՅԱԿՈՒ ՉՈԼԱՔԵԱՆ

**ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅԵՐԷՆԻ
ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ**
(Կանոնակարգ եւ խնդիրներ)

Ա. Գիրք

ԱՍՈՂԻԿ

Տպագրված է «ԱՍՈՂԻԿ» հրատարակչության տպարանում:
Ֆորմատ 60x84 1/16, թուղթ՝ օֆսեթ, Տպաքանակ՝ 200
Ք. Երևան, Սայաք-Նովա 24, (գրասենյակ)
Ավան, Դավիթ Մալյան 45 (տպարան)
Հեռ. (374 10) 54 49 82, 62 38 63
Էլ. փոստ՝ info@asoghik.am

